

Voorlichtingsbeleid met betrekking tot Nederlands-Indië 1945-1950

Picturale “story-telling” als propagandamiddel

Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen

Scriptie Maatschappijgeschiedenis

Erasmus Universiteit Rotterdam

Begeleider: prof. dr. H.G.C. Schulte Nordholt (KITLV)

Tweede lezer: drs. L. Zweers (FHKW/EUR)

Rob Wolthuis

robwolthuis@hotmail.com

Studentnummer: 282174

mei 2008

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie, geschreven in het kader van de afronding van mijn studie Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit. Na er een jaar aan gewerkt te hebben is hij dan echt af. Maar zonder de hulp van een aantal personen en instanties had deze scriptie niet tot stand kunnen komen.

Sjak Draak en de vrijwilligers van het Mariniersmuseum te Rotterdam bedank ik voor hun medewerking. Ik heb een aantal maanden mogen werken op het museum en dankbaar gebruik gemaakt van de daar aanwezige kennis. Tevens komt het grootste gedeelte van het door mij gebruikte fotomateriaal in deze scriptie bij het mariniersmuseum vandaan. Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie bedank ik eveneens voor het toezenden van –voor het onderzoek – waardevol fotomateriaal.

De heren Henk Schulte Nordholt en Louis Zweers bedank ik voor hun begeleiding en opmerkingen die voor mij van waarde zijn geweest bij het schrijven van deze scriptie.

Ten slotte bedank ik mijn familie die mij – ondanks dat het wat langer geduurd heeft - altijd gesteund heeft.

Rob Wolthuis

mei 2008

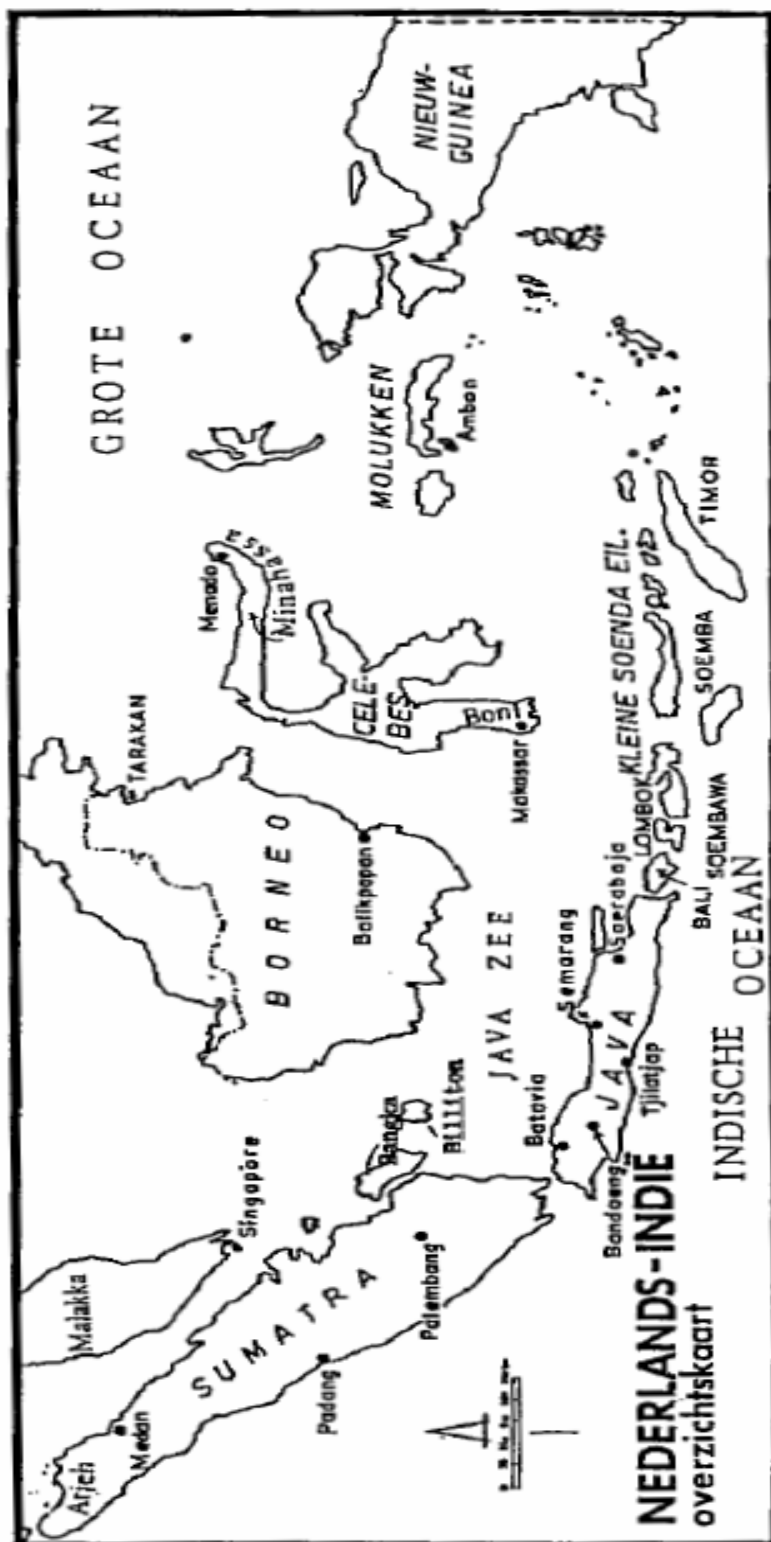
‘I don’t know any country actually in the last sixty years where this combination of on the one hand fighting a war against insurgency and on the other peace force has been effective. I wish it where true than all those old colonial empires would still exist. It has not been effective, I don’t say nowhere, but almost nowhere.’ (Militair Historicus Martin van Creveld in Zembla op 9 december 2007)

Foto op voorpagina laat een Nederlandse militair verslaggever zien. Hij heeft een persband om zijn arm. Tevens draagt hij aan holster rond zijn middel. De kans is groot dat deze man werkte voor de Marine Voorlichtingsdienst. Of zijn camerabeelden de Nederlandse bioscopen hebben bereikt is de vraag. (Bron: fotocollectie Mariniersmuseum)

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk 1	Inleiding	6
Hoofdstuk 2	Het verlies van de kroonkolonie	11
Paragraaf 2.1	Terugkeer naar Indië	11
Paragraaf 2.2	Eerste onderhandelingen	12
Paragraaf 2.3	Nederland-Indonesische oorlog	15
Paragraaf 2.4	Censuur, propaganda en gezagsgetrouwheid van de media	21
Hoofdstuk 3	Overheidsvoorlichting in historisch perspectief	30
Paragraaf 3.1	Inzet van massamedia	30
Paragraaf 3.2	Centralisatie van informatievoorziening	34
Paragraaf 3.3	Amerikaanse propagandavoering tijdens de Tweede Wereldoorlog	39
Hoofdstuk 4	Propaganda, doel en middel	42
	Inleiding	42
Paragraaf 4.1	Propaganda en censuur	43
Paragraaf 4.2	Fotografie als propagandamiddel	49
Hoofdstuk 5	Voorlichtingsbeleid met betrekking tot Nederlands-Indië	58
	Inleiding	58
Deel I	De Instituties	59
Paragraaf 5.1.1	Overheidsvoorlichting na 1945	59
Paragraaf 5.1.2	Problemen vanaf het begin	60
Paragraaf 5.1.3	Besprekingen en richtlijnen	63
Paragraaf 5.1.4	Pogingen tot centralisatie van diensten	68
Paragraaf 5.1.5	Voorlichting of propaganda?	73
Paragraaf 5.1.6	Het laatste jaar - 1949	76

Deel II	Voorlichting en propaganda in de praktijk	78
Paragraaf 5.2.1	Beïnvloeding van de Indonesische bevolking	78
Paragraaf 5.2.1.1	Winnen van de bevolking	81
Paragraaf 5.2.1.2	Steun van de bevolking?	83
Paragraaf 5.2.2	Beïnvloeding van de Nederlandse bevolking	86
Paragraaf 5.2.3	Beïnvloeding van het buitenland	89
Paragraaf 5.2.4	Beleid ten aanzien van de Nederlandse troepen	96
Paragraaf 5.2.4.1	Dienst voor Legercontacten	99
Paragraaf 5.2.4.2	Doofpot?	100
Paragraaf 5.2.4.3	Een laatste poging	102
Paragraaf 5.2.4.4	Opgave of overeenkomst?	106
Deel III	Fotografie als propagandamiddel	110
	Inleiding	110
Paragraaf 5.3.1	De Eerste Politionele Actie	111
Paragraaf 5.3.2	Harde werkelijkheid	119
Paragraaf 5.3.3	Goedgekeurde foto's	126
Hoofdstuk 6	Conclusie	134
Literatuurlijst		141
Bijlage 1		146
Bijlage 2		149
Bijlage 3		153
Bijlage 4		156

1

¹ Kaart 1: Nederlands-Indië, overzichtskaart. Genomen uit: Zwaan, Jacob, Groen, Petra M.H., Heshusius, C.A., *Oorlog en verzet in Nederlands-Indië 1941-1949, en de voorlichting aan de naoorlogse generaties* (Amsterdam 1989) 52.

Hoofdstuk 1 - Inleiding

Nauwelijks bevrijd, raakte het Nederland opnieuw betrokken in een oorlog, de grootste ooit door Nederland uitgevochten. In 1947 werden meer dan honderdduizend dienstplichtigen uitgezonden naar Nederlands-Indië waar Nederland in totaal in 1947 170.000 man onder de wapenen had. Meer dan 5000 soldaten zouden sneuvelen tijdens dit koloniale conflict, de meesten overigens niet tijdens de beide korte en militair gezien succesvolle “politieele acties”, maar tijdens de guerrillaoorlog daarvoor en daarna.² Aan Indonesische zijde sneuvelden zo’n 200.000 strijders, de exacte cijfers zijn niet bekend. Uit publicaties over het revolutionaire en militaire geweld in de periode tussen 17 augustus 1945³ en de eerste politieele actie blijkt dat er ook voor deze periode zonder meer van oorlogsomstandigheden gesproken moet worden. Het revolutionaire geweld van radicale Indonesische jongeren tijdens de zogeheten Bersiap-periode (van oktober tot december 1945) is hiervan het meest beruchte voorbeeld. In deze maanden werden ruim 3500 (Indische) Nederlanders vermoord. De wetenschap dat in de anderhalf jaar voor de eerste ‘Politieele Actie’ aan Nederlandse zijde ruim driehonderd militairen en aan Indonesische zijde naar schatting enkele duizenden strijders sneuvelden, bevestigt dit oorlogsbeeld.⁴

Oorlog, bezetting, opnieuw oorlog en ten slotte het verlies van de kroonkolonie, het waren enorm dramatische gebeurtenissen in tien jaar tijd binnen de Nederlandse geschiedenis. Velen hadden tijdens de Tweede Wereldoorlog visioenen gehad van een nieuwe samenleving die na de bevrijding zou worden opgebouwd. Het oude partijschap en de verzuiling zouden verdwijnen, nu men elkaar in de nood als verwanten had gevonden. Tegenover dit droombeeld van een nieuwe samenleving stond de nachtmerrie van het verlies van het *Empire*. Was het in Nederland zelf alles vernieuwing wat de klok sloeg, voor Indië gold slechts één gedachte: herstel. Herstel van de band tussen Nederland en Indië, herstel ook van de commerciële driehoek Nederland, Indië en Amerika, die volgens de deskundigen essentieel was voor Nederlands economische wederopbouw. De toekomst van een Nederland zonder De kolonie in de Oost was geen onderwerp van discussie. Het was eenvoudig een ramp die moest worden voorkomen.⁵

Deze scriptie gaat over de periode 1945-1950, de periode waarin Nederland streed om het behoud van haar kolonie. Zoals hierboven is beschreven kan er met betrekking op de

² H.L. Wesseling, ‘Lange geschiedenis van een schrikbeeld: Nederland als geamputeerde, ineengeschrumpelde natie’, *Vrij Nederland* 49, 13 augustus 1988, 11.

³ Op 17 augustus riepen Soekarno en Hatta eenzijdig de onafhankelijkheid van Indonesië uit.

⁴ Martin Elands, ‘Politieele acties of Nederlands-Indonesische Oorlog?’ *Spiegel Historiael* 11/12 (November/December 2000) 495.

⁵ Wesseling, ‘Lange geschiedenis’, 11.

onderzoekperiode met recht gesproken worden van een periode van oorlog. Toch is die benaming tijdens het conflict zelf nooit gebruikt. Angstvallig probeerde de Nederlandse regering het beeld omhoog te houden waarin er slechts ‘rust en orde’ werd bewaard. Militair ingrijpen was nodig om een klein groepje radicalen in toom te houden, het overgrote merendeel van de Indonesische bevolking werd als pro-Nederlands bestempeld. Dat de situatie anders was is nu voor iedereen duidelijk. Na de Tweede Wereldoorlog werden de oude koloniale machtsverhoudingen in snel tempo verleden tijd. Niet alleen Nederland, maar ook Frankrijk en Engeland kregen te maken met deze dekolonisatiegolf die door de Verenigde Staten werd gesteund.

Het beeld van het conflict dat Nederland bereikte was sterk gekleurd door de belangen van de Nederlandse regering, die wel wilde meewerken aan de dekolonisatie maar alleen volgens een van te voren vastgesteld traject. Een onmiddellijke en onvoorwaardelijke dekolonisatie was geen optie. De gekleurde berichten die het Nederlandse publiek bereikten en de voor Nederland slechte afloop van de strijd om Indië maakt dat de periode 1945-1950 tot een ‘vergeten’ stuk geschiedenis is geworden. In de jaren vijftig, zestig en zeventig van de vorige eeuw was de strijd in Indonesië geen onderwerp van het publieke debat. Dit in tegenstelling tot de vijf jaren voorafgaand aan het conflict in Indië. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Nederland het slachtoffer, terwijl zij in Indië de agressor was. In de Tweede Wereldoorlog ging het om een duidelijke zaak die het hele Nederlandse volk raakte, in Indië om een slecht begrepen conflict waarbij slechts een klein deel van de bevolking betrokken was. Na de onafhankelijkheid kwam het accent dan ook vooral op de bezettingsjaren te liggen, waar het niet moeilijk was goed en fout te onderscheiden en de verdeling van goed en kwaad bovendien een voor de Nederlanders bevredigend beeld bood.⁶ De aandacht voor het Nederlandse optreden in Indië was daarentegen nihil. Er bestond geen historisch beeld van het verleden van kolonisatie en dekolonisatie, niemand had daar ook behoefte aan.

Aan een historisch beeld van de dekolonisatie van Indonesië is tegenwoordig echter geen gebrek meer. Er bestaan honderden studies over de gebeurtenissen in de periode 1945-1950. Het Nederlandse koloniale beleid is *hot*. Deze scriptie is gericht op de manier waarop de Nederlandse autoriteiten het beeld dat naar buiten werd gebracht hebben geprobeerd te beïnvloeden. Dat de strijd in Indië soms heviger was dan men in Nederland vermoedde heeft alles te maken met de informatie die werd vrijgegeven door de autoriteiten aan de Nederlandse pers. Om een beeld te geven van de wijze waarop het nieuws door de autoriteiten werd beheerst, is er naast onderzoek naar de werkwijzen van de voorlichtingsdiensten voor gekozen om onderzoek te doen naar het

⁶ Wesseling, ‘Lange geschiedenis’, 11-12.

beleid aangaande het vrijgeven van foto's. Foto's hebben de eigenschap dat zij zeer direct bij mensen een reactie op kunnen roepen en kunnen dus als sterke informatieverstrekkers dienen. Een restrictief beleid op het vrijgeven van fotomateriaal kan dus sterk bijdragen aan het kleuren van het beeld dat het publiek bereikt.

Zolang er oorlogen zijn, bestaat er wantrouwen over de zelfstandige rol die de media kunnen spelen. Journalisten zouden door hun werkzaamheden niet alleen militairen en politici voor de voeten lopen, maar het publiek ook een vertekend of zelfs verkeerd beeld geven van wat er werkelijk gebeurt. Ze zouden de bevolking kunnen demobiliseren, ophitsen of in verwarring brengen. Ook zouden ze de oorlogsinspanningen ondermijnen of kunnen tegenwerken. Maar ook bij de media zelf leidt oorlog tot onrust. Vooral de mediamanipulatie door autoriteiten wordt door hen als vernederend en schadelijk ervaren.⁷ Toch blijkt ook in veel gevallen dat de media ondanks dat zij een zelfstandige factor vormen in oorlogen, het officiële beleid weinig tot niets in de weg legden. Zo steunden de media in grote mate tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog de oorlogsinspanningen van hun eigen land. Oorlogsverslaggevers brengen een bereidwilligheid aan de dag om de 'waarheid' te offeren ten gunste van nationale belangen.⁸ Zo blijkt dat het beeld van een oorlog in de nieuwsberichten vaak vertekend naar voren komt. Niet alleen blijkt het vaak onmogelijk om een goed beeld van het strijdverloop en de gevolgen daarvan te krijgen, bovendien is de pers vaak afhankelijk van de informatie die (militaire) voorlichters haar toespelen. Maar al te vaak blijkt die informatie onvolledig of onjuist te zijn. De autoriteiten proberen hiermee de publieke opinie in eigen land te beïnvloeden, maar ook moet er voorkomen worden dat de vijand informatie in handen krijgt, die gevaar op kan leveren voor de eigen troepen.⁹

In deze scriptie zal worden weergegeven hoe Nederlandse autoriteiten de berichtgeving over de strijd in Nederlands-Indië hebben getracht te beheersen. Om te onderzoeken hoe zij dit deden, en of zij erin geslaagd zijn het beeld te vervormen, onderzoek ik de journalistieke mogelijkheden voor Nederlandse journalisten en fotografen in Nederlands-Indië, en de manier waarop de Nederlandse voorlichtingsapparaten te werk zijn gegaan. Wat was het beleid? Wat kon er wel of niet naar 'buiten' worden gebracht? Deze vragen hebben geleid tot de volgende hoofdstukindeling.

⁷ Bernadette Kester & Huub Wijfjes, 'Media en Oorlog', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2 (1999) 3.

⁸ Idem, 4.

⁹ Bernadette Kester, Herman Roozenbeek & Okke Groot, *Focus op Korea, de rol van de Nederlandse pers in de beeldvorming over de Korea-oorlog 1950-1953* (Den Haag 2000) 7.

In hoofdstuk 2 wordt in het kort het verloop van de strijd beschreven. Wanneer we het hebben over beeldvorming is een historisch kader waarbinnen alle aspecten hun plaats kunnen vinden immers onontbeerlijk. Dit hoofdstuk begint daarom met de Nederlandse kolonie tijdens bezetting van Japan, vervolgt met het uitroepen van de Republiek en de politieke en militaire acties die daarop volgden, en eindigt met de uiteindelijke en onvermijdelijke dekolonisatie van Indonesië. Ook is er aandacht voor de Nederlandse pers in dit hoofdstuk. Er wordt onderzocht wat de mogelijkheden binnen het conflict waren voor Nederlandse journalisten. Konden zij zich vrij bewegen door het gebied, en hadden zij de medewerking van het militaire apparaat, of werden hun bewegingsmogelijkheden aan banden gelegd en waren zij voor wat betreft het verkrijgen van informatie aangewezen op de Nederlandse voorlichters?

Hoofdstuk 3 is het resultaat van onderzoek naar de opkomst van oorlogsjournalistiek. Kijkend naar de geschiedenis van oorlogsjournalistiek kan er een betere uitspraak worden gedaan over de prestaties van de Nederlandse pers in het verslaan van het conflict in Nederlands-Indië. Hoe liggen de verhoudingen tussen de media en het militaire apparaat ten tijde van oorlog? En, bestond er een traditie waarbinnen het geven van kritiek acceptabel was? In dit hoofdstuk is verder aandacht voor de manier waarop de Verenigde Staten het ‘thuisfront’ van nieuws bedienden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit heeft geresulteerd in een beschrijving van het *Office of War Information*, een Amerikaans departement dat zich bezighield met voorlichting. Deze context geeft de lezer een beter beeld van de wijze waarop staten tijdens de jaren veertig van de vorige eeuw de publieke opinie bedienden.

Hoofdstuk 4 gaat verder op de fundamenteën die in hoofdstuk 3 gelegd zijn. Hier wordt aandacht besteedt aan twee bekende fenomenen, propaganda en censuur. Journalisten hebben ten tijde van oorlog te maken met een voorlichtingsapparaat dat gecontroleerd informatie loslaat of desinformatie verspreid. In dit hoofdstuk wordt beschreven op welke wijze staten de controle over ‘het nieuws’ proberen te behouden en zien we tegen welke hindernissen en restricties journalisten aanlopen. Hiernaast is er een aandacht voor de invloed van foto’s op het publiek. Propaganda en censuur zijn niet alleen van toepassing op tekst, maar in gelijke mate op beeldmateriaal. Beelden hebben de eigenschap dat zij een groot publiek aan kunnen spreken en een grote invloed kunnen hebben op de beeldvorming over een periode. Deze bijzondere eigenschap maakt het voor overheden noodzakelijk om op beelden censuur toe te passen. In hoeverre dit ook is gebeurd zien we in hoofdstuk 5.

Hoofdstuk 5 vormt daarmee het grootste deel van deze scriptie. Hierin is het merendeel aan archiefmateriaal verwerkt. Alle vragen en alle bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken worden getoetst aan de situatie in Nederlands-Indië. Heeft Nederland een restrictief beleid

gevoerd aangaande het vrijgeven van foto's? Werden journalisten beperkt in hun mogelijkheden? En, hoe kunnen de werkzaamheden van de Nederlandse voorlichtingsapparaten het best getypeerd worden? Na het toetsen van deze vragen aan het Nederlandse beleid, volgt de conclusie in hoofdstuk 6.

Hoofdstuk 2 – Het verlies de kroonkolonie

2.1 Terugkeer naar Indië

In maart 1942 gaven de Nederlandse troepen zich over aan de Japanners, het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) bleek geen partij te zijn voor de aanvalskracht van het moderne Japanse leger. Het KNIL was een politionele strijdmacht, bedoeld om de rust te bewaren in de Indische archipel. Om de kolonie te verdedigen tegen de Japanners was het allerminst geschikt. De Indische troepenmacht kon niet verhinderen dat Nederland haar bezittingen in 'de Oost' verloor. Van de militairen van het KNIL, circa 65.000 in totaal, kwamen er ruim 38.000 in krijgsgevangenschap terecht, maar, na enkele maanden werden de Indonesiërs onder hen door de Japanners vrijgelaten. Deze ongelijke behandeling was niet zonder reden, Japan maakte hiermee pijnlijk duidelijk dat de superioriteit van de Europeanen in Azië voorbij was. Terwijl de Indonesiërs als nieuwe onderdanen in het Japanse Rijk hun leven weer probeerden op te pakken, werden de Europese gevangenen ingezet bij de uitvoering van voor de Japanse oorlogsvoering belangrijke projecten, zoals de bouw van de Birma-spoorlijn.

De snelle nederlaag bracht veel schade toe aan het prestige van de voormalige koloniale heersers. In het najaar van 1942 werden daarbovenop niet alleen de koloniale bestuurders maar alle Europeanen kampen opgesloten. Hiermee werd er rigoureus een einde gemaakt aan de Europese macht in de Indonesische samenleving. In totaal kwamen ruim honderdduizend Nederlanders in kampen terecht.¹⁰ Nu Nederlands-Indië onder Japans gezag stond, werd de koloniale samenleving opgeheven en vervangen door een militaristische samenleving en Indonesische jeugd kreeg - volgens Japans principe - semi-militaire training. De gevolgen van deze trainingen voor de ontwikkeling van deze jongeren zou Nederland drie jaar later merken. De uitschakeling van het Nederlandse bestuursapparaat, en de internering van Europeanen had tot gevolg dat er voor een periode van drie jaar vrijwel geen informatie naar de Nederlandse regering in ballingschap zou komen uit de kolonie. Nederlands-Indië werd letterlijk van de buitenwereld afgesloten. Voor de politieke beslissingen die Nederland maakte na de overgave van de Japanners in augustus 1945 had dit gebrek aan inzicht in de situatie grote gevolgen.

De overwinningen van Japan op de Westerse machten, en het wegvallen van de Europese koloniale structuur deed bij de Indonesiërs het idee van zelfstandigheid en zelfbeschikking groeien. Het was tijd om op eigen benen te gaan staan. De militaristische samenleving die de Japanners in Indonesië hadden opgezet hield in dat er een grote groep militair getrainde Indonesiërs was ontstaan. In 1943 werd door de Japanners een vrijwilligerskorps opgezet waarin

¹⁰ Hans Buiters, *Nederlands-Indië (1830 – 1949) een kolonie in ontwikkeling* (Utrecht 1993) 121.

Indonesiërs voorbereid werden te strijden tegen een eventuele landing van geallieerde troepen. Dit korps zou later de kern van het nationale leger gaan vormen, een leger dat Nederland in de periode 1945-1950 nog tegen zou komen. De getrainde jeugd, die zichzelf later Pemoeda's (jonge nationalisten) ging noemen zou na de Japanse overgave op soms schrikbarende wijze zijn ideeën duidelijk maken.

Toen duidelijk werd dat Japan de oorlog zou gaan verliezen werden de Indonesische leiders Hatta en Soekarno in augustus 1945 naar het Japanse hoofdkwartier in Saigon ontboden. Daar kregen zij te horen dat het Japanse leger Indonesië op 24 augustus de onafhankelijkheid zou verlenen. Het afwerpen van de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki door de Amerikanen doorkruiste dit plan, op 15 augustus moest Japan wel capituleren. Soekarno en Hatta wachtten niet af totdat de geallieerde troepen zouden landen en riepen – nadat zij door jonge nationalistena ontvoerd waren - namens het volk de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië uit.

‘Wij, het volk van Indonesië, verklaren hierbij de vrijheid van Indonesië. Aangelegenheden betreffende de machtsoverdracht en andere kwesties, zullen op ordentelijke wijze en in zo kort mogelijke tijd worden geregeld. Namens het volk van Indonesië, Soekarno/Hatta.’¹¹

Nederland was bijna 350 jaar aanwezig geweest in de Indonesische archipel toen op 17 augustus de Republiek werd uitgeroepen. De schok dat ‘ons Indië’ onafhankelijk dreigde te worden was groot voor Nederland. De Japanse overgave was dan ook volkomen onverwacht gekomen. Nederland dat net zelf bevrijd was van de Duitse bezetting was nog helemaal niet klaar om haar rol als koloniale heerser weer op zich te nemen.

2.2 Eerste onderhandelingen

In Indonesië viel niet veel te merken van de Japanse capitulatie, de keizerlijke troepen waren nog heer en meester in de archipel en van geallieerde troepen was nog geen spoor te bekennen. De snelle overgave van Japan had drie consequenties. Allereerst had Nederland in de Pacific praktisch geen militaire eenheden meer voor een snelle herbezetting van de Indische archipel. In de tweede plaats had ook precies op 15 augustus de grensverlegging plaats tussen de Amerikaanse en Britse operatietonelen in Zuidoost Azië, met als gevolg dat Nederlands-Indië nu geheel in het Britse deel kwam te liggen. De Amerikanen waren zich ervan bewust geworden, dat hun deelname aan South East Asia Command - operaties (SEAC) hen zou betrekken in de politiek explosieve situatie die de koloniale problemen van Groot-Brittannië, Nederland en Frankrijk met zich mee zou brengen. Vooral de angst gecompromitteerd te raken in de ogen van

¹¹ Frans Glissenaar, *Indië verloren, rampspoed geboren* (Hilversum, 2003) 46.

Aziatische volkeren stond op de voorgrond.¹² De Britse bevelhebber, admiraal Mountbatten, had voor het enorme gebied dat nu onder zijn commando stond te weinig troepen ter beschikking. En, de Britten wensten toch eerst, uit nationale prestige overwegingen, Malakka en Singapore te herbezetten. Indonesië zou later wel komen. Als derde consequentie voor Nederland was er de op 17 augustus door Soekarno en Hatta uitgeroepen onafhankelijkheid van de 'Republiek Indonesië', wat in Nederland door het driejarige isolement van de kolonie totaal niet werd verwacht.¹³ Het proces van politieke bewustwording dat sterk op gang was gebracht bij de Indonesiërs door de Japanse overwinningen op de Westerse mogendheden, het verdwijnen van de Europese invloeden uit de samenleving, en de capitulatie van de Japanners zorgden voor een gespannen situatie in het naoorlogse Indonesië.

De Japanners die verplicht waren hun gezag te handhaven totdat de voormalige kolonisatoren hun oude machtsposities weer in kwamen nemen, konden weinig uitrichten tegen de Indonesiërs die zelfbestuur wilden afdwingen. Het machtsvacuüm kon door hen niet worden opgevuld. Pas zes weken na de Japanse capitulatie, op 29 september, arriveerden de eerste geallieerde troepen in Batavia. De Britten werd het al snel duidelijk dat zij in een gecompliceerde situatie terecht waren gekomen. Het geallieerde SEAC voelde er niets voor om namens Nederland in een oorlog verzeild te raken. De nationalist streden voor hun onafhankelijkheid, en zowel de Japanners als de Britten konden daar weinig tegen inbrengen. Vanuit Engeland –waar de antikoloniale Labour-partij aan de macht was gekomen- werd er op Nederland druk uitgeoefend om te gaan praten met republikeinse leiders Sjahrir, Hatta en Soekarno. Daar werd door Nederland schoorvoetend mee ingestemd. In de tussentijd bezette Mountbatten met zijn troepen een aantal steden op Java en Sumatra. Omdat Nederland na het uitroepen van de Republiek niet in staat was om zelf met militaire middelen de situatie van voor 1942 te herstellen, diende zij voorlopig te accepteren dat de geheel door Britten geleide Allied Forces Netherlands East Indies (AFNEI) het heft in handen zou hebben. Door het oponthoud rond de landing van de Britten, en hun begrijpelijke militaire terughoudendheid kregen de Indonesiërs echter de gelegenheid hun positie te versterken.¹⁴

Het najaar van 1945 is bekend geworden als de 'Bersiap-periode',¹⁵ 'Bersiap' was de kreet van de Pemoeda's, en staat voor 'wees paraat'.¹⁶ De jonge revolutionairen wilden de

¹² D.L.C. Schoonoord, *De mariniersbrigade 1943-1949, wording en inzet in Indonesië* ('s-Gravenhage 1988) 6.

¹³ Zwaan, Jacob., Groen, Petra M.H., Heshusius, C.A., *Oorlog en verzet in Nederlands-Indië 1941-1949, en de voorlichting aan de naoorlogse generaties* (Amsterdam 1989) 29.

¹⁴ Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 11.

¹⁵ Deze periode duurde ongeveer van oktober tot en met december 1945. In deze periode werden ruim 3500 (Indische) Nederlanders en Chinezen door de jonge nationalist vermoord.

(Indo)Europese invloeden volledig opruimen. Nederlandse burgers werden aangevallen, maar ook ‘handlangers’ van de Nederlanders werden het doelwit. Indische Nederlanders (mensen van gemengd bloed), Chinezen en KNIL-militairen en hun families werden het slachtoffer. Gedurende deze periode van september tot en met december heerste er anarchie in de archipel, zeshonderd Britse soldaten verloren hun leven en enkele duizenden Pemoeda’s.¹⁷ De Nederlandse gemeenschap, niet goed op de hoogte van de ontwikkelingen in Indië, verweet de Britten dat zij aan het geweld geen einde maakten.

Mede door brieven van bevrijde Nederlanders raakte de uitgeoefende terreur wel in Nederland bekend. Deze periode heeft toen het politieke voorstellingsvermogen van Nederland gefixeerd. De Republiek en de revolutie in Indië zouden definitief worden geïnterpreteerd als een complex van misdadige ontsporingen.¹⁸ Er waren in Nederland weinig mensen die er niet van overtuigd waren dat er met militair geweld een einde aan gemaakt moest worden. Deze houding zorgde ervoor dat het SEAC het de Nederlanders verbood te landen op Indische bodem. Bang voor een verdere escalatie – in november 1945 vochten de Indonesiërs tegen de Britse invasiemacht in de slag om Soerabaja - betekende deze houding dat Nederland slechts kon toekijken en wel in moest gaan op de geallieerde eis van onderhandelingen met de Republikeinse leiders.

De onderhandelingen met de “republiek”¹⁹ werden in het najaar van 1945 schoorvoetend ingezet. Desondanks trachtte Nederland zo snel mogelijk een sterke krijgsmacht in Indië op te bouwen. Het wilde daarmee niet alleen bedreigde Nederlanders beschermen, een sterke krijgsmacht was ook nodig als stok achter de deur als de onderhandelingen niet het gewenste resultaat opleverden; een geleidelijke dekolonisatie onder Nederlandse supervisie. Nadat Nederland en de Republiek met elkaar in overleg waren getreden, gaf Mountbatten begin 1946 toestemming de Nederlandse troepen te laten landen. In maart 1946 losten de Nederlanders de Britten af. De soldaten konden niet rekenen op een warm welkom. Dat Nederland haar terugkomst zich wel anders had voorgesteld komt goed naar voren in dit citaat uit *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van L. de Jong:

‘De versnelling van het dekolonisatieproces welke door de Tweede Wereldoorlog werd bewerkstelligd is wellicht het belangrijkste gevolg dat de periode 1940-1945 voor de geschiedenis van het Koninkrijk der

¹⁶ Stef Scagliola, *Last van de oorlog, de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*, (Amsterdam 2002) 23.

¹⁷ Glissenaar, *Indië verloren*, 49.

¹⁸ Zwaan., *Oorlog en verzet in Nederlands-Indië*, 34.

¹⁹ In alle overheidsstukken staat Republiek tussen haakjes. Nederland zag de Japanse creatie niet als een gelijkwaardige partij.

Nederlanden heeft gehad: er kwam een einde aan een koloniaal tijdperk dat in de zeventiende eeuw was begonnen. Velen in Nederland hebben na het einde van de Tweede Wereldoorlog vooral Soekarno louter gezien als een collaborateur met de Japanners: een Indische Mussert, die evenals de leider van de NSB vervolgd en zwaar gestraft diende te worden, en toen de Nederlands-Indische autoriteiten in '45-'46 uit de verklaringen van krijgsgevangen Japanners een eerste beeld hadden gekregen van de feitelijke medewerking die Japanners bij de uitroeping van de Republiek hadden verleend, kwam bij een deel van die autoriteiten de neiging naar voren om die Republiek te zien als een Japanse creatie, meer niet: een koekoeksei, door Japanners gedeponneerd in het nest van de verwarde naoorlogse verhoudingen.²⁰

In Nederland overheerste de gedachte dat de “republiek” van voorbijgaande aard zou blijken te zijn. De Nederlandse opinie was dan ook vóór het herstel van het Nederlandse gezag in de kolonie. Daarbij speelde de gedachte “Indië verloren, rampspoed geboren” een belangrijke rol.²¹ Nederland had voor het uitbreken van de oorlog vier miljard gulden in de kolonie geïnvesteerd, en de archipel leverde Nederland vijftien procent van haar nationaal inkomen. Ook vond een derde van de in Nederland afgestudeerde ingenieurs werk in Indië.²² De besprekingen tussen Nederland en de Republiek gingen ondertussen door. Ideeën over een op te richten federatieve staat, in een unie verbonden met Nederland, werden besproken. Voor veel politici was het moeilijk om te onderhandelen met Hatta en Soekarno daar zij in hun ogen collaborateurs waren. Onderhandelingen in Nederland tussen de Nederlandse regering en Republikeinse ministers werden door Romme, de latere Katholieke Volkspartij-fractie leider betiteld als ‘De week der schande’.²³

2.3 Nederland-Indonesische oorlog

Terwijl in Nederland Soekarno nog steeds gezien werd als een collaborateur, en de “republiek” als een Japanse creatie, werd de situatie in Nederlands-Indië voor Nederland steeds benauwder. Slechts een klein deel van de kolonie was weer onder Nederlands gezag gebracht. Voor de Indonesiërs was Soekarno het symbool voor de revolutie geworden, en Nederland kon dan ook niet meer om hem heen. De situatie in Nederlands-Indië was alles behalve rustig te noemen, voor de Republikeinse regering bleek het vrijwel onmogelijk om de onrust te stoppen. Deze moeilijkheden werden veroorzaakt omdat er van een eenheid onder de Indonesiërs niet gesproken

²⁰ L. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11b tweede helft (Leiden 1985) 1046-1047.

²¹ Inmiddels weten we dat het verlies van de kolonie voor Nederland geenszins rampzalige gevolgen heeft gehad, integendeel, de stijging van het nationaal inkomen per capita lag tussen 1950 en 1970 gemiddeld op ongeveer 3,5 procent. Dat was zeven keer zoveel als in de eerste veertig jaar van de twintigste eeuw en het betekende dat het reële inkomen in deze periode ongeveer verdubbelde. Bron: H.L. Wesseling, ‘Lange geschiedenis van een schrikbeeld: Nederland als geamputeerde, ineengeschrompelde natie’, *Vrij Nederland* 49, 13 augustus 1988, 11-12.

²² Buiten, *Nederlands-Indië*, 131.

²³ Idem.

kon worden. Naast de geregelde troepen, de Tentara Republik Indonesia (TRI)²⁴, bestonden de strijdkrachten aan Republikeinse zijde, uit een conglomeraat van revolutionaire groeperingen met een politieke inslag van uiterst rechts tot uiterst links, alsmede uit fanatieke islamitische groeperingen en studenten-organisaties.²⁵ Nederland dat deze chaotische situatie in Indië met lede ogen aanzag voelde zich hierdoor in haar recht staan om de orde en rust terug te brengen in haar kolonie. Hoewel er dus vele verschillende groeperingen vochten tegen de Nederlanders bestaat er in de beeldvorming over deze periode slechts het beeld van de Republikeinen tegen de Nederlanders. Ook in deze scriptie zullen ten behoeven van de leesbaarheid alle groeperingen onder de noemer Republikeinen worden geschaard.

De militaire druk op de republiek werd steeds meer opgevoerd, steeds meer Nederlandse troepen werden naar de eilanden verscheept. Logischerwijs kwam het hierdoor steeds vaker tot contact tussen beide groepen, terwijl de Britten hun troepen steeds meer terugtrokken. Het TNI was pover georganiseerd. De eenheden hadden daarentegen wel een enorme grip op de burgerbevolking, zij leefden geheel van het land, waarbij het volk hen – mede door intimidatie - voorzag van voeding, huisvesting en gratis arbeidskracht. Tegenover de in maart 1946 binnengekomen goed georganiseerde Nederlandse brigades demonstreerde zich een massale agressiviteit, aanvallende benden van honderdtallen strijders moesten worden opgevangen door Nederlandse troepen. De verliezen waren bij de aanvallers in verhouding met de Nederlanders enorm. Uit publicaties over het revolutionaire geweld in de periode tussen 17 augustus 1945 en de eerste “politieele actie” blijkt dat er voor deze periode van oorlogsomstandigheden gesproken moet worden. De wetenschap dat in de anderhalf jaar voor de eerste politieele actie aan Nederlandse zijde ruim driehonderd militairen en aan Indonesische zijde naar schatting enkele duizenden strijders sneuvelden, bevestigt dit oorlogsbeeld.²⁶ Later werd de tactiek door de Indonesiërs gewijzigd en meer rationeler op de guerrilla toegesneden. Voor de Nederlandse troepen bestond 1946 uit het langzaam vergroten van het gecontroleerde grondgebied en het vertrouwen winnen van de bevolking.

Ook op politiek vlak begon Nederland de druk op te voeren. Op 15 juli 1946 werden alle eilanden oostelijk van Java en Borneo door de geallieerden overgedragen aan Nederland. Nederland probeerde daarna door middel van ‘deelstatenpolitiek’²⁷ het gevaar van een ‘Indonesische eenheid’ voor te zijn. De politieke eenheden Borneo en Oost-Indonesië werden

²⁴ Later zou dit leger Tentara Nasional Indonesia (TNI) gaan heten.

²⁵ Zwaan, *Oorlog en verzet in Nederlands-Indië*, 37.

²⁶ Martin Elands, ‘Politieele acties of Nederlands-Indonesische Oorlog?’, *Spiegel Historiael* (november/december 2000) 492-496.

²⁷ Nederland probeerde door het uitvoeren van deze politiek de Republiek te isoleren van andere politieke eenheden.

opgericht.²⁸ De politieke en militaire druk, maar ook de vrijere speelruimte vanuit Nederland rond de onderhandelingstafel²⁹, leidde ertoe dat er op 15 november 1946 een akkoord werd gesloten waarmee de Verenigde Staten van Indonesië werden opgericht. Deze Verenigde Staten zouden bestaan uit Borneo, Oost-Indonesië, en de Republiek van Soekarno (Java en Sumatra). De Republiek wenste niets liever dan heel Indonesië onafhankelijk te zien worden, maar moest onder druk van de realiteit concessies doen. Een militair offensief tegen de op Java gearriveerde troepen was jammerlijk mislukt, het aangekondigde vertrek van de Britse troepen eind november 1946, en de ‘deelstaten’-conferentie van Malino³⁰ deden de Republikeinen beseffen dat onmiddellijke onafhankelijkheid niet reëel was. Een zeer belangrijke factor vormden ook de Britten die op beide partijen druk uitoefenden tot zo spoedig mogelijke besprekingen. Het akkoord dat door alle betrokken partijen uiteindelijk op 15 november 1946 werd ondertekend is de geschiedenis ingegaan als het akkoord van Linggadjati. Het verdrag hield de facto erkenning van de Republiek over Java en Sumatra in, een federatie van deelstaten en een overgangsperiode waarin de onafhankelijkheid werd voorbereid. Een politieke en economische verbinding met Nederland zou blijven bestaan door middel van een Nederlands-Indonesische Unie.³¹

De zwakke positie van de Republiek werd geadstrueerd door het feit dat zij slechts een deelstaat zou worden tussen de andere deelstaten. Met andere woorden, in plaats van een partij die aan Nederland gelijkwaardig was, kwam de Republiek in een ondergeschikte positie te staan. De Haagse interpretatie stond haaks om de intenties van Linggadjati waarin ‘gelijkwaardigheid’ het sleutelwoord vormde.³² Dit manco binnen het akkoord zou spoedig weer voor onrust zorgen.

Het akkoord van Linggadjati kwam niet overeen met het Nederlandse militair beleid. Waar er politiek een oplossing voor het conflict werd gezocht groeide het aantal Nederlandse manschappen in 1947 tot een totaal van 160.000. Naast het feit dat dit de Republikeinen onrustig maakte, kostten al deze inspanningen veel geld. Voor de uitrusting en opleiding van de troepen was 120 miljoen pond van Engeland geleend, wat uiteraard terugbetaald moest worden. De inkomsten uit de kolonie waren echter volledig weggefallen doordat de Britten alleen een klein deel van de Nederlandse kolonie hadden kunnen bezetten. De Republikeinen die het nieuws over

²⁸ Glissenaar, *Indië verloren* 55.

²⁹ Kabinet Van Beel was aangetreden. Dit kabinet gaf de onderhandelaars wat meer speelruimte.

³⁰ Nederland stelde in juli 1946 tijdens een conferentie in de plaats Malino op Celebes voor ‘deelstaten’ in te voeren. Dit idee werd gelanceerd door de Luitenant Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, dr. H.J. van Mook. Het hield in dat Nederlands-Indië in de toekomst zelfstandig zou worden in de vorm van een federatie van verschillende ‘deelstaten’ onder de naam ‘Verenigde Staten van Indonesië’. De nieuwe staat zou een onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden blijven met Koningin Wilhelmina als staatshoofd.

³¹ Zwaan, *Oorlog en verzet in Nederlands-Indië*, 65.

³² Idem, 66.

de financiële situatie van Nederland ook hadden vernomen, voelden zich gesterkt en schroefden hun eisen op; “eerst het vertrek van de Nederlandse troepen, dan onderhandelen!”³³

Nederland zag in deze eis van de Republiek het bewijs dat het akkoord van Linggadjati geen stand had gehouden, en zag zich genoodzaakt om op andere wijze inkomsten te verschaffen uit Indonesië. Dit was alleen mogelijk indien Nederland weer zou kunnen beschikken over de inkomsten uit de plantages, mijnen en oliebronnen, zodat de traditionele export weer op gang zou kunnen worden gebracht. Hiervoor was een regeling met de Republiek nodig, of een militaire actie. Voor de legitimering van een Nederlandse militaire actie kunnen twee redenen worden aangedragen. Ten eerste werd de Indonesische onafhankelijkheid beschouwd als een Japanse constructie, strijd tegen de Republiek zou dus gelegitimeerd zijn als zijnde een hernieuwde strijd tegen Japan. Ten tweede heeft de Tweede Wereldoorlog Nederland doen beseffen dat haar politiek van neutraliteit onrealistisch was, het vertrouwen in de effectiviteit van een militaire oplossing groeide juist door de oorlog.³⁴ Uit een CIA-rapport blijkt hoe Nederland intern verdeeld was over de kwestie in Indonesië. In het rapport wordt gesteld dat ‘Nederland door de Indië-politiek verdeeld [is] geraakt in conservatieven, zakelijk belanghebbenden en militairen aan de ene kant, en gematigden en liberale en linkse elementen aan de andere. Eerstgenoemden wensen een krachtige politiek gericht op het snelle herstel van de Nederlandse rechten in Indië, terwijl de laatstgenoemden ijveren voor een regeling door onderhandelen en voor het creëren van een verbond van Nederland en Indië als de beste manier om de Nederlandse invloed overzee te handhaven.’³⁵

Op 21 juli 1947 startten Nederlandse troepen ‘Operatie Product’, meer bekend geworden als de Eerste Politionele Actie. Er was bewust voor de benaming ‘Politionele Actie’ gekozen, daar dit aangeeft dat het *geen* militaire operatie was. De onrust in Nederlands-Indië was een binnenlandse aangelegenheid. De noemer ‘Product’ refereerde naar de economische vruchten die Nederland hoopte te gaan plukken. Doel van de actie was de bezetting van grote gebiedsdelen op Java en Sumatra, waarmee het in feite een veroveringsactie was. Naar buiten toe werd het echter gepresenteerd als een politionele actie, bedoelt om de orde te herstellen in een chaotische situatie. Nederland hoopte door middel van het innemen van deze gebieden haar onderhandelingspositie te versterken, de handel tussen Nederland en Indonesië moest immers blijven bestaan.

De actie veranderde de houding van de Republiek niet, en ook de internationale reacties waren vernietigend. Veel landen, waaronder de Verenigde Staten, reageerden zeer negatief, wat

³³ Idem.

³⁴ Arend Lijphart, *The trauma of decolonization, the Dutch and West New Guinea* (London, 1966) 109.

³⁵ Mark van Dongen, ‘Werkte Paul de Groot voor de CIA?’, *De Groene Amsterdammer*, 16 augustus 1995, 15.

ertoe leidde dat de net opgerichte Veiligheidsraad van de Verenigde Naties³⁶ op 2 augustus opriep tot een staakt het vuren. De Verenigde Staten waren voornemens om van de nieuwe volkerenorganisatie een succes te maken en zagen in bemoeienis met het conflict in Nederlands-Indië een goede mogelijkheid daartoe. Daarnaast vreesde Amerika dat het feit dat Nederland voortdurend de besluiten van de Veiligheidsraad naast zich neerlegde, het prestige van de VN zou aantasten: 'Zo'n duidelijke uitdaging door een staat als Nederland, die een lange traditie heeft van westerse democratie en Verlichting, zal een bijzonder vernietigend effect hebben op het idee van internationaal recht en orde. Op de lange termijn zal het argumenten geven aan het Sovjet-blok om de aanklacht te weerleggen dat de Sovjetunie en haar satellietstaten verantwoordelijk zijn voor het teleurstellende resultaat van de VN. Op korte termijn zal het Nederlandse voorbeeld oorlogszuchtige landen als Israël aanmoedigen om eenzijdige acties te ondernemen, ondanks resoluties van de Veiligheidsraad.'³⁷

Want hoewel de wapenstilstand officieel in acht werd genomen, werd achter de schermen doorgevochten. Nederlandse troepen zuiverden de gebieden tussen de linies en Republikeinse strijdgroepen voerden hun guerrilla-activiteiten op.³⁸ Internationale bemiddeling in het conflict leidde ertoe dat er een overeenkomst tot stand kwam. Militair ingrijpen zou echter tot de mogelijkheden blijven behoren wanneer de Republiek zich zou blijven verzetten tegen de totstandkoming van de Verenigde Staten van Indonesië en de Unie met Nederland.³⁹ Dat Amerika niet verwachtte dat Nederlandse militaire actie een grote kans van slagen had blijkt wanneer er in een CIA-rapport staat dat 'het waarschijnlijk [is] dat de Republiek genoeg militaire kracht en politieke steun heeft ontwikkeld om guerrilla-acties door heel Indonesië jarenlang vol te houden.' En: 'De Nederlandse actie zal een verslechterende situatie verergeren in plaats van te controleren, en het zal de effectiviteit van Nederland als een West-Europese macht doen afnemen.'⁴⁰

De positie van Nederland werd er niet beter op toen in augustus 1948 de Madioen-opstand uitbrak. Deze door de communisten geleide opstand werd door de Republikeinen op doeltreffende wijze onderdrukt. Sindsdien kon Soekarno rekenen op de steun van de Amerikanen. De steun vanuit Amerika is begrijpelijk daar de Koude Oorlog voor de deur stond. Met lede ogen werd de opmars van Mao in China en communistische bewegingen Zuidoost-Azië aanschouwd. Soekarno liet door middel van zijn optreden zien dat hij het roer stevig in handen had en de kant van de democratie had gekozen. Een eventuele strijd met Nederland zou het land echter in de armen van

³⁶ De Verenigde Naties werd 24 oktober 1945 opgericht.

³⁷ van Dongen, *De Groene Amsterdammer*, 15.

³⁸ Buiters, *Nederlands-Indië*, 134.

³⁹ Glissenaar, *Indië verloren*, 60.

⁴⁰ van Dongen, *De Groene Amsterdammer*, 15.

de communisten kunnen drijven, en dat wilde Amerika voorkomen. De verkiezingswinst voor de regeringspartij Katholieke Volkspartij in het voorjaar van 1948 bracht in Nederland echter een verharding van het standpunt van de Nederlandse regering met zich mee. Nederland was niet van plan zonder slag of stoot uit de kolonie te vertrekken en Soekarno alles te laten overnemen. Ondanks een akkoord dat in januari 1948 onder druk van de Amerikanen aan boord van een Amerikaans schip, Renville, was getekend, en waar in overleg met een VN-commissie demarcatielijnen waren vastgesteld, was militair optreden het gevolg.

De Tweede Politie Actie ging op 19 december 1948 van start. Pogingen van Hatta en Soekarno om het tij te keren mochten niet baten, Nederland was vastbesloten. Tijdens de Tweede Politie Actie veroverde Nederland het grootste deel van het Republikeinse gebied, heel Java werd ingenomen. De nationalistische leiders Soekarno en Hatta werden gevangengenomen en naar verbanningsoorden op Sumatra verplaatst. Toch bleken de nationalistische troepen niet verslagen. Wederom legden zij zich – zoals door Amerika was voorspeld – toe op een guerrillastrijd. Nu de Nederlandse troepen over een groter gebied verspreid waren, was het voor hen moeilijker om effectief met de guerrillastrijders af te rekenen. Het gevolg was dat door de vele sabotageacties en aanslagen het werk in de fabrieken en op de plantages weer stil kwam te liggen.⁴¹

De internationale ‘bondgenoten’ van Nederland reageerden wederom woedend op de Tweede Politie Actie. Vanuit Amerika werd zelfs gedreigd de financiële hulp in het kader van het Marshall-plan, als onderdeel van het financiële hulpplan voor Europa, aan Nederland stop te zetten. Ook de steun van Indonesische leiders buiten de Republiek zette Nederland met de actie op het spel. De Verenigde Naties eisten wederom een staakt het vuren, en Nederland werd gedwongen te onderhandelen en de Republikeinse leiders vrij te laten. Het daaropvolgende halfjaar van januari tot augustus 1949 werd voor Nederland de zwaarste periode uit het hele conflict. Door de effectiviteit van de guerrillastrijd vonden er veel aanslagen plaats, waarbij aan Nederlandse zijde bijna twaalfhonderd militairen sneuvelden, bijna de helft van alle gevallen soldaten gedurende het hele conflict.⁴²

De onderhandelingen die door de Veiligheidsraad waren opgelegd hadden als insteek dat er een snelle Indonesische onafhankelijkheid moest komen. In de zomer van 1949 bleef Nederland vasthouden aan de federale structuur, totale onafhankelijkheid was voor Nederland (nog) geen optie. De Republiek ging met tegenzin akkoord, zij streefden slechts naar een zo beperkt mogelijke samenwerking met Nederland. Uiteindelijk werd afgesproken dat de samenwerking op

⁴¹ Bouter, *Nederlands-Indië*, 137.

⁴² Glissenaar, *Indië verloren*, 66.

vrijwillige basis zou zijn, en op 27 december 1949 werd in Djakarta de Nederlandse vlag gestreken en de Indonesische vlag gehesen.

In de militaire geschiedschrijving hebben de Politionele Acties in juli 1947 en december 1948 veelal centraal gestaan. Deze acties waren grootschalig en spraken en spreken – inmiddels zestig jaar geleden - nog tot de verbeelding. Zij waren echter van beperkte duur en vormden slechts een fractie van de door de militairen in Indonesië doorgebrachte diensttijd. In feite is er in meer of mindere mate gedurende de gehele periode gevochten. De verliescijfers van Nederlandse zijde laten dat duidelijk zien. In het gehele conflict sneuvelden er 2.526 Nederlandse militairen door geweld, in totaal hebben ongeveer 5.000 Nederlandse militairen het leven gelaten, onder meer door ziekte. De verliescijfers aan Republikeinse zijde zijn niet zo duidelijk. Schattingen lopen uiteen van 150.000 tot 300.000 Indonesische doden.

De verliescijfers geven een goed beeld van de hevigheid van de strijd. Nederland deed het voorkomen alsof zij orde en rust kwam herstellen in een land waar een kleine groep extremisten en raddraaiers de bevolking terroriseerde. In werkelijkheid kon er niet gesproken worden van een onderscheid tussen de ‘extremisten’ en de bevolking, de Nederlanders waren simpel gezegd niet langer welkom in hun voormalige kolonie. Om te kunnen onderzoeken hoe het mogelijk was dat het in Nederland geschapen beeld zo verschilde van de werkelijkheid in Indië moet er ook gekeken worden naar de mogelijkheden van de burgerpers. Waren zij aanwezig in Indië? Wat wisten zij van de situatie? En, hoeveel vrijheid hadden zij om achter ‘de waarheid’ te komen?

2.4 Censuur, propaganda en gezagsgetrouwheid van de media

‘Breekt er ergens een conflict uit en er is geen fotograaf of televisieploeg aanwezig, dan bestaat het conflict simpelweg niet: zo zit de wereld nu in elkaar.’⁴³

We hebben kunnen lezen dat ten koste van (minstens) 150.000 Indonesiërs⁴⁴, en zo’n 5.000 Nederlandse troepen op 27 december 1949 de soevereiniteit aan Indonesië werd overgedragen. In de jaren daarvoor is door beide partijen hard gevochten voor deze vrijheid, maar toen minister-president Beel het Nederlandse volk meedeelde dat hij generaal Spoor opdracht had gegeven het verzet van Soekarno’s TNI troepen neer te slaan, vermeed hij met grote zorgvuldigheid het woord ‘oorlog’. Nederland had in Nederlands-Indië slechts een politietaak. Maar daarvoor moest wel

⁴³ *Rotterdams Dagblad*, 6 juni 2002, Zij kwijnen, zij sterven.

⁴⁴ Schattingen van het dodental aan Indonesische kant lopen uiteen van 150.000 tot 300.000 doden.

meer dan honderdduizend man worden gemobiliseerd. Een groter aantal manschappen van de Republiek Indonesia kwam later tegenover hen te staan.

Na de capitulatie van Nederland in 1942 stakte de Nederlandse (oorlogs)berichtgeving. De Japanners namen het bestuur over en probeerden alle Europese invloeden uit de Indonesische samenleving te verbannen. De mogelijkheid tot een ondergrondse pers kwam er niet, omdat westerlingen door de Japanse bezetter werden geïnterneerd. Het is begrijpelijk dat er na de overwinning van de geallieerden op Japan niet direct een nieuw persapparaat kon worden opgebouwd dat verslag kon doen van de wantoestanden in Indië. Het duurde tot de herfst van 1946 voordat een onafhankelijke dagbladjournalist uit Nederland arriveerde en zich als correspondent vestigde. Kranten in Nederland hadden echter weinig plaats voor reportages uit het buitenland. Binnenlands nieuws, over de zuiveringen, de distributie van levensmiddelen en de wederopbouw in Nederland zelf, had prioriteit.⁴⁵ De bewegingsvrijheid van Nederlandse journalisten in Indië nam eind 1946 toe door de komst van meer Nederlandse militairen, althans, zolang hun aanwezigheid gewenst was door de militaire autoriteiten. Ook het vertrek van de Britse militairen zorgde voor mogelijkheden voor de journalisten. De correspondenten die meereisden met de Nederlandse troepen werden officieel geaccrediteerd door het Nederlands ministerie van Oorlog. In hun legitimatiebewijzen stonden zij geregistreerd als officier civiele dienst met aanspraak op de behandeling die past bij een officier, daarnaast werd hen militaire kleding verstrekt.⁴⁶

Geen van de journalisten protesteerde tegen deze regeling, en dat deze behandeling kritische journalistiek in de kiem smoorde, was blijkbaar geen bezwaar. Onder de Nederlandse journalisten bestond er weinig tot geen twijfel over het beleid van Nederland in Indië. Dat er zo uniform werd gedacht over de Nederlandse belangen komt op het credo van Luitenant Gouverneur-generaal Van Mook. Om zicht op de oorlogsverslaggeving te houden ontving Van Mook alle correspondentie van de Regerings Voorlichtingsdienst (RVD) over verslaggevers die onderweg naar Nederlands-Indië waren. Er gold een visumplicht voor Nederlanders, dus controle was vrij eenvoudig.⁴⁷ In de briefwisseling tussen de RVD en Van Mook werd regelmatig spraken over de reis- en onkostenvergoeding van Nederlandse en buitenlandse journalisten. Buitenlandse journalisten hadden sowieso een streepje voor. De Nederlandse journalisten liepen immers keurig in het gareel en hoefden, behoudens kleine correcties, niet meer van de Hollandse politiek

⁴⁵ Arnold Karskens, *Pleisters op de ogen, Pleisters op de mond, De Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001) 107.

⁴⁶ Idem, 110.

⁴⁷ Idem, 115.

overtuigd te worden.⁴⁸ Na de Tweede Wereldoorlog moest het journalistieke apparaat in Nederland weer opgebouwd worden. Tijdens de Duitse bezetting was de censuur hevig geweest. Een tekort aan redacteurs zorgde voor een vaak oppervlakkige berichtgeving, wat nog werd versterkt door het feit dat de meeste kranten nog sterk gezagsgetrouw en partijgebonden waren en dus niet kritisch over bepaalde zaken konden schrijven.⁴⁹

Uit het archief blijkt telkenmale hoe belangrijk Nederland de berichtgeving van de buitenlandse correspondent vond. In een brief van 23 juli 1947 schrijft Van Mook aan de RVD dat ‘buitenlandse journalisten goed op de hoogte [zijn] en vrij goed weten waar de moeilijkheden liggen en welke ernstige realiteiten er toe brachten tot militaire actie over te gaan. Het is echter onvermijdelijk, dat uit hun telegrammen omtrent de gebeurtenissen – zij moeten “nieuws” produceren en niet anders – zowel op politiek als militair gebied, een bepaalde houding naar voren komt: de Nederlands-Indische regering doet het, de Republikeinse regering ondergaat het.’ Van Mook spreekt vervolgens zijn angst uit: ‘aan de situatie, dat de Nederlandse Regering geen onverdeelde sympathie geniet, valt intussen moeilijk iets te verwringen. Van de gang van zaken hier te lande, van de dagelijkse praktijk gedurende de komende periode, en ook de wijze waarop hieromtrent wordt voorgelicht, zal afhangen het antwoord op de vraag, of de afkeer, die zich thans in de publieke opinie demonstreert, zal wegebben of plaats zal maken voor een vijandige stemming van een veel grotere en veel meer gevaarlijke virulentie.’⁵⁰

De Luitenant Gouverneur-generaal hield regelmatig persconferenties waarvoor journalisten uitgenodigd werden. Dat er in deze conferenties niet diep op de gevoeligheden werd ingegaan blijkt wanneer hij in een brief aan de RVD op 2 februari 1946 zegt dat: ‘ofschoon ik in principe natuurlijk ook de republikeinse journalisten van mijn persconferentie kan weigeren, zou dit ertoe kunnen leiden, dat Nederlandse journalisten niet in staat zouden zijn persconferenties van de zijde van Sjahrir en anderen bij te wonen. Dit lijkt mij in dit stadium ongewenst en onjuist. Bovendien denk ik er toch niet over om op “moeilijke” vragen openhartig te antwoorden in conferenties, waarbij ook allerlei rare buitenlanders zitten. Dit laatste kan veel beter gebeuren in kleinere samenkomsten, waarvoor de journalisten zijn uitgezocht.’⁵¹ Van Mook hield een pikorde aan van journalisten die de zaak gunstig gezind waren. Deze correspondenten hadden een streepje voor en konden rekenen op meer medewerking bij het bedrijven van journalistiek.

⁴⁸ Idem, 116.

⁴⁹ Hans Verstraaten, ‘De oorlogsverslaggeving van 1947’, *Vrij Nederland*, Bijvoegsel *Vrij Nederland* 27, 5 juli 1980, ‘De verslaggeving van 1947’, *Vrij Nederland*, 6.

⁵⁰ Nationaal Archief, Den Haag, Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde Archieven, 1942-1959, nummer toegang 2.10.14, inventarisnummer 4180.

⁵¹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv.nr. 4180.

Over de werkwijze van Nederlandse journalisten in Indië is een artikel verschenen in het bijvoegsel van *Vrij Nederland* van 5 juli 1980. Joop van den Broek – een journalist die in Indië heeft gewerkt - heeft over deze werkwijze gezegd: ‘Als ik terugkijk en zie hoe wij daar gewerkt hebben, dan schrik ik toch. Het gebeurde met een gemakzucht en met een kinderachtigheid waarvan je achteraf zegt: moest dat nou zo?’⁵² Dat de berichtgeving vanuit Indië weinig kritisch was, had te maken met zelfcensuur van journalisten - het was immers niet netjes kritisch te schrijven over de mensen waar je mee optrok - maar was ook een gevolg van de ontwikkeling van de militaire voorlichtingsdiensten, die de journalisten aan strakke banden legden. Hier was dus al sprake van “embedded journalism”. Deze militaire diensten zetten hun eigen journalisten en fotografen in, die zorgden voor de interne voorlichting binnen de krijgsmacht, maar ook voor de berichtgeving naar buiten. De Rijks-, Marine-, en Legervoorlichtingsdienst hadden mensen in dienst, journalisten en fotografen, verspreid over de eilanden. Hun artikelen en foto’s verschenen in kranten en tijdschriften die zich geen eigen correspondent in Nederlands-Indië konden veroorloven.⁵³ Alfred van Sprang, zelf oorlogscorrespondent heeft over de Nederlandse groep journalisten gezegd: ‘Ze leggen in een minimum van tijd een maximum aan kilometers af. Ze komen hijgend op een post en hebben nauwelijks tijd om iets te zien. Er zijn feestmaaltijden, recepties, borrels en andere attracties. Ze zien het leger als op een expositie. Er worden zelfs speciale patrouilles voor hen georganiseerd. Licht en in de buurt.’⁵⁴ (Zie ook bijlage 1)⁵⁵

Dat de Dienst voor Legercontacten (Indische Legervoorlichtingsdienst⁵⁶) fotografen en journalisten nooit toegang tot het oorlogsgebied verleende, is echter niet waar. In het begin wilde de legerleiding zo min mogelijk gevolgd worden. Weinig journalisten kregen toestemming naar het oorlogsgebied af te reizen. Later hebben echter ook fotografen wel iets meer ruimte gekregen, hoewel hun bewegingsvrijheid beperkt bleef. Iedere journalist kreeg een Nederlandse militair mee die verslag moest doen van de bezoeken die werden afgelegd. Uit een brief in de archieven van de DLC staat te lezen hoe er over de komst van journalisten werd gedacht. ‘U moet zich van het nut van reizen van buitenlandse journalisten niet veel voorstellen. Deze heren dienen een publiek, dat over het algemeen op de hand is van de republiek en gedragen zich daarnaar. Wanneer wij echter de bezette gebieden hermetisch voor hen gesloten blijven houden, maken zij hun telegrammen

⁵² Verstraaten, 3

⁵³ Karskens, *Pleisters op de ogen*, 113.

⁵⁴ L. Zweers, *Alfred van Sprang, het gezicht van de koude oorlog* (Zutphen 1999) 15.

⁵⁵ Zie bijlage 1 voor een beschrijving van een journalistenreis in het blad *Wapenbroeders*.

⁵⁶ In het voorjaar van 1947 werd de LVD in Indië vervangen door de Dienst voor Legercontacten. Deze dienst richtte zich op interne (het leger) en externe (het publiek) communicatie. De RVD verzorgde het politieke nieuws, de DLC het militaire nieuws.

nog erger dan ze al zijn.⁵⁷ Deze telegrammen waren de Nederlandse autoriteiten een doorn in het oog. Er werd dan ook van alles gedaan om de buitenlandse journalisten gunstig te stemmen, en hen te wijzen op het wanbeleid dat in de Republiek werd gevoerd. Daarnaast was het communistische gevaar vanuit de Republiek nog altijd een punt waarmee Nederland kon scoren bij de Amerikanen.

De Nederlandse autoriteiten zorgden ervoor dat zij goed op de hoogte waren van de berichten die de journalisten verzonden naar hun redacties. Militairen luisterden mee met telefoongesprekken die journalisten voerden, en zij mochten de verbinding verbreken wanneer er 'onjuistheden' ter sprake kwamen. Ook werd het journalisten moeilijk gemaakt telegrammen te verzenden, er moest gewaakt worden tegen onjuiste dan wel sensationele berichtgeving. Legergeneraal Spoor laat weten dat 'Deswege zou kunnen worden volstaan met de mededeling aan de buitenlandse journalisten, dat indien als mocht blijken dat journalisten zich niet ontzien onjuiste, opzettelijke sensationele, dan wel tendentieuze berichten naar hun kranten te zenden, zal moeten worden overgegaan tot telegramcensuur.'⁵⁸ Journalisten konden gebruik maken van een regeling uit de Tweede Wereldoorlog, waarbij zij via het militaire apparaat vijfhonderd woorden konden telegraferen naar hun redactie. Dit recht hield echter ook in dat men aangewezen was op legerverbindingen. Elk artikel kwam eerst bij de DLC terecht. De belangrijkste taak van de militaire voorlichtingsdiensten in Indië was echter de interne voorlichting binnen de strijdkrachten. Hiertoe stond hen onder meer het krijgsmacht-brede tijdschrift *Wapenbroeders* en het blad van de Marine, *Ik zal handhaven* ter beschikking. Daarnaast leverden de militaire correspondenten dus ook artikelen aan de Nederlandse pers.⁵⁹

De kleine groep correspondenten in Indië werkte veelal vanuit Batavia en baseerde zich naast het eigen waarnemingsvermogen en ideologische instelling op legercommuniqués, op loslippige militairen en diplomaten en op informatie van collega-journalisten. Slechts enkelen trokken met de troepen mee. Zij hadden te maken met censuur door de RVD en de DLC. Dat gold niet alleen voor de schrijvende pers, maar ook voor de oorlogsfotografen. Op geen enkele wijze mocht het publiek de indruk krijgen dat Nederland in Indië een echte oorlog voerde. De DLC hield daarom

⁵⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Dienst voor Legercontacten Indonesië (DLC), 1946-1950, nummer toegang 2.10.53.02, inventarisnummer 104.

⁵⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Inventaris van het Archief van de Directie Verre Oosten te Batavia van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, (1944) 1947-1950 (1955), nummertoeegang 2.05.52, inventarisnummer 8.

⁵⁹ Kester, Roozenbeek & Groot., *Focus op Korea*, 64.

alle foto's van doden en gewonden achter.⁶⁰ Uitvoerig onderzoek naar de DLC en het achterhouden van foto's is gedaan door Louis Zweers. In zijn werk *Agressi II: Operatie Kraai* wordt voor het eerst aandacht besteed aan de DLC-voorlichting en aan het achterhouden van foto's van doden en gewonden.

De Nederlandse kranten waren destijds vaak uit geldgebrek gedwongen de weinige foto's te nemen die de voorlichtingsdiensten aanreikten. Dat materiaal stelde de Nederlandse krijgsmacht vanzelfsprekend nooit in een kwaad daglicht. Oorlogsfoto's kwamen niet door de censuur. Nederland bekeek in die dagen de 'Politionele Acties' dan ook door de bril van het leger. De acties leken niet meer in te houden dan pacificatie van een bepaald gebied, het herstellen van de 'orde'. Het militaire optreden dat nodig was teneinde 'vijandige elementen' uit de weg te ruimen, bleef buiten beeld.⁶¹

Foto 1: Twee Nederlandse mariniers lezen het krijgsmachtbrede blad "Wapenbroeders". Het blad verzorgde de interne voorlichting aan de eigen troepen. (Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

Voor journalisten was het praktisch onmogelijk om zonder militaire begeleiding door Indië te reizen. Hun 'betrokkenheid' kwam tot uiting in de verslagen die zij naar hun redacties zonden. Journalisten die op bezoek waren geweest in Republikeins gebied, gesprekken hadden gevoerd met Soekarno of Hatta, en de Republikeinse 'propagandatour' hadden doorlopen werden met zeer veel argwaan ontvangen in Nederlands territorium. Uit een memo van 7 maart 1947 van een RVD-medewerker aan Van Mook staat te lezen hoe een groep journalisten, waaronder een Engelsman en een Australiër, na een dergelijke 'propagandareis' werden ontvangen op Nederlands grondgebied. De koffers van de journalisten werden geopend, en aan een minutieus onderzoek onderworpen waarbij elk stukje papier nauwkeurig werd bestudeerd. In de memo staat te lezen dat 'Op dit ogenblik vrijwel alle journalisten op het perron [stonden]. Om onverklaarbare redenen werd een der soldaten blijkbaar boos, greep zijn geweer en duwde Jenkins, de Australische

⁶⁰ L. Zweers beschreef voor het eerst het achterhouden van foto's van de strijd en gewonden. Zie daarvoor: L. Zweers, *Agressi II: Operatie Kraai, de vergeten beelden van de tweede politionele actie* (Den Haag 1995) 34. Hier is gebruik gemaakt van: Kester, Roozenbeek & Groot., *Focus op Korea*, 64.

⁶¹ Kester, Roozenbeek & Groot., *Focus op Korea*, 76. (Zie ook: Zweers, *Front Indië* en Zweers, *Agressi II*)

oorlogscorrespondent, met het geweer in de richting van de wagon. Welter [de Engelse verslaggever] werd met de kolf van een geweer eveneens in de wagon geduwd.’ De militairen zouden als uitgangspunt hebben: ‘Jullie komen uit de Republiek, dus collaborateurs en landverraders.’⁶² Dat dit soort acties de Nederlandse zaak geen goed deden leidt geen twijfel.

De ‘Politionele Acties’, in feite twee korte perioden van strijd in een vier jaar durende guerrillaoorlog, bleken naderhand meer om het lijf te hebben dan de Nederlandse overheid en de legerleiding het volk wilden doen geloven. Nederland voerde op de eilanden een oorlog, compleet met slachtoffers, hinderlagen, luchtdroppings, executies, martelingen en propaganda. Diezelfde middelen werden door de Republikeinen gebruikt.⁶³ Het Nederlandse volk was voor haar berichtgeving aangewezen op kranten en radio, televisie was er immers nog niet. Deze media kregen hun berichten echter voor een groot deel aangeleverd door de rijks- en militaire voorlichtingsdiensten. De Nederlander zag wat de autoriteiten hem wilde laten zien. ‘Het was een misleidend beeld dat de mensen hier kregen. Op de foto’s zag je colonnes door de kampongs trekken, terwijl de bewoners juichend langs de kant van de weg stonden. Dat gebeurde ook wel, maar de ‘Politionele Acties’ hadden tevens een andere, verzwezen kant.’⁶⁴

Van (mogelijke) misstanden was in Nederland al het een en ander bericht. Vooral de acties van Raymond Westerling waren breeduit in de kranten verschenen. Als commandant van het Depot Speciale Troepen maakte hij in 1946 gebruik van standrechtelijke executies en contraterreur om de ‘orde’ te herstellen op Sulawesi en Zuid-Celebes. Voor deze standrechtelijke bloedbaden bestond geen juridische basis. Voor het handhaven van de orde was het volgens velen echter het enige overgebleven middel, en dus verdedigbaar.⁶⁵ In Nederland werd een onderzoek ingesteld naar de acties van Westerling en om de zaak te sussen werd besloten een aantal Nederlandse journalisten de mogelijkheid te bieden om de zaak met eigen ogen te bekijken. Zo konden zij zich bij de troep van de stand van zaken aangaande de “wreedheden” op de hoogte stellen. Dat deze groep hoofdzakelijk uit verslaggevers van de linkse pers bestond kon men in Indië allerm minst waarderen. ‘Men moet toch ook in Nederland gevoel hebben voor het argument dat de linkse pers hier niet komt om de zaak objectief te bekijken, doch om langs allerlei mogelijke kanalen bewijzen te verzamelen voor het reeds eenmaal aan de lezers verkondigde

⁶² Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie, Collectie archieven Strijdkrachten in Nederlands-Indië (1941-1957), nummertoeegang 2.13.132, inventarisnummer 1332.

⁶³ Frits Baarda, *Het oog van de oorlog, foto's aan het front* ('s-Gravenhage/Amsterdam 1989) 75.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ L. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, epiloog, tweede helft (Leiden 1988) 1018-1019.

standpunt dat er wreedheden gepleegd zijn en dat wij hier langzamerhand in dezelfde positie verkeren als de Duitsers destijds in Nederland.’⁶⁶

De propaganda om de Nederlandse publieke opinie te beïnvloeden was over het algemeen weinig succesvol, niet het minst vanwege het gebrek aan professionaliteit bij de voorlichtingsdiensten, schrijft Bernadette Kester in haar boek *Focus op Korea* (2000). De professionaliteit kan inderdaad in twijfel worden getrokken wanneer we lezen dat persconferenties niet nauwkeurig genoeg werden voorbereid, wat het wantrouwen bij buitenlandse journalisten deed stijgen. Over een persconferentie over de situatie rond Soerabaja gehouden op 17 maart 1947 in Hotel des Indes te Batavia, lezen we dat: ‘De communiqués kennelijk fouten [vertoonden] in de opstelling. In de eerste regel wordt alleen melding gemaakt van een catastrofale toestand (welke en waarom?). Van de inundaties werd pas melding gemaakt na het vermelden van de militaire actie. Dit heeft een voor de Nederlandse zaak ongunstig psychologisch effect.’ Ook werd er melding gemaakt van het terugkeren van de bevolking, waarbij tenslotte als cijfer het getal van 140 personen werd genoemd, welk cijfer in het niet valt vergeleken met de enkele honderdduizenden die daar woonden. ‘Dit versterkte de indruk dat excuses moesten worden gezocht om deze actie aanvaardbaar te maken. Tevens waren niet aanwezig foto’s van het overstroomde gebied, uitgemergelde inheemsen etc. die aan de correspondenten hadden kunnen worden uitgereikt.’⁶⁷

Er valt dus wel wat commentaar te leveren op de effectiviteit van de Nederlandse voorlichting. In de Amerikaanse pers kwamen al maar meer noodlotsberichten, en de Amerikaanse pers had uiteraard veel meer invloed in de Verenigde Naties dan de Nederlandse pers. Buitenlandse journalisten werden door het Republikeinse persbureau ‘Antara’ voorzien van Indonesische berichten. De Amerikaanse pers stond open voor elke suggestie van Republikeinse kant. Nederland had geen inzicht in wat men met publiciteit kon bereiken.⁶⁸

Toch kan niet ontkend worden dat men in Nederland lang in het duister heeft getast over de werkelijke situatie in Indië. De door de Nederlandse overheid geschapen werkelijkheid heeft lang stand gehouden. Pas eind jaren zestig, met de Hueting-affaire⁶⁹, kwam naar buiten hoe hard er op bepaalde momenten is gevochten. Men kan zich dan ook afvragen of de Nederlandse voorlichting/propaganda dan wel echt heeft gefaald. We hebben gelezen dat de mogelijkheden voor journalisten om kritische journalistiek te bedrijven gering waren. De journalisten die de zaak

⁶⁶ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv.nr. 4212.

⁶⁷ Idem, inv.nr. 5383.

⁶⁸ Verstraaten, ‘De verslaggeving van 1947’, *Vrij Nederland*, 13.

⁶⁹ Hueting had gevochten in Indonesië en bracht in 1969 als eerste de discussie over “vermeende oorlogsmisdaden” begaan door Nederlandse troepen tijdens de strijd in Indië ter sprake. Hij doorbrak daarmee het zwijgen over de periode 1945-1950.

gunstig gezind waren kregen een voorkeursbehandeling. Om een uitspraak te kunnen doen over de professionaliteit en effectiviteit van de voorlichtingsorganen ben ik in de archieven op zoek gegaan naar de opbouw en werkwijzen van deze organen. In het volgende hoofdstuk zal er echter eerst een inleiding worden gegeven in de geschiedenis van berichtgeving over oorlogen in de negentiende en twintigste eeuw. Vervolgens zal er dieper op het mechanisme van propaganda en censuur worden ingegaan.

Hoofdstuk 3 – Overheidsvoorlichting in historisch perspectief

Inleiding

‘Die vom Militar vorgezeichneten Wege des Fotografen haben auch Auswirkungen auf die Bildwelt des Krieges. Die Fotografen nehmen dasselbe Wegenetz wie die Soldaten, sie fotografieren entlang der Nachschubwege an die Front, und ihre Bilder nehmen auf dem Weg zurück in die Zentren der Presse wiederum die Logistik des Militärs in Anspruch.’⁷⁰

Zoals we hebben gelezen hebben de Nederlandse autoriteiten in Indonesië een sterke greep gehad op de aanwezige (Nederlandse en internationale) journalisten. Deze aanpak lijkt nu allermist ethisch verantwoord en verdedigbaar. Kijken we echter naar de geschiedenis van oorlogsverslaggeving in de 19^e en 20^e eeuw dan kan er wellicht een beter beeld van de situatie geschapen worden. Was de Nederlandse aanpak dan wel zo vreemd? En, valt het de journalisten te verwijten dat ze de Nederlandse autoriteiten naar hen pijpen dansten? In dit hoofdstuk bekijken we de manier waarop de internationale media hebben bericht over conflicten om te weten te komen wat de norm was. Hoe lag de verhouding tussen journalisten en het militaire apparaat? En, bestond er een kritische traditie waaruit de journalisten konden putten? In dit hoofdstuk wordt verder aandacht aan de wijze waarop de Amerikanen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn omgegaan met voorlichting aan het ‘thuisfront’, de eigen strijdkrachten en de bevolking in oorlogsgebieden. Het belang dat de VS hechtte aan voorlichting van de massa kreeg in de Tweede Wereldoorlog gestalte door de oprichting van het *Office of War Information*. Ik bespreek dit overheidsorgaan om aan te geven dat ook een democratisch land als de Verenigde Staten zich bezighield voorlichting van de massa, propaganda en verduistering. Hierop rustte geen monopolie van totalitaire regimes.

Ik begin dit hoofdstuk met een korte beschrijving van de opkomst van oorlogsjournalistiek in de negentiende eeuw, en de steeds groter wordende mogelijkheden voor de pers daarbinnen. De politiek heeft een weerwoord moeten vinden op het steeds kritischer wordende persapparaat, en deed dit met invoering van censuur en accreditatie van de media. Met een beschrijving van de inrichting en uitvoering van overheidsvoorlichting in de Verenigde Staten tijdens de Tweede Wereldoorlog eindig ik dit hoofdstuk. Om daarmee een springplank te creëren naar hoofdstuk 4, dat zal handelen over propagandavoering door staten.

⁷⁰ Anton Holzer (ed.), *Mit der Kamera bewaffnet, Krieg und Fotografie* (Marburg 2003) 10.

3.1 Inzet van massamedia

Oorlogsberichtgeving heeft de laatste twee eeuwen een enorme vlucht genomen. Daarvoor zijn een aantal ruime verklaringen te geven. Technologische vooruitgang, zoals de komst van de telegraaf, de opkomst van een sterk en kritisch persapparaat, en het democratiseringsproces kunnen als verklarende factoren worden gegeven. Gedurende de negentiende eeuw was het nog heel gebruikelijk dat verslagen van commandanten te velde werden samengevat en in kranten werden overgenomen. Toen het aantal krantenlezers echter snel toe ging nemen, begonnen de hoofdredacteurs te beseffen dat het op deze manier niet langer ging. Letterlijke verslagen geven een eenzijdig beeld, en de taak van de journalistiek was toch immers het aanbieden van een zo breed – en objectief – mogelijk beeld van de gebeurtenissen? Met deze gedachte in het achterhoofd stortten de journalisten zich op de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865). De vraag naar nieuws was zo sterk gegroeid, dat alleen al vijfhonderd journalisten verslag deden van de verrichtingen van de Noordelijken.⁷¹ Voor het eerst kon er ook gebruikt worden gemaakt van de telegraaf, waardoor de verslaggeving over de Burgeroorlog uitgebreider was, en sneller verliep dan bij vorige oorlogen. De telegraaf als technologische vernieuwing, de opkomst van de populaire pers en een overheid die nog geen greep op de journalistiek had, en bovenal traag was met het invoeren van censuur, maakten het einde van de negentiende eeuw tot een gulden tijdperk voor de oorlogsverslaggeving.⁷² In Groot-Brittannië verdubbelde tussen 1880 en 1900 het aantal verkochte kranten, en in de Verenigde Staten konden krantenmagnaten het zich gaan veroorloven om reporters naar tot nog toe onbelangrijke en verafgelegen gebieden te zenden om van gebeurtenissen verslag te doen.⁷³

‘Non-combatants’ leerden de oorlog oorspronkelijk alleen kennen door (sterk geromantiseerde) verhalen, gedichten, en kunstwerken, zoals schilderijen. Hierdoor was het mogelijk om strijd als iets verheffends te etaleren. In een oorlog overheersen vriendschappen, kameraadschap, mannelijkheid, patriotisme en opofferingsgezindheid. Reporters, maar zeker ook fotografen gingen op indringende wijze verslag doen van veldslagen en de verschrikkingen van oorlog. Met de intrede van de fotocamera op het slagveld is het beeld dat de massa had van strijd sterk veranderd. Oorlog is voor veruit de meeste mensen iets onwerkelijks, iets dat zij nooit meegemaakt hebben, maar door komst van de camera werd het mogelijk om de realiteit van

⁷¹ John Keegan & Philip Knightley, *Geschoten, oorlog in beeld. Verslagen en foto's van het front* (Vianen/Antwerpen 2004) 13.

⁷² Keegan & Knightley, *Geschoten, oorlog in beeld*, 38.

⁷³ Idem.

oorlogsvoering te laten zien.⁷⁴ Foto's van achtergelaten gesneuvelde soldaten, smerige wonden, angst en verdriet maakten duidelijk dat het slagveld allesbehalve iets romantisch voorstelde. Van het werk van Mathew Brady (Deze fotograaf maakte foto's van de Amerikaanse Burgeroorlog en wordt daarmee beschouwd als een van de eerste oorlogsfotografen) werd door een *New York Times* reporter opgemerkt dat “*He has done something to bring to us the terrible reality and earnestness of the war. If he has not brought bodies and laid them in our door-yards and along [our] streets, he has done something very like it.*”⁷⁵

Het militaire apparaat en de overheid beseften maar al te goed dat de realistische foto's en verhalen bij de massa het besef konden doen ontstaan dat oorlog bestaat uit verschrikkingen en ellende, maar dat zij – anders gebruikt - ook konden bijdragen aan het rooskleurige beeld van kameraadschap, heroïek en vaderlandsliefde. Zo wilden enerzijds het militaire establishment noch de politiek iets weten van een kritische en sensationele verslaglegging door een vrije commerciële pers, maar anderzijds zagen zij in hoe belangrijk het was dat het publiek werd geïnformeerd over het strijdverloop, het liefst via de overheid.⁷⁶ Daarom werden journalisten en fotografen tijdens de Eerste Wereldoorlog voor het eerst met een militaire functie ingezet. De fotocamera was aan het begin van de twintigste eeuw zover ontwikkeld dat militaire fotografen tienduizenden foto's en meer dan 18 kilometer aan film van het conflict schoten.⁷⁷ Door de censuur, opgelegd door de overheid en de legerleiding, is er op dit materiaal bijna geen frontlinieactie te zien. Het meeste werk is ver achter het front opgenomen en laat zien hoe generaals elkaar de hand schudden, en troepen naar het front marcheren. Aangestuurd door speciaal toegevoegde officieren en censors wier taak het was om de reporters zo weinig mogelijk te laten zien en zoveel mogelijk van hun tijd te verpesten, leverden zes officiële oorlogscorrespondenten van Britse zijde tijdens de Eerste Wereldoorlog kleurrijke verhalen vol heroïek en glorie, die bedoeld waren om ervoor te zorgen dat het publiek enthousiast bleef over de oorlog.⁷⁸ Het zestel werd nagenoeg geïncorporeerd in het militaire apparaat. De verschrikkingen van de loopgravenoorlog bleven voor de massa verborgen door middel van een totaal verbod op fotografie. De straf voor iemand die werd betrapt op het nemen van foto's aan het front was het vuurpeloton. De Engelse schrijver en fotograaf Jorge Lewinski heeft hierover

⁷⁴ Peter Maslowski, *Armed with cameras, the American military photographers of World War II* (New York 1993) 3.

⁷⁵ Idem, 4.

⁷⁶ Kester, Roozenbeek & Groot, *Focus op Korea*, 45.

⁷⁷ Maslowski, *Armed with cameras*, 5.

⁷⁸ Keegan & Knightley, *Geschoten, oorlog in beeld*, 75.

gezegd: *'the difficulties for the war photographers were twofold: first, the lack of freedom to report; second, the inability to be in the right place at the right place.'*⁷⁹

Hoewel fotografie in de Eerste Wereldoorlog door beide kampen⁸⁰ als krijgsmiddel ingezet werd, laten de gepubliceerde foto's weinig zien. Marcherende manschappen, concentraties van troepen, tankformaties, of close-ups zijn veelvoorkomend. Tijdens dit conflict is het geen enkele fotograaf gelukt om door de restricties van de legerleiding heen te breken. Het 'thuisfront' kreeg daardoor alleen nietszeggende, 'veilige' foto's te zien van de strijd. Foto's van Passchendaele, een van de meest verschrikkelijke slagvelden van de Eerste Wereldoorlog werden pas openbaar gemaakt na afloop van de oorlog. De greep van de overheid en de militaire autoriteiten op de media is gedurende de Eerste Wereldoorlog sterk geweest. Militaire censuur maakte het reporters onmogelijk om kritische stukken op te zenden naar hun redacties. De strijd om de publieke opinie was misschien wel net zo belangrijk als de eigenlijke strijd die gevoerd werd. Maar al te goed begreep men dat foto's en berichten gecensureerd dienden te worden teneinde de moraal van het 'thuisfront' hoog te houden. De greep op fotografen was nog vrij gemakkelijk omdat fotografie nog geen wijdverspreide bezigheid was. Dat zou gaan veranderen in de jaren twintig toen de fotografische mogelijkheden aanzienlijk groter werden doordat compacte camera's met ingebouwde scherpstellers op de markt kwamen.⁸¹ Daarvoor hadden fotografen zelf de afstand tot het object moeten bepalen, wat het nemen van actiefoto's niet in de hand werkte. Door de komst van draagbare en 'snelle' camera's zou de Tweede Wereldoorlog tot de meest gefotografeerde gebeurtenis uit de geschiedenis worden. Van de Tweede Wereldoorlog kan met recht gezegd worden dat: *'Total war is fought with cameras as well as cannons.'*⁸²

Fotografie en film – het medium dat ontdekt zou worden als krachtig propagandamiddel – werden tijdens de Tweede Wereldoorlog door zowel de geallieerden als de Duitsers gericht ingezet. Het ministerie van Propaganda onder Goebbels beval dat er op de filmbeelden nooit een gesneuvelde Duitse militair te zien mocht zijn, en instrueerde de cameramensen dat de 'aanvallende' troepen altijd van links naar rechts gefilmd moesten worden, aangezien de Russische vijand zich in het oosten bevond.⁸³ Nooit eerder was de camera zo intensief door het militaire apparaat gebruikt. Professionele fotografen werden opgeroepen hun kennis in te zetten

⁷⁹ Jorge Lewinski, *The Camera at War, A history of war photography from 1948 to the present day* (New York 1978) 88.

⁸⁰ Adolf Hitler schreef in *Mein Kampf* dat hij bewondering had voor de wijze waarop de Geallieerden het 'thuisfront' informeerden, en dat de Duitsers niet genoeg aandacht hadden besteed aan propaganda. Meer hierover in Hoofdstuk 4.

⁸¹ Idem, 78.

⁸² Maslowski, *Armed with cameras*, 6.

⁸³ Keegan & Knightley, *Geschoten, oorlog in beeld*, 8.

voor de oorlog. Niet professionelen werden door het leger getraind als cameraman, fotograaf, technicus, of laboratoriummedewerker. In Duitsland en Sovjet-Unie werden alle fotografen binnen de strijdkrachten opgenomen. Ieder beeld dat zij schoten ging door de handen van censors en werd beoordeeld om haar vermogen om bij te dragen aan het winnen van de oorlog. Ook aan de geallieerde zijde, waar persvrijheid hoog in het vaandel stond en er zelfs enkele freelance journalisten tot het strijdtoneel werden toegelaten, werd censuur streng gehanteerd. *'In the Second World War, for the first [...] time, photography was completely harnessed to the war machine itself, an integral part.'*⁸⁴ De fotografen waren onder te verdelen in drie categorieën. In de eerste categorie zaten de fotografen die door de krijgsmacht getraind, uitgerust, en betaald werden. Deze groep was vrij klein toen de oorlog begon, maar zou snel uitgroeien tot het niveau waarop iedere eenheid – leger, marine of luchtmacht – een eigen fotograaf en cameraman had. De tweede categorie bestond uit freelance fotografen, werkzaam voor magazines en kranten, en de derde categorie waren de amateurfotografen, militair of burger, die de gebeurtenissen vastlegden.⁸⁵

Foto's en films waren onmisbaar voor zowel het 'thuisfront' als de slagvelden. Berichten van thuis deden de moraal van de soldaten stijgen, en berichten van de strijd in Europa en Azië domineerden het nieuws in magazines, kranten, filmjournaals, en documentaires in de Verenigde Staten gedurende de oorlog. Deze media werden door de overheid bediend met 'geschikt gevonden' materiaal. Zo werd ook tijdens de Tweede Wereldoorlog fotografie nog onderworpen aan censuur, hoewel die op een indirecte manier en minder strenge wijze werd doorgevoerd. In deze oorlog werden binnen de Amerikaanse krijgsmacht op divisieniveau *Public Relations*-afdelingen opgericht, die de censuur onder hun hoede hadden, persberichten uitgaven en de contacten met de onafhankelijke pers verzorgden.⁸⁶ Het Amerikaanse leger telde een groot aantal fotografen en filmers. Hun werk diende ter ondersteuning van de commandovoering, ter instructie, en interne en 'externe' voorlichting. Via de *Public Relations*-afdeling werden de foto's en films, al dan niet door tussenkomst van de onafhankelijke pers, getoond aan het Amerikaanse publiek. Van militaire zijde werd het belang van de publieke opinie, en dus de pers ingezien. Zodat, ondanks restricties en censuur, pers en militairen nader tot elkaar kwamen.⁸⁷ Journalisten betwisten de juistheid van de oorlog niet, Amerika vocht voor een goede zaak en de pers schaarde zich achter de militairen. Een kritische verslaggeving kwam dit niet ten goede. Het beeld dat de Amerikaanse burger bereikte was gedurende de eerste twee jaar dat de Verenigde Staten

⁸⁴ Lewinski, *The Camera at War*, 95.

⁸⁵ Lewinski, *The Camera at War*, 95.

⁸⁶ Kester, *Focus op Korea*, 52.

⁸⁷ Idem, 52.

deelnamen aan de oorlog zacht en onschadelijk te noemen. Het militaire apparaat had de volledige controle over wat er getoond werd.

3.2 Centralisatie van informatievoorziening

Geen oorlog neemt zo'n grote plaats binnen het Amerikaanse collectieve geheugen in als de Tweede Wereldoorlog. Korea (1950-1953), Vietnam (1963-1973)⁸⁸ en de recente conflicten in het Midden-Oosten waren/zijn grote conflicten maar toch lijkt het alsof de Tweede Wereldoorlog de meest recente 'echte' oorlog is geweest.⁸⁹ Dit is mede te danken aan de voor Amerika goede afloop van de oorlog, de duidelijke goed-fout verhouding, en misschien ook wel voor een deel aan de enorme hoeveelheid foto's en films die deze oorlog heeft opgeleverd, en in het bijzonder de regulering daarvan door de Amerikaanse autoriteiten. Op deze regulering wil ik hier verder ingaan.

De vernietigende klap die Amerika op 7 december 1941 te Pearl Harbor kreeg te verduren, werd pas vier dagen later (gedeeltelijk) in Amerika bekend gemaakt. De restrictieve maatregelen waren zo effectief dat de waarheid pas na de oorlog helemaal duidelijk zou worden.⁹⁰ De Amerikaanse burger moest voor de waarheid beschermd worden. De idee dat (negatieve) informatie van het strijdtoneel gecensureerd diende worden is – zoals we eerder hebben gelezen – niet nieuw. Ook in de Tweede Wereldoorlog, waarin werd gestreden voor vrijheid en democratie, en tegen fascisme en totalitaire regimes, was het volgens de beleidsbepalers nodig het nieuws te censureren teneinde zoveel mogelijk bij te dragen aan de geallieerde oorlogsinspanningen. *'Truth and objectivity would have to yield to a wholehearted patriotic participation in the conflict.'*⁹¹

De waarde van censuur en propaganda was voor iedereen duidelijk geworden tijdens de Eerste Wereldoorlog en de Duitse propagandamachine in de jaren dertig. Door het gebruik van massacommunicatie werd het voor de grote machten mogelijk om programma's te ontwikkelen om support van het volk te krijgen bij het uitvoeren van hun beleid, en om propaganda te voeren tegen de vijand. In de VS werd tijdens de Eerste Wereldoorlog het meest gecentraliseerde systeem opgezet om deze propaganda te voeren.⁹² Het *Committee on Public Information* trok alle verantwoordelijkheid naar zich toe. Haar eerste doel was het Amerikaanse volk als één man achter de oorlog tegen Duitsland te laten staan. Door posters, pamfletten en publieke sprekers werd op het volk ingeprent dat de oorlog en de daarbij horende verliezen nodig waren. Deze taak

⁸⁸ Vanaf 1963 begonnen de Amerikanen een aanvalsmacht in Vietnam te ontwikkelen.

⁸⁹ Maslowski, *Armed with cameras*, 9.

⁹⁰ Philip Knightley, *The first casualty, from the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker* (London 1989) 272.

⁹¹ Knightley, *The first casualty*, 274.

⁹² Idem, 2.

ging het CPI erg goed af, maar met het doel Amerika te verenigen veroorzaakte zij ook een haat tegen alles wat Duits was. Duitsland dat werd afgetekend als het land van barbaarse Hunnen, zou willen dat de wereld voor haar op de knieën zou gaan. Duitse spionnen zouden overal zitten. Naast deze negatieve campagne richtte zij ook een campagne op de komst van een betere wereld na de oorlog. De oorlog was nodig om het kwaad uit de wereld te helpen, ofwel voor vrede en veiligheid van de mens. Uit de eisen die gesteld waren in het vredesverdrag van Versailles⁹³ werd echter duidelijk dat dit ideaal niet gehaald zou worden en dat de verwachtingen te hoog waren ingezet. Propaganda werd diensgevolge na de Eerste Wereldoorlog sterk bekritiseerd.

In de Tweede Wereldoorlog werden *The Office of Facts and Figures* en het latere *Office of War Information* de organisaties via welke het Amerikaanse publiek, en de wereld, op de hoogte werden gehouden van de oorlogsinspanningen. *The Office of Censorship* hield zich bezig met de censuur op alle middelen van communicatie; haar medewerkers lazen miljoenen brieven, taptelen telefoons af, controleerden telegrammen, en zorgden ervoor dat kranten en radiozenders de *Code of Wartime*⁹⁴ bleven volgen.⁹⁵ Hoewel het de taak van het *Office of Censorship* was om ervoor te zorgen dat er geen gevoelige informatie bij de vijand terecht zou komen, kwam het erop neer dat zij zich het meest bezighield met de moraal van de massa. Militaire censuur werkte anders; binnen de Verenigde Staten gebruikte de krijgsmacht het principe ‘*censorship at source*’⁹⁶, wat inhield dat nieuws bij de bron werd gesmoord, teneinde ervoor te zorgen dat journalisten het niet op konden pikken. Buiten de Verenigde Staten was censuur makkelijker. Correspondenten kregen geen toegang tot het strijdtoneel tenzij zij waren geaccrediteerd, en de belangrijkste voorwaarde voor accreditatie was dat de correspondent zich moest committeren aan de militaire censuur, ofwel controle op al zijn geproduceerde materiaal.

Dat de aanval op Pearl Harbor het Amerikaanse volk massaal achter de oorlog tegen Japan en Duitsland deed staan kan tot een mythe gerekend worden. Hoewel de Ambassadeur in Engeland vertelde dat ‘*there has been no rift in the front of national unity*’⁹⁷, blijkt uit een volksraadpleging van 1942 dat een groot deel van het volk – zo’n dertig procent – tegen Roosevelt’s ‘*no compromise*’ politiek was, en niets zag in een oorlog met Duitsland.⁹⁸ Dit is niet zo verwonderlijk daar Duitsland voor Amerika (nog) geen bedreiging vormde, Amerika was relatief veilig, het oude isolationisme stak de kop op, raciale spanningen waren een belangrijk onderwerp, en republikeinse leiders begonnen Roosevelt’s beleid te bekritisieren. Om de publieke

⁹³ Vredesverdrag dat na afloop van de Eerste Wereldoorlog werd getekend.

⁹⁴ Lijst met onderwerpen waarover niet gesproken mocht worden in de media.

⁹⁵ Idem, 275.

⁹⁶ Idem, 275.

⁹⁷ Maslowski, *Armed with cameras*, 255.

⁹⁸ Idem, 78.

opinie 'war-minded' te krijgen lanceerde de Verenigde Staten een groot opgezet propagandaprogramma. *The Office of War Information* (OWI), opgericht in juni 1942, hield zich daarmee bezig.

In een democratie moet de overheid voorzichtiger zijn met wat zij aan het volk vertelt dan in een dictatuur. Het is niet mogelijk om mensen te vertellen wat zij moeten vinden en denken. Daarom koos Amerika tijdens de Tweede Wereldoorlog voor een '*strategy of truth*', wat inhield dat de bevolking eerlijke gegevens over het strijdverloop zou krijgen, de massa zou daarop zelf de juiste beslissing nemen en de overheid steunen in haar strijd. Het aanbieden van een waarheidsgetrouw beeld zou de kracht van democratie tonen, boven het fascisme. In september 1942 werd gezegd: '*the truth, coming from America, with unmistakable American sincerity, is by far the most effective form of propaganda.*'⁹⁹

De waarheid was van eerste en belangrijkste importantie, dit gaf immers in essentie de ideologie van de strijd weer.¹⁰⁰ Alles wat in een fascistisch bewind gebeurde mocht in geen geval ook in een democratisch land plaatsvinden, op geen enkel vlak mochten er overeenkomsten aan te wijzen zijn. Maar ondanks de nobele bedoelingen gaven zowel het OFF en het OWI zelden de volledige waarheid prijs. De autoriteiten maakten weinig tot geen melding van problemen in de productie van oorlogsmaterieel, van tekorten aan het front, en van tegenslagen op het strijdtoneel. Daarentegen werd er een romantische kijk op de strijd geboden, vol heroïek. Er was gedurende de eerste twee jaar van de strijd geen aandacht voor de geleden ontberingen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had de overheid een verbod afgegeven op het publiceren van foto's van gedode Amerikaanse soldaten, en dit beleid werd tijdens de Tweede Wereldoorlog overgenomen.¹⁰¹

Roosevelt bracht daar in het voorjaar van 1943 verandering in toen hij besloot dat het thuisfront een meer accuraat beeld van de werkelijkheid voorgeschoteld moest krijgen. Besloten werd dat de burgers meer '*blood and guts*' te zien moesten krijgen. Het Amerikaanse volk had geen goed beeld van het verloop van de strijd en dit was te merken aan de steun voor de oorlog en de afname van de productiesnelheid. Het volk moest zich schamen dat zij liepen te klagen terwijl de soldaten hun leven gaven voor een vrije wereld. De massa moest opnieuw geïnspireerd worden tot grote daden en dit zou moeten kunnen lukken door ze volledig te informeren over de strijd. Amerika koos een nieuw beleid, dat van '*restricted realism*.'¹⁰² Dit beleid hield in dat het volk meer, maar niet alles kreeg te zien, er zijn immers grenzen aan de journalistiek. Maar ook binnen

⁹⁹ Allan Winkler, *The politics of propaganda, the Office of War Information 1942-1945* (New Haven / London 1978) 76.

¹⁰⁰ Idem, 19.

¹⁰¹ Maslowski, *Armed with cameras*, 79.

¹⁰² Idem, 80.

de nieuwe kaders bleek het mogelijk om met de meer prijsgevende foto's een beeldverhaal te vertellen dat Amerika goed uitkwam. Gewonde soldaten, liggend om een stretcher, worden weggedragen naar de medische post, implicerend dat medische verzorging altijd aanwezig was voor de soldaten. De wonden die getoond werden waren schoon en net. Er werden geen foto's vrijgegeven van grote verminkingen, of van rijen liggende op de dood wachtende soldaten. Deze foto's vertelden dus ook niet het hele verhaal. Zorgvuldig werd het volk afgeschermd van smakeloze beelden, zo was ook zelden een gezicht van een gesneuvelde Amerikaanse soldaat te zien. De dood werd onpersoonlijk gemaakt.¹⁰³ Toch gaven de foto's ook een ander verhaal prijs, het verhaal dat het winnen van de oorlog niet zonder slag of stoot plaatsvond.

Fotografie bleek een effectieve manier te zijn om mensen te informeren over de oorlog. Dit beseftte de militaire leiding goed, wat blijkt uit het feit dat er voor het fotograferen van de invasie in Normandië (D-Day) maar liefst 558 correspondenten, fotografen en filmers werden verzameld.¹⁰⁴ *'On the morale front, photographs are bullets: a photograph is a thousand words and the message it packs across can go right to the spine of a million [people].'*¹⁰⁵ Ook het Signal Corps Photographic Center in New York, waar onder meer fotografen en filmers werden opgeleid, groeide van 445 medewerkers in maart 1942 naar 1.258 personeelsleden in januari 1943.¹⁰⁶

Fotografie werd een belangrijk wapen, en de speerpunt van een effectieve campagne. De foto's van de geaccrediteerde fotografen werden verzameld in een *Still Picture Pool*¹⁰⁷, waarin ook foto's van militaire fotografen terecht kwamen. Leger-, marine- en luchtmacht personeel censureerden al het materiaal dat in de *pool* kwam, en gaven alleen dat materiaal vrij waarvan men wist dat het geen veiligheidsgevaar voor de militaire operaties opleverde.¹⁰⁸ Eenmaal vrijgegeven was het materiaal voor iedereen toegankelijk. Het gecensureerde materiaal bleef alleen beschikbaar voor de militaire autoriteiten. De vrijgegeven foto's verschenen in kranten en magazines, en brachten *'the war into American living rooms with a far greater impact than any written description could.'*¹⁰⁹ Maar het was dus nog steeds heel goed mogelijk om met de vrijgegeven foto's een voor Amerika positief verhaal te vertellen. Bijna iedere fotodocumentaire gaf weer dat God aan de kant van de geallieerden stond, zij waren het immers die streden voor gerechtigheid en vrijheid. Foto's van gebeden en kerkdiensten voorafgaand aan de strijd,

¹⁰³ Idem, 82.

¹⁰⁴ Lewinski, *The Camera at War*, 126.

¹⁰⁵ Maslowski, *Armed with Cameras*, 256.

¹⁰⁶ Idem, 242.

¹⁰⁷ Idem, 29.

¹⁰⁸ Deze strategie wordt tegenwoordig nog steeds gehanteerd door het militaire apparaat.

¹⁰⁹ Idem, 257.

aalmoezeniers die stervende of gewonde soldaten bijstonden, en religieuze begrafenisrituelen kregen een prominente plaats in het verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Maar niet alleen werd fotografie gebruikt ten behoeve van het thuisfront. Ook soldaten hielden van de publiciteit. Foto's van henzelf, hun eenheid, of het gebied waar ze streden waren een instrument om de moraal hoog te houden. Foto's deden de militairen geloven dat zij niet anoniem of vergeten waren.

3.3 Amerikaanse propagandavoering tijdens de Tweede Wereldoorlog

Het beleid van de Verenigde Staten ten aanzien van het vrijgeven van informatie aan het publiek is tijdens de Tweede Wereldoorlog niet consistent geweest. Waar openheid werd beloofd is er gedurende de volledige strijd in meer of mindere mate informatie achter gehouden. De burger kreeg te zien wat de overheid en de militaire autoriteiten wilde dat hij te zien kreeg. Zoals eerder beschreven is *the Office of War Information* (OWI) voor een groot deel verantwoordelijk geweest hoe het Amerikaanse volk, maar ook de rest van de wereld, geïnformeerd zou worden over het verloop van de strijd. Daarom wil ik dit hoofdstuk wat verder ingaan op deze organisatie.

Het was de tweeledige taak van OWI om enerzijds waarheidsgetrouwe informatie aan het volk te verstrekken, en anderzijds campagnes te ontwikkelen te bevordering van bijvoorbeeld het afstaan van bloed bij de bloedbank of het kopen van *war-bonds*. Vanaf de oprichting ontstonden er echter problemen doordat het *executive order* waarmee OWI in het leven was geroepen onduidelijkheden kende. Er valt in te lezen dat het volk het recht had '*to be truthfully informed about the common war effort*'¹¹⁰, maar niet wat de organisatie moest doen met materiaal dat gevoelig was voor de nationale veiligheid en nationale eenheid. Deze eenheid die nodig is om support te krijgen voor de strijd kan ervoor zorgen dat er vrijheden waarop de samenleving is gebaseerd in het geding komen. Hoeveel informatie kan de massa gegeven worden? Hierop zijn twee antwoorden mogelijk.

1. To stimulate support by conveying the sober and serious facts about the war, to deluge the public with reasoned explanations of the important questions at hand.
2. To use [your] connections with the media on behalf of exhortation, to appeal to the hearts, if not the minds, of the public at large.¹¹¹

OWI worstelde gedurende haar bestaan met deze vragen. Moest zij zich zelfstandig een beeld vormen van de oorlog en dat uitdragen naar de burger, of moest zij het beleid van overheid klakkeloos overnemen? Was ze opgericht om mensen enthousiast te maken over de oorlog, zodat de overheid kon rekenen op steun, of moest zij dienen als een informatiekanaal, en nieuws

¹¹⁰ Winkler, *The politics of Propaganda*, 35.

¹¹¹ Idem, 54.

brengen zonder enige vorm van verfraaiing of opsmuk?¹¹² In de praktijk kwam het er op neer dat OWI had te luisteren naar de militaire autoriteiten. Een effectieve propaganda ging immers vergezeld met militaire informatie. De macht lag zodoende bij het militaire apparaat; zij konden al naar gelang het hen goed dunkte informatie bij zich houden of los laten. Over deze gang van zaken is het volgende gezegd: *'it is cynical to make speeches about the basis freedoms of our way of life, naming a free press among them, and then permit the Army and Navy to prevent OWI from serving the function assigned to it.'*¹¹³

Het is dan ook typerend dat de 'strijd' om de publieke opinie ingezet met zulke idealistische doelen het meest succesvol werd binnen de militaire operaties. Militair gebruik van propaganda, aan het begin van de oorlog slechts zelden ingezet, groeide uit tot een integraal deel van het Amerikaanse militaire apparaat. Het uitstrooien van pamfletten boven de Duitse troepen zou de moraal zodanig hebben doen dalen, dat de Duitsers zich in groten getale overgaven. Dit type propaganda zou bekend worden onder de naam 'psychological warfare'.¹¹⁴ Veel van de methoden die werden gebruikt om de Amerikaanse burger te informeren werden ook ingezet ten behoeve van het inlichten van de burgers in oorlogsgebied. Er was besloten om gebruik te maken van een sobere benadering, en geen gebruik te maken van polariserende propaganda, daar men er vanuit ging dat de Duitse propagandamachine de mensen doof had gemaakt voor emotionele vormen van propaganda. Om de burgers te informeren strooiden de geallieerden voorafgaand aan en tijdens de invasie in Normandië negen miljoen pamfletten uit over het gebied. In de periode tot aan de overgave van de Duitsers kwamen hier nog eens 800 miljoen bij.¹¹⁵ Over de strijdtoneelen in Zuidoost-Azië werden in totaal 180 miljoen pamfletten uitgestrooid. De helft hiervan tijdens de laatste drie maanden van de strijd. Het aantal radio-uitzendingen gericht op bezet gebied namen ook steeds meer toe. Duidelijk is dat de Amerikanen de waarde van propaganda, op welke manier dan ook erkenden.

Tegelijkertijd met de militaire campagnes trokken 'psychological warriors' mee met de troepen. Zij namen controle over de mediafaciliteiten en gebruikten deze voor geallieerde propaganda. Kranten, radiostations, en filmtheaters werden gebruikt om de 'geallieerde' boodschap van vrede, rechtvaardigheid, en de overwinning van democratie te verspreiden over Europa en Afrika. Mobiele eenheden brachten de boodschap naar het binnenland. Tot dusverre was de Duitse propagandamachine heer en meester geweest in deze gebieden. De bevolking was jarenlang door de Duitsers bestookt met het beeld dat de Duitsers oppermachtig waren. Het was

¹¹² Idem, 39.

¹¹³ Idem, 51.

¹¹⁴ Idem, 112.

¹¹⁵ Idem, 126-127.

aan de 'psychological warriors' om dat beeld te doen veranderen. Het bureau van OWI in London dat in 1942 was opgericht werd naarmate de oorlog vorderde een centrum van activiteit. Ten tijde van D-Day in juni 1944 werkten er zo'n 1.600 mensen aan het uitdragen van de geallieerde boodschap.

Dat deze boodschap niet altijd even eenduidig was blijkt wanneer de Franse en Engelse kolonies bevrijdt worden. Winston Churchill, de Britse leider, had opgemerkt dat hij geen Prime Minister was geworden '*in order to preside over the liquidation of the British empire*'¹¹⁶. De Amerikanen die vastbesloten waren een eind te maken aan kolonialisme, maar ook niet konden zonder de Franse en Engelse steun, zagen zich nu genoodzaakt om dit streven uit te stellen en in de eerste plaats de oorlog tot een goed einde te brengen. OWI vreesde dat dit beleid '*[would] indicate to the world that when we 'liberate' a country, we shall make a practice of putting our friends in jail and of turning the 'liberated' country over to the enemies of democracy.*'¹¹⁷ Bij OWI heerste de angst dat de naar vrijheid snakkende kolonies Amerika ervan zouden betichten dat zij het koloniale systeem steunde. Om het tegendeel te bewijzen hebben de VS na de Tweede Wereldoorlog zich over de hele wereld bemoeid met het dekolonisatieproces. Ook Nederland heeft de vastberadenheid van de Amerikanen ondervonden tijdens het dekolonisatieproces van Nederlands-Indië.

In dit hoofdstuk hebben we gelezen hoe de media in de greep zijn gekomen van de militaire autoriteiten. Tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog was het voor journalisten en fotografen niet mogelijk om met de soldaten op te trekken zonder zichzelf te accrediteren binnen de strijdkrachten. Opvallend is verder dat verhulling en propaganda niet slechts is weggelegd voor totalitaire regimes, maar dat ook een bij uitstek democratisch land als de Verenigde Staten zich hiermee heeft beziggehouden. Inmiddels weten we dat kritische journalistiek niet iets vanzelfsprekends was. Journalisten volgden de eigen troepen en steunden het beleid en de militaire campagnes van het eigen land. Daarnaast riep Amerika –net als de Britten en de Duitsers– een propagandamachine in het leven. Het *Office of War Information* hield zich bezig met informatieverstrekking aan de burgers met het doel support te winnen voor het uitvoeren van het beleid van de regering Roosevelt. Propaganda ingezet op de eigen bevolking ten tijde van oorlog is dus geen bijzonderheid. Laten we daarom wat dieper ingaan op het mechanisme van propaganda en de doelen die het wil bewerkstelligen, om een uitspraak te kunnen doen over het beleid dat Nederland voerde ten tijde van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

¹¹⁶ Idem, 83.

¹¹⁷ Winkler, *The politics of Propaganda*, 86.

Hoofdstuk 4 – Propaganda, doel en middel

Inleiding

Fotografie is tijdens de Tweede Wereldoorlog een zeer belangrijke journalistieke bron gebleken, van de totale strijd zijn miljoenen foto's geschoten. Foto's waren het middel om het verloop van de strijd bij het Amerikaanse publiek weer te geven. Maar de explosieve groei in het gebruik van fotografie is niet het enige vermeldenswaardige; foto's bleken ook in de jaren na de oorlog het medium om over de oorlog te leren.¹¹⁸ Het middel om een beeld te vormen van de strijd. Ook van het naoorlogse conflict in Nederlands-Indië zijn tienduizenden foto's genomen, die op hun beurt een grote invloed hebben gehad op de Nederlandse burgers, en hebben bijgedragen aan de verbeelding van het conflict. In dit hoofdstuk onderzoeken we de werking van fotografie. Wat zeggen foto's ons? En, in hoeverre wordt ons beeld (mede) bepaald door de foto's die ons bereiken?

Net als het geschreven woord kunnen foto's gebruikt worden als propagandamiddel. Foto's hebben niet alleen de eigenschap om de realiteit weer te geven –een foto liegt niet-, zij kunnen net als tekst een 'verkeerd' beeld geven. De rol van fotografie in de media is groot, zo groot zelfs dat de spreuk 'een foto zegt meer dan duizend woorden' ons allen bekend is. Fotografie heeft de eigenschap ons een stukje van de werkelijkheid te laten zien. Onze kennis van het verleden komt ook voor een groot deel voort uit foto's van het verleden. Wanneer we denken aan de oorlog in Vietnam zien we allen de foto van het voor het oorlogsgeweld vluchtende meisje voor ons. Foto's van Nazi-concentratiekampen uit de Tweede Wereldoorlog hebben voor ons die verschrikkelijke werkelijkheid zichtbaar gemaakt. Onze blik op het verleden wordt dan ook gevormd door diverse bronnen. Niet alleen geschiedkundige boeken bepalen dat beeld, ook nieuwsberichten, romans, foto's en het Internet dragen hieraan bij. In dit hoofdstuk besteed ik aandacht aan fotografie als historische bron omdat ook ons beeld van de strijd om Nederlands-Indië voor een deel is bepaald door de foto's die wij van dat conflict kennen. Daarom zal dit hoofdstuk bestaan uit een historiografisch deel waarin ik een aantal belangrijke boeken over fotografie bespreek, en een deel waarin de impact van oorlogsfoto's op de burger ter sprake komt. Waarmee we tevens de terughoudendheid van militaire autoriteiten aangaande het vrijgeven van beeldmateriaal raken.

¹¹⁸ Frederick S. Voss, *Reporting the war, The journalistic coverage of World War II* (Washington 1994) 41.

4.1 Propaganda en censuur

*'To whom are you true? To the principles of abstract truth, or to those running the war machine. When does a reporter sacrifice the principle of the whole truth to the need to win the war?'*¹¹⁹

In de vorige hoofdstukken hebben we gelezen hoe oorlogsverslaggeving in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw zich heeft ontwikkeld. Er is veel nadruk gelegd op het beleid van Amerika in de Tweede Wereldoorlog om aan te geven hoe democratische landen ook hebben getracht het nieuws te beheersen en te vervormen. In dit hoofdstuk ga ik nader in op deze mechanismen om het nieuws te bewerken. Uit het citaat waarmee dit hoofdstuk begint, spreekt de tweestrijd waar een journalist in oorlogsgebied mee te kampen heeft. De media zal voor het uitvoeren van haar werk altijd afhankelijk blijven van de autoriteiten en de verleiding om niet langer kritisch te blijven op deze autoriteiten zal daarom altijd blijven bestaan. We hebben gelezen dat tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog journalisten en fotografen volledig deel uit gingen maken van de strijdkrachten.

Een vergelijk met de eerste helft van de vorige eeuw is nu niet meer mogelijk. Vandaag de dag kijkt de massa anders tegen gewapende conflicten aan dan in de eerste decennia van de vorige eeuw. Het gezicht van oorlog is afschrikwekkend geworden. Oorlog gaat gepaard met haat, wreedheden, en lijden. De idealen van heroïek, het avontuurlijke, en de 'nobeles strijd' hebben hun glans verloren. Oorlog moet worden voorkomen, er moet tegen 'gestreden' worden. Deze verandering in opvatting over strijd is voor een deel beïnvloed door de grote hoeveelheid oorlogsfoto's in de media. Hoe groot de impact van foto's is geweest op deze veranderende opvatting kan niet worden gezegd, dat zij invloed hebben gehad kan echter met zekerheid worden gezegd.

Propagandamateriaal van de geallieerden schilderde de Duitsers af als barbaren en monsters. Propaganda en beïnvloeding van de media tijdens oorlogstijd hebben daardoor een negatieve lading gekregen. De manier waarop Nazi-Duitsland in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw propaganda voerde tegen de Joden heeft het begrip propaganda verder gedevalueerd. Hitler geeft in zijn boek *Mein Kampf* (1924) weer hoe propaganda door beide partijen gebruikt wordt en welke werking het kan hebben.

'[...] British and American war propaganda was psychologically efficient. By picturing the Germans to their own people as Barbarians and Huns, they were preparing their soldiers for the horrors of war and safeguarding them against illusions. The most terrific weapons which those soldiers encountered in the field merely confirmed the information that they had already received and their belief in the truth of the

¹¹⁹ Citaat van de Britse BBC-journaliste Katie Adie, genomen uit: Stuart Allen & Barbie Zelizer., *Reporting War, Journalism in Wartime* (New York / London 2004) 3.

assertions made by their respective governments was accordingly reinforced. Thus their rage and hatred against the infamous foe was increased. The terrible havoc caused by the German weapons of war was only another illustration of the Hunnish brutality of those barbarians; whereas on the side of the Entente no time was left the soldiers to meditate on the similar havoc which their own weapons were capable of. Thus the British soldier was never allowed to feel that the information which he received at home was untrue.’¹²⁰

Hitler had bewondering voor de propagandamachine van de geallieerden tijdens de Eerste Wereldoorlog en besepte maar al te goed de waarde en macht van propaganda. ‘In England propaganda was regarded as a weapon of the first order, whereas with us it represented the last hope of a livelihood for our unemployed politicians and a snug job for shirkers of the modest hero type.’¹²¹ Hitler nam propaganda zeer serieus, tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam de propaganda strijd duidelijk naar voren. Zowel de fascistische als de geallieerden pasten de modernste technieken en wetenschappen, zoals de psychologie, toe om de vijand en de eigen bevolking van hun gelijk te doordringen.¹²² In Duitsland was een apart ministerie, het “Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda” onder leiding van Joseph Goebbels, de belangrijkste exponent van de propagandamachine, in Engeland het “Ministry of Information”, dat zich uitsluitend richtte op het Engelse publiek, en het departement “Political Warfare Executive” dat zich bezighield met de propaganda in de vijandelijke en bezette gebieden. Het Amerikaanse “Office of War Information” is eerder al behandeld. Propaganda wordt door Hitler als volgt beschreven: ‘The purpose of propaganda is not the personal instruction of the individual, but rather to attract public attention to certain things, the importance of which can be brought home to the masses only by this means.’¹²³ Of korter gezegd: ‘it must appeal to the feelings of the public rather than to their reasoning powers.’¹²⁴

Propaganda is een complex gegeven dat zowel voorkomt in oorlog als in vreedstijd, bij zowel autoritaire regimes als in democratieën. Propaganda is erop gericht meningen van een publiek te vormen door zowel in te spelen op emoties, op gevoelens van haat en angst. Het probeert de attitude van een persoon te veranderen. Het is een middel waarmee bepaalde opvattingen bij een publiek getracht wordt op te wekken, die leiden tot een gewenste perceptie en waardoor het publiek hiernaar gaat handelen.¹²⁵ Middelen om dit te bereiken zijn opzettelijke selectie en het

¹²⁰ Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Landsberg am Lech 1924) 102 (Engelse vertaling)

¹²¹ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, 104.

¹²² A.C.M. Houwer, *Propaganda en politiek, De Regeringsvoorlichtingsdienst in Nederlands-Indië 1945-1950* (Doctoraalscriptie Universiteit van Utrecht 1986) 1.

¹²³ Hitler, *Mein Kampf*, 101.

¹²⁴ Idem, 101-102.

¹²⁵ Marijke de Rouck, *Journalistiek tijdens gewapende conflicten: een verloren strijd?* Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, Universiteit Antwerpen (Antwerpen 2000) 10.

weglaten van informatie, en het verspreiden van leugens. Propaganda tracht dus in te spelen op emoties, eerder dan op rede en intellect.

Een voorwaarde voor effectieve propaganda is dat ze continu wordt herhaald. Propaganda zorgt ervoor dat een individu als het ware in een aparte wereld komt te staan waar een gebrek is aan referentiepunten van buiten uit. Indien er een continuïteit bestaat, wordt aan het individu geen tijd gelaten om zichzelf te definiëren. Is er geen continue herhaling, dan wordt de kans gegeven om uit de greep van het overtuigingsproces te geraken en zich te realiseren dat men wordt gemanipuleerd.¹²⁶ Dit klinkt tamelijk zwaar, technieken als verdraaiing en bedrog zijn sterk verbonden met het begrip propaganda maar zoals we hebben gelezen in hoofdstuk 3 gebeurt het ook op een subtielere wijze. De ‘strategy of truth’ was weliswaar minder verhullend maar liet nog steeds niet de volledige waarheid zien. Propaganda kent meerdere gradaties.

De werking van propaganda is door Clyde Miller treffend beschreven in zijn boek *The process of persuasion*. Hij onderscheidt vier psychologische hefbomen.

- dankzij de *instemmingshefbomen*, wil men de burger een reeks waarden, katalysatoren van de actie, doen erkennen. Voorbeeld: strijd voor democratie, vrijheid, vaderland.
- Met behulp van de *verwerpingshefbomen* tracht met opinies, doctrines, personen te verwerpen door ze te associëren met negatieve concepten.
- De *gezagshefbomen* maken gebruik van ervaring, kennis, wettigheid, getuigenissen van opiniemakers. Het morele en religieuze gezag speelt hierbij een doorslaggevende rol.
- De *conformeringshefbomen* beogen het unanisme, de solidariteit, de overeenstemming met de wensen en grillen van de massa.¹²⁷

De bevolking moet er zich van bewust zijn dat de waarden moeten worden verdedigd (instemmingshefboom), dat de vijand walgelijk is (verwerpingshefboom), dat ze bestuurd wordt door aanvaardbare en bekwame mensen (gezagshefboom) en dat ze gesteund en aangemoedigd wordt door de kracht van de eenheid en de eensgezindheid (conformeringshefboom).¹²⁸

Manipulatie staat bij propaganda altijd op de voorgrond. In tegenstelling tot voorlichting wil propaganda bewust de mening en het gedrag van de doelgroep veranderen. Het doel waar propaganda op is gericht, is of het behoud van de status quo, of een verandering van de sociale en/of politieke ordening. Dat gebeurt door een bepaald belang, zaak, instelling, doctrine, klasse, groep, partij of persoon te propageren. Om dit doel te bereiken staan de propagandist diverse methoden en middelen ter beschikking. Een bekende methode is psychologische oorlogsvoering.

¹²⁶ De Rouck, *Journalistiek*, 10.

¹²⁷ Andre Miroir & Charles Picque, *Oorlog en propaganda, of wapens voor de opinie* (Brussel 1983) 13.

¹²⁸ Idem.

Deze methode is gericht op het veranderen van het gedrag van de tegenpartij. Daar de tegenpartij waarschijnlijk hetzelfde zal doen, zullen er maatregelen getroffen moeten worden om de effecten van de van de vijand afkomstige informatie tegen te gaan. Dit kan gebeuren door middel van tegenpropaganda, zowel defensief als offensief, of door het controleren van uitgaande en inkomende informatie. Dat laatste leidt tot censuur, niet alleen op de media, maar bijvoorbeeld ook op post die militairen naar huis sturen.¹²⁹ Controle voor alle communicatiemediën noemen we totale censuur. Wordt de controle eerder selectief uitgevoerd, dan is dit selectieve censuur. Willekeurige censuur als de controle eerder arbitrair van aard is, bedoelt om te intimideren en niet om een totaal verbod van ongewenste meningsuitingen op te leggen.¹³⁰ In hoofdstuk 5 zullen we de werkwijze van Nederland ten aanzien van de informatieverstrekking uit Nederlands-Indië toetsen aan deze verschillende vormen van censuur.

Naast tegenpropaganda en censuur kent psychologische oorlogsvoering nog andere aspecten, zoals het peilen van de reacties van de bevolking op mededelingen van haar eigen overheid. Het doel is een beeld te krijgen van de mentaliteit en het moreel binnen het vijandelijke kamp. Uiteraard zijn ook de opvattingen van de eigen burgers en de eigen strijdkrachten voor een in oorlog verwikkelde overheid van belang. Via de geïnstitutionaliseerde media, zoals kranten, radio, televisie, uitgeverijen, weekbladen, films, of via meer informele kanalen, zoals “geruchten”, pamfletten, posters, strooibiljetten, en sprekers kan een overheid haar gewenste publiek bereiken. Maar ook foto’s, karikaturen, acties en actiegroepen kunnen hieraan bijdragen. Voor dit laatste moet niet alleen gedacht worden aan demonstraties, maar ook aan bijvoorbeeld sportevenementen, beurzen en tentoonstellingen.¹³¹

Mediamanagers in oorlogstijd zoeken naar een balans tussen het geven van informatie aan journalisten zodat het thuisfront tevreden wordt gehouden, en het gebruik van media voor propagandadoeleinden en het verspreiden van desinformatie.¹³² Daarbij komt nog dat propaganda samengaat met censuur. Door het achterwege laten van bepaalde informatie of door dissonante standpunten te weren, worden propagandaboodschappen ondersteund. Tegelijkertijd ontstaat een gebrek aan externe referentiepunten en wordt weinig reden gegeven om boodschappen in twijfel te trekken.¹³³

De taak van journalisten om een objectief en accuraat beeld te geven van de realiteit, wordt door deze tactieken niet makkelijker gemaakt. Televisie en pers worden verondersteld een

¹²⁹ Houwer, *Propaganda en Politiek*, 5.

¹³⁰ De Rouck, *Journalistiek*, 12.

¹³¹ Houwer, 6.

¹³² De assumptie dat alle informatie die door overheden en militaire machtshebbers wordt verspreid per definitie een hoog propagandagehalte heeft, klopt niet altijd.

¹³³ De Rouck, *Journalistiek tijdens gewapende conflicten*, 11.

vensterfunctie te vervullen en de gemeenschap te voorzien van een realistisch beeld van de gebeurtenissen. In oorlogstijd of bij gewapende conflicten is deze vensterfunctie aan limieten onderhevig, de vraag is dan ook of het voor een journalist überhaupt mogelijk is evenwichtige, onafhankelijke en objectieve informatie te geven.¹³⁴ De enige bescherming die een journalist heeft tegen propaganda, is om alle nieuws uit de oorlog met scepticisme te benaderen.

Zowel de media als overheidsorganen gaan uit van het adagium “informatie is macht”. Deze macht ontstaat pas als de capaciteit om informatie te verzamelen, te produceren, te distribueren en te consumeren aanwezig is. Deze capaciteit wordt aan banden gelegd wanneer journalisten in gewapende conflicten het slachtoffer worden van censuur. Er bestaan dan ook verscheidene methodes om te verhinderen dat informatie het land inkomt of verlaat. Het weigeren van een visum aan journalisten is een directe vorm van censuur waardoor de buitenwereld in het donker blijft tasten over de situatie in een oorlogsgebied.¹³⁵ Deze methode wekt echter wel het vermoeden dat men zaken verborgen wil houden. Er zijn andere middelen om journalisten te verhinderen hun werk te doen. Een belangrijke vorm van censuur is oorlogstijd is het ontoegankelijk maken van journalistieke bronnen. De strijdende partij zorgt ervoor dat zij de enige bron van informatie is en maakt het daardoor voor journalisten lastig om op propaganda te controleren. Dat kan zo ver gaan dat geschreven verslagen of beeldmateriaal aan militaire censurs moet worden voorgelegd wat meestal resulteert in het schrappen van stukken tekst of weggemonteerde beelden. Deze vorm van censuur is veelvoorkomend wanneer journalisten afhankelijk zijn van het plaatselijke communicatienetwerk. Naast deze van ‘buiten’ opgelegde beperkingen kan een journalist ook overgaan tot zelfcensuur. Dit is een moeilijk te onderzoeken gegeven. Het ontstaat wanneer een journalist wel de keuzemogelijkheid heeft maar zich verplicht voelt informatie achter te houden en niet te publiceren.

Journalisten zien zich in de praktijk geconfronteerd met heel diverse restricties en hindernissen die een onafhankelijke en kritische berichtgeving bijzonder moeilijk kunnen maken. Van journalisten wordt echter wel verwacht dat zij aanwezig zijn bij belangrijke gebeurtenissen, dat zij hun afkeer zullen geven van de verschrikkingen van oorlog en daarbij onpartijdig genoeg zijn om het conflict vanuit beide partijen te belichten.¹³⁶ Dat zij aan informatie komen zonder daarbij uit het oog te verliezen dat beide partijen aan propaganda zullen doen en dat daarom de informatie niet altijd even betrouwbaar zal zijn. Ondanks deze normen is het voor een journalist

¹³⁴ Idem.

¹³⁵ Op het moment van schrijven heeft er een natuurramp in Myanmar (Birma) plaatsgehad. Journalisten en hulpverleners krijgen geen toegang krijgen tot het land, waardoor informatie van staatsorganen de enige bron van informatie wordt. (mei 2008)

¹³⁶ Allen & Zelizer, *Reporting War*, 4-5.

bijzonder moeilijk om onpartijdig te zijn. Uit het taalgebruik blijkt veelal de betrokkenheid, het gebruiken van ‘wij’ of ‘onze’ geeft duidelijk aan waar de journalist staat. Deze partijdigheid is goed te begrijpen wanneer we de risico’s kennen waaraan een journalist in oorlogsgebied onderhevig is. Hier geldt de regel van ‘maximal security inhibits objectivity.’¹³⁷

Het gebruik van binaire opposities maakt journalistiek niet alleen een stuk gemakkelijker, het geeft ook altijd aan dat er een goede en een slechte partij is. Opvallend is dat beide strijdende partijen zichzelf altijd als het slachtoffer proberen te manifesteren. Momenteel vecht Nederland in Afghanistan een oorlog uit. In Nederland zien we de Taliban binnen de media gepostuleerd als een organisatie waar niets goeds uit zal komen. Zij vechten tegen onschuldige mensen. Eens slecht altijd slecht. Daartegenover staan de Nederlanders die vrede en gerechtigheid komen brengen. En logischerwijs voelen wij empathie met de slachtoffers, de Nederlanders en de lokale vredelievende bevolking. Voor een journalist is het moeilijk om uit dit patroon te komen. De meest belangrijke vragen bij het schrijven van een artikel zijn immers de, ‘wat-waar-wanneer-wie-waarom-vragen’, op de eerste drie is meestal een duidelijk antwoord te geven. De laatste twee echter, het ‘wie’ en ‘waarom’ zijn lastiger te beantwoorden omdat deze informatie altijd van anderen afkomstig is. Zekerheid over deze twee is vaak moeilijk te geven. Maar in een cultuur waarin wij altijd op zoek zijn naar de waarheid en ook maar één waarheid kan bestaan is de journalist geneigd een versie te geven. Een les is dan ook dat perceptie vaak belangrijker is dan de ‘feiten’.

In dit hoofdstuk hebben we de werkwijze van propaganda onderzocht, en ondervonden dat propaganda ons nog dagelijks bereikt. Uit de (on)mogelijkheden van journalisten binnen een gewapend conflict blijkt hoe gekleurd de nieuwsvoorziening kan zijn. De beschrijving van methoden waaruit het militaire apparaat kan kiezen teneinde de nieuwsvoorziening controleerbaar te houden is bewust gegeven als voorloper van hoofdstuk 5 waarin we onderzoeken hoe Nederland de informatiestromen van en uit Nederlands-Indië probeerde te controleren. Daar in deze scriptie een grote nadruk wordt gelegd op militaire fotografie als bron volgt in het volgende hoofdstuk een beschrijving van de werking van foto’s op het publiek, en de rol die fotografie kan spelen binnen de informatievoorziening.

¹³⁷ Uitspraak van Marlis Prinzing in het kader van de conferentie ‘Weaponization of the Media’ gehouden op 2 februari 2007 te Felix Meritis, Amsterdam.

4.2 Fotografie als propagandamiddel

*'Look, the photographs say, this is what it's like. This is what war does. And that, that is what is does, too. War tears, rends. War rips open, eviscerates. War scorches. War dismembers. War ruins.'*¹³⁸

Het medium fotografie bezit een enorme overtuigingskracht. Fotografie en het begrip 'waarheid' gaan vaak samen, wat de opmerking 'photography cannot lie' tot een veelgehoorde mening maakt. Men heeft de neiging om beeldmateriaal direct als de waarheid te beschouwen, en deze neiging maakt dat ook oorlogsfotografie automatisch geloofwaardig is. En juist deze geloofwaardigheid kan op meerdere manieren gebruikt worden. In deze scriptie geef ik weer hoe Nederland de berichtgeving over de strijd in Nederlands-Indië heeft getracht te beheersen. Om aan te kunnen tonen dat zij hier (deels) in geslaagd zijn laat ik zien welke mogelijkheden de fotografen hadden, en geef ik een beeld van de foto's zoals die in Nederland gebruikt zijn. Foto's zijn van grote invloed op de beeldvorming, dus controle daarop maakt een verwrongen beeld snel mogelijk.

Het publiceren van geweldsfoto's kan een golf aan reacties oproepen. Mensen raken emotioneel betrokken bij een situatie wanneer een beeld van onrecht, moord of een afschrikwekkende gebeurtenis hun netvlies raakt. Deze betrokkenheid zal echter veel minder snel plaatshebben wanneer foto's uit het verleden getoond worden. Beelden van decennia geleden roepen deze gevoelens niet meer op. Dan volgt eerder een gevoel van nostalgie dan van sympathie. Foto's hebben dus blijkbaar een korte emotionele houdbaarheidsdatum. Het is mede om deze reden dat foto's van de Eerste Wereldoorlog niet tijdens maar in de jaren na de strijd naar buiten zijn gebracht. Ook in de Tweede Wereldoorlog werden foto's niet direct gepubliceerd. Dat zou pas tijdens de Korea-oorlog, en in veel grotere mate tijdens de Vietnam-oorlog gaan gebeuren.

Susan Sontag geeft in haar boek *Regarding the pain of others* (2003) een uitvoerige beschrijving van de reacties die foto's teweeg kunnen brengen. Zij schrijft dat gewelddadige foto's niet alleen weerzin maar ook agitatie kunnen creëren. Foto's van gedode landgenoten kunnen in deze zin woede opwekken en leiden tot een hernieuwde voortzetting van de strijd, en resulteren in een golf van nationale verontwaardiging. Hier geldt de idee dat het recht één partij toekomt en onderdrukking en onrecht slechts door de vijand geschieden. De strijd moet worden voortgezet, de foto's laten immers zien dat onschuld en recht worden vermoord door de onderdrukkers. *Wat geldt, is wie er door wie vermoord wordt.* Het is begrijpelijk dat foto's vaak met dit idee in de publiciteit komen. Aangezien foto's de potentiële macht bezitten om direct een

¹³⁸ Susan Sontag, *Regarding the pain of others* (New York 2003) 8.

storm aan emoties op te roepen maken strijdende partijen gebruik van het medium fotografie. Foto's van afschrikwekkende gebeurtenissen kunnen echter naast wraakgevoelens ook andere reacties tot gevolg hebben, een roep om vrede, of de onverschillige gedachte dat weerzinwekkende dingen nu eenmaal gebeuren. Deze laatste reactie is Sontags' voornaamste punt en ik sluit me wat dit betreft graag bij haar aan. Fotografie heeft de negatieve eigenschap dat een overvloed aan beelden leidt tot onverschilligheid.¹³⁹

Dat foto's - hoewel ze schokkend kunnen zijn - niet de kracht hebben om mensen ervan te weerhouden oorlog te voeren is bekend. *Uiteindelijk is het toch maar een foto*. Foto's hebben daarom volgens Sontag geen morele kracht op zichzelf, ze kunnen hooguit bijdragen aan een moreel gevoel dat al bestaat. Toch zijn foto's niet volledig nutteloos, aldus Sontag. Het is beter foto's van misdaden te hebben dan helemaal niets. Een gebeurtenis wordt door het zien van foto's realistischer dan wanneer er geen beeldmateriaal van zou zijn. Deze werking van fotografie is echter zeer gelimiteerd door de tijd. Gevoelens losgemaakt door de foto's ebben weer weg en de foto's raken hun kracht kwijt.¹⁴⁰ Sontag zegt dus dat foto's de kracht hebben om sterke gevoelens op te wekken maar dat deze kracht met de tijd weer afneemt.

Volgens Taylor (1988) zit de potentiële kracht van foto's in het feit dat mensen naar een beeld kunnen kijken zonder schaamte te voelen. Dit in contrast met het dagelijkse leven waar mensen geneigd zijn weg te kijken om niet beschuldigd te willen worden van voyeurisme en leedvermaak.¹⁴¹ Volgens hem zijn er bij het zien van foto's twee mogelijke positieve reacties, te weten, schuld en schaamte. Maar ook is er - en hiermee sluit hij zich aan bij Sontag - het zogenaamde *compassion fatigue* of 'beeldmoeheid' mogelijk.¹⁴² De constante herhaling van eenzelfde beeld zorgt voor soort omgekeerd evenredige invloed op de gevoelens van mensen. Beelden van hongersnood in Afrika kunnen daarom wel veelvuldig herhaald worden, waarschijnlijk zal het niet leiden tot een grotere betrokkenheid bij de kijkers. John Keane die twintig jaar na Sontag het boek *Reflections on Violence* (London 1996) publiceerde schets een rooskleuriger beeld van fotografie. Volgens hem hebben foto's wel degelijk een invloed op moraliteit. Hij noemt dit de 'public spheres of controversy'. Binnen deze *spheres* blijven herinneringen aan misdaden levend en maken zij mensen alerter voor nieuwe misdaden. Foto's dragen bij aan het aan de kaak stellen van misdaden, en aan het nadenken over geweld.¹⁴³ Hoewel Sontag veel invloed heeft op het denken over de invloed van beelden zijn er dus ook andere

¹³⁹ Sontag, *Regarding*, 14.

¹⁴⁰ John Taylor, *Body Horror, photojournalism, catastrophe and war* (New York 1998) 18.

¹⁴¹ Idem, 14.

¹⁴² Idem, 22.

¹⁴³ Idem, 25.

geluiden te horen. Is het immers niet mogelijk dat foto's juist wel gevoelens kunnen versterken én mensen over kunnen laten gaan tot handelen? Keane houdt vol dat foto's wel de kracht bezitten om mensen moreel te bewegen tot actie over te gaan. Maar ondanks dat dit in enkele gevallen zo kan zijn is de theorie van Sontag veruit de meest geaccepteerde. Foto's hebben een nu eenmaal een beperkte houdbaarheidsdatum.

Ver voordat Sontag haar boek publiceerde werd ook al gepoogd om door middel van fotografie een reactie bij mensen op te wekken. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog stelde de Duitser Ernst Friedrich een fotoboek van oorlogsslachtoffers samen. Onder de titel *Krieg dem Krieg!* (1924) moest dit boek bijdragen aan een betere wereld, zonder oorlog. Foto's van gehandicapte soldaten die door de censors tijdens de oorlog ongeschikt voor publicatie waren bevonden werden in dit boek verzameld om de verschrikkingen van de oorlog te laten zien. Gehoopt werd dat het voor iedereen duidelijk werd dat oorlog slechts ellende betekende.¹⁴⁴ Dat dit doel niet binnen de mogelijkheden van de fotografie ligt is ons vandaag de dag bekend. Foto's bezitten een potentiële macht, een macht die in tegenstelling tot boeken op een complete bevolking van toepassing kan zijn, maar niet genoeg macht om de mensheid te pacificeren. Wel brengt fotografie oorlog bij mensen in huis. Waar voorheen een geromantiseerd beeld van de strijd mogelijk was, kennen wij nu beelden van dood, honger en verdriet. Dat is de grote winst van fotografie. Gebeurtenissen hebben pas echt plaatsgevonden wanneer zij zijn gefotografeerd, en foto's kunnen bij mensen op het netvlies gebrand staan. Zeker in de eerste helft van de twintigste eeuw, toen het medium fotografie nog tamelijk nieuw was, kan men zich voorstellen wat voor indruk oorlogsfoto's gemaakt moeten hebben. Ook de foto's uit Nederlands-Indië moeten op die wijze zijn ontvangen. Foto's van Nederlandse jongens, vechtend in een totaal andere omgeving tegen een onzichtbare vijand zullen de bevolking hebben gegrepen. Walter Lippmann¹⁴⁵ zei in 1922 over de macht van fotografie het volgende: 'Photographs have the kind of authority over imagination today, which the printed word had yesterday, and the spoken word before that. They seem utterly real.'¹⁴⁶

Laten we nu wat dieper ingaan op fotografie. Eerder is gesproken over foto's als een stukje van de werkelijkheid. Foto's zouden niet liegen, het zijn immers afdrukken van gebeurtenissen. Toch kan deze ogenschijnlijke waarheid in twijfel getrokken worden. Hoewel ze een afdruk zijn van een gebeurtenis moet niet worden vergeten dat de fotocamera is bediend door een fotograaf die kiest voor een bepaalde hoek, voor een bepaalde manier van fotograferen. Hij zal een eigen

¹⁴⁴ Sontag, *Regarding*, 14.

¹⁴⁵ Walter Lippmann (1889-1974) was een invloedrijke Amerikaanse schrijver, journalist en politiek commentator.

¹⁴⁶ Idem, 25.

bedoeling hebben gehad met de foto (hoewel deze bedoeling van een fotograaf in de meeste gevallen er later niet meer toe doet). De lijn tussen een 'echte' en geënceneerde foto is soms erg moeilijk te trekken. Zelfs in het heetst van de strijd kiezen fotografen de beste hoek en het beste kader. Na de strijd ontwikkelen zij hun foto's, maken keuzes, en brengen verbeteringen aan. Dus in plaats van een duidelijke lijn tussen 'echt' en 'niet echt', speelt er een constante morele kwestie in hoeverre een fotograaf historisch belangrijke gebeurtenissen mag bewerken. Een fotograaf moet de afweging maken tussen het fotograferen van dood en vernietiging en de privacy van persoonlijk lijden. Is het op zo'n moment geoorloofd wat rotzooi weg te halen, of om omstanders te vragen opzij te stappen zodat er betere foto gemaakt kan worden?¹⁴⁷ Daarom is fotografie nooit zomaar een fractie van de werkelijkheid, het is altijd een beeld dat door een fotograaf is gekozen. Fotograferen is keuzes maken, en inherent aan het maken van keuzes is dat bepaalde zaken buiten beeld worden gehouden.¹⁴⁸

De werkwijze van de fotograaf vormt een beeld en is dus van grote invloed op hoe het publiek bepaalde gebeurtenissen te zien krijgt. In hoofdstuk 3 hebben we echter al gelezen dat ook censuur een middel is om de werkelijkheid te kleuren. Censuur is van alle tijden, maar werd zoals duidelijk is gemaakt in hoofdstuk 3 voor het eerst grootschalig ingezet tijdens de Eerste Wereldoorlog. Pas vijftig jaar later, met een 'censuurloze' oorlog in Vietnam werd echt duidelijk welke impact schokkende foto's hebben op het publiek.¹⁴⁹ Sindsdien is censuur tijdens gewapende conflicten weer de normaalste zaak van de wereld. Censuur wordt echter niet alleen door het militaire apparaat opgelegd. We hebben gelezen dat fotografen over kunnen gaan tot zelfcensuur en dat redacties ook voor een belangrijk deel bepalen wat het publiek wel en niet bereikt. Harold Evans schreef hierover in de introductie van zijn boek *Pictures on a page* (1997), 'The perception of 'truth' in photojournalism is complex. The photographer is the first filter of reality, selecting the moment and the composition which fits whatever it is he feels is the essence of the story. In daily photojournalism it is the picture editor who occupies the pivotal position. He

¹⁴⁷ Tessa Morris-Suzuki, *The past within us: media, memory, history* (London/New York 2005) 92.

¹⁴⁸ Idem, 46.

¹⁴⁹ Daniel C. Hallin geeft in zijn boek *The "Uncensored War", The Media and Vietnam* (1986) aan dat de media die verslag deden van de oorlog in Vietnam niet zo onpartijdig zijn geweest als lang werd gedacht. De mythe dat Vietnam het hoogtepunt van onafhankelijke journalistiek is, dient op z'n minst twee doelen. Het pleit betrokken journalisten vrij van schuld aan de oorlog, zij hebben toch vanaf het begin gewaarschuwd, of niet soms? Nog belangrijker is de conservatieve stroming die niet kan geloven dat supermacht Amerika de oorlog verliest van het kleine Vietnam. Voor hen zijn de journalisten degenen die het moraal van het thuisfront hebben ondermijnd met hun 'negatieve' berichtgeving en zo op z'n minst hebben bijgedragen aan het verliezen van de oorlog. Deze gedachtegang leidt tot de conclusie dat in een oorlog journalisten streng moeten worden gecontroleerd en dat er censuur nodig is. (Bron: <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/2876809/items/2876849/>) oktober 2007.

can select, suppress, distort. He can blow up a single frame in a hundred and crop it to give a tiny detail the greatest significance.’¹⁵⁰

Foto's gaan dus 'door veel handen' voordat ze het lezerspubliek bereiken. Er moeten keuzes worden gemaakt aangaande wat er aan het publiek getoond kan worden. Er moet gedacht worden aan de nabestaanden en aan 'goede smaak'. Deze criteria zijn opvallend genoeg van minder belang bij foto's van gedode mensen uit totaal verschillende culturen. Hoe exotischer en verder van het Westen verwijderd, hoe opener het lijdend voorwerp getoond kan worden. Vaker zijn daarbij het gezicht van de dode of stervende persoon te zien terwijl de kans dat wij het gezicht van een gedode westerling te zien krijgen veel kleiner is.¹⁵¹ Sontag schrijft in dit kader dat verschrikkingen Europa hebben verlaten.¹⁵² Daarmee bedoelt zij dat het lijkt alsof er in het Westen geen afschrikwekkende zaken plaatsvinden, alsof het Westen meer humaan is, alsof het Westen is gepacificeerd en het niet-Westen ruwer is. Verslaggeving van misdaden in niet-Westerse landen zijn gespist op de vreemdheid van de mensen daar. Andere culturen zijn wezenlijk vreemd, en dood en lijden is daar inhumaner dan in de Westerse samenleving. De pers gebruikt deze verhalen om het contrast aan te geven met de eigen culturele waarden en niet om de waarden in de landen waar daadwerkelijk iets gebeurt te verslaan. Maar de beslissing om wel of geen gewonde of gedode mensen te laten zien is ook gebonden aan een politiek om oorlog *an sich* meer humaan te maken. De afwezigheid van lichamen op foto's is dus niet zomaar een kwestie van goede smaak, maar ook een strategisch middel in nieuwsvoorziening.¹⁵³ Zeker wanneer het eigen land in oorlog is kan deze strategie gebruikt worden in het kader van het nationale belang; het winnen van de oorlog. De redacteur heeft zodoende rekening te houden met de gevoelens van het gefotografeerde subject, de eigen lezers en de invloed vanuit de overheid in het kader van wat er wel en niet getoond kan worden.¹⁵⁴

Maar wil het publiek de verschrikkingen wel zien? Volgens Evans zijn er vier soorten foto's waar de mens extra gevoelig voor is. Dit zijn foto's van geweld, van andermans privéleven, van seks, en gemanipuleerde foto's. Met dit laatste bedoelt Evans foto's die zijn geësceneerd, en dus door de fotograaf zijn gemanipuleerd. Over de categorie geweld schrijft Evans dat ondanks het feit dat ze een afschrikwekkende werking hebben, ze toch aan het publiek moeten worden voorgelegd. Maar daarbij schrijft hij ook 'but to inflict distress at random is to weaken the case

¹⁵⁰ Harold Evans, *Pictures on a page, photo-journalism, graphics and picture editing* (London 1997) Introduction.

¹⁵¹ Oogcontact kunnen maken met een persoon op de foto zorgt altijd voor een sterkere reactie, zeker in het geval dat men zich met het slachtoffer kan identificeren.

¹⁵² Sontag, *Regarding*, 71.

¹⁵³ Taylor, *Body horror*, 158-159.

¹⁵⁴ Idem, 172-173.

for doing it at all.’¹⁵⁵ Sontag schrijft ook dat het publiek waarschijnlijk niet zit te wachten op gruwelijke foto’s in de bladen, terwijl aan de andere kant oorlogsmisdaden pas zijn begaan wanneer er fotografisch materiaal van naar buiten komt. Juist de foto’s die het meest schokkend zijn, zijn deel uit gaan maken van ons collectieve beeldgeheugen, waar zij aan toevoegt dat een collectief geheugen alleen maar kan bestaan doordat het publiek collectief hetzelfde krijgt voorgeschoteld. Zij noemt dit ‘collective instruction’.¹⁵⁶ Foto’s spelen daarbij een belangrijke rol, zij bepalen mede het beeld van hoe iets was.

Daarbij moet zoals hierboven is beschreven ook worden beseft dat foto’s vaak zijn gebruikt in allerlei verschillende contexten, in verschillende landen, met verschillende belangen. Daarom is een foto niet per definitie de historische werkelijkheid. Bij deze werkelijkheid zijn immers allerlei mensen betrokken, de fotograaf in eerste instantie, de redacteur, de exposant. Alle partijen selecteren, labelen en schikken de foto’s naar eigen inzicht ten behoeve van de historische tentoonstelling, en wij, de kijkers, die deze tentoonstellingen zien, construeren door middel van deze tentoonstelling ons beeld van het verleden. Interpretaties die diagonaal tegenovergesteld kunnen zijn van wat de fotograaf duidelijk wilde maken. De manier waarop wij foto’s zien en interpreteren wordt bepaald door de context; door het beeldmateriaal en de begeleidende tekst.¹⁵⁷

Het functioneren van foto’s hangt dus samen met de wijzen waarop aan dit medium betekenis wordt toegekend en hoe het medium door bepaalde groepen is gebruikt. De term ‘betekenis’ verwijst naar de ideologische boodschap van de visuele bron.¹⁵⁸ Foto’s worden gemaakt met een bepaald doel. De opdrachtgevers (in de situatie van de strijd in Nederlands-Indië waren dat de militaire autoriteiten) hadden hun eigen ideeën over de vorm en functie van het beeldmateriaal. Beelden kunnen benaderd worden als representaties van opvattingen die zich actief verhouden tot een bepaalde context, het zijn daarom meer dan ‘spiegels van de werkelijkheid’, het zijn sociale constructies die ontleed kunnen worden.¹⁵⁹ Historische beeldbronnen zijn hierom te relateren aan groepen of individuen en hun verhouding tot opvattingen en situaties waarvan deze deel uitmaakten en verschaffen informatie over de culturele, sociale en politieke omgeving op een bepaald moment in de tijd.¹⁶⁰ De visuele weergave van het Nederlands optreden in Nederlands-Indië in mijn onderzoeksperiode als instrument binnen de maatschappelijke discussie kan op deze manier onderzocht worden. Zowel de aard als het gebruik van de afbeelding komen voort uit een

¹⁵⁵ Evans, *Pictures*, 285.

¹⁵⁶ Sontag, *Regarding*, 85.

¹⁵⁷ Morris-Suzuki, *The past within us*, 99.

¹⁵⁸ Marga Altena, *Visuele strategieën, foto’s en films van fabrieksarbeiders (1890-1919)* (Amsterdam 2003)

14.

¹⁵⁹ Idem, 27.

¹⁶⁰ Idem.

bepaalde sociale en historische context. De weergegeven personen reflecteren door hun houding, kleding en gezichtsuitdrukking maatschappelijke ideeën over etniciteit, klasse en sekse, zoals ook het gebruik van de afbeeldingen deze opvattingen weergeeft.¹⁶¹ Deze vorm van beeldanalyse zal in deze scriptie niet plaatsvinden. Wel wil ik hier de mogelijkheden van deze vorm van beeldanalyse noemen om aan te geven hoe fotografie als historische bron gebruikt kan worden. Een dergelijke analyse is waarschijnlijk steeds minder vreemd. Wij leven in een wereld vol beelden en dat gaan historici ook steeds meer beseffen. Fotografie zal daarom in de toekomst een veel prominentere plaats krijgen binnen historisch onderzoek waar dat nu nog maar mondjesmaat gebeurt. We zien wel foto's in studies voorkomen maar dan als ondersteuning van de geschreven tekst. Foto's als bron, ofwel het 'lezen' van beelden is een relatief nieuwe discipline binnen de geschiedschrijving.

De hoeveelheid geweldsfoto's die het publiek bereiken is na de Tweede Wereldoorlog enorm toegenomen. Deze groei manifesteert zich in de dagelijkse media, de krant hoeft maar te worden opengeslagen, de televisie hoeft maar te worden aangezet of geweld komt de woonkamer binnen. Beelden waar mensen vijftig jaar geleden van zouden walgen bezorgen hedendaagse tieners weinig ongemak. Over deze verandering in kijken naar geweld kan de theorie van Sontag worden gelegd. Dit doende kan ervan uit worden gegaan dat publieke aandacht wordt gestuurd door de media – met daarbinnen een grote rol voor beeldmateriaal. Een oorlog wordt pas 'echt' wanneer er foto's van zijn. De macht van de media bepaalt wat het publiek te zien krijgt, dus ook welke crisissituaties aandacht krijgen, waar verontwaardiging over ontstaat, en uiteindelijk welke afwikkeling zo'n conflict krijgt.¹⁶² Geweld is dus iets geworden waar het publiek arbitrair mee geconfronteerd kan worden. De willekeur van de media bepaalt wat er te zien is. Hierdoor wordt de samenleving zo overspoeld door beelden en foto's, dat deze hoeveelheid een negatief effect heeft op de aandachtsspanne van mensen. Het publiek is ongevoelig geworden voor afschrikwekkende foto's omdat zij er iedere dag mee geconfronteerd wordt. Een gebeurtenis wordt wel degelijk meer 'echt' wanneer er foto's van zijn die aan de wereld kunnen worden getoond. Toch heeft een herhaling van de beelden van deze gebeurtenis een averechts effect. De situatie wordt gewoon, en minder echt.¹⁶³ Als deze theorie waar zou zijn zou dat betekenen dat het publiek steeds minder geraakt zou moeten worden door schokkende beelden. Dat onze toeschouwerscultuur een neutraliserend effect heeft op de morele kracht van foto's. Dat de kracht

¹⁶¹ Idem, 28.

¹⁶² Idem, 104.

¹⁶³ Idem, 105.

van beelden afneemt met de frequentie waarmee de beelden worden getoond. Met andere woorden, het erodeert de realiteitszin bij het publiek.

De hierboven beschreven invloed van media kan zo opgevat worden dat oorlogen niet meer worden gewonnen door datgene wat er lokaal gebeurt, maar door wat er door de media wordt verteld. De realiteit is datgene wat het publiek ziet op foto's of op televisie. Deze realiteit wordt gezien als een schouwspel dat geen effect heeft op het eigen leven. Deze manier van kijken naar conflicten door de rijke Westerse hoog opgeleide bevolking maakt nieuws tot een vorm van entertainment, waarbij slechts wordt toegekeken, en ontkend kan worden dat er daadwerkelijk heel erge dingen gebeuren.¹⁶⁴ Het is nagenoeg onontkoombaar dat er afstand ontstaat tussen datgene wat er op de foto te zien is en de eigen situatie. Bij het meermalen aanschouwen van oorlogsfoto's neemt deze afstand alleen maar toe. Onverschilligheid ligt op de loer. Wij kunnen ons immers niet voorstellen waar de mensen op de foto doorheen gaan. Wij kunnen ons de ellende niet voorstellen; oorlog is voor ons immers iets onwerkelijks.

Zoals we hebben gelezen zijn de media in staat om het beeld van het publiek te 'kleuren'. Informatie over bijvoorbeeld het dekolonisatieproces in Nederlands-Indië maakte die situatie tot het gesprek van de dag, terwijl de raciale spanningen in bijvoorbeeld Amerika op de achtergrond bleven. Het publiek leert en onthoudt de gebeurtenissen door middel van de combinatie tekst en beeld. Het door de media geschapen beeld van het conflict in Nederlands-Indië wordt opgenomen in het collectief geheugen en gaat deel uitmaken van de nationale identiteit. Nora (1984) schrijft daarover dat geschiedenis alles te maken heeft met identificatie. Onze band met het verleden is niet alleen opgebouwd door de gelezen boeken, het heeft ook alles te maken met inlevingsvermogen. Musea, gedenkplaatsen, historische romans, en film en fotografie bieden ons de mogelijkheid om onszelf in te leven in het verleden.¹⁶⁵ Deze band met het verleden vormt de basis voor de eigen identiteit in het heden. Door het herinneren van een bepaald deel van het verleden (zoals Nederland in de Tweede Wereldoorlog) wordt er een gemeenschapsgevoel gecreëerd. Tijdens herdenking wordt dit groepsgevoel versterkt, of zoals Jos Perry (1999) stelt: "We recollect, therefore we are."¹⁶⁶ Op diezelfde wijze kan een stuk verleden worden 'vergeten', zoals is gebeurd met de strijd in Nederlands-Indië. Jarenlang is de periode 1945-1950 een ondergesneeuwd onderwerp geweest. Pas sinds eind jaren zestig van de vorige eeuw is er weer aandacht voor gekomen vanwege het naar buiten brengen van vermeende oorlogsmisdaden.

¹⁶⁴ Idem, 110.

¹⁶⁵ Morris-Suzuki, *The past within us*, 22.

¹⁶⁶ Jos Perry, *Wij herdenken, dus we bestaan* (1999), geciteerd in Morris-Suzuki, *The past within us*, 23.

Opmerkelijk is dat deze aandacht niet afneemt bij nieuwe generaties. Want hoewel zij geen verantwoordelijkheid meer dragen voor voorbije gebeurtenissen, als oorlogen, moorden etcetera, kunnen zij zich er nog wel sterk mee verbonden voelen. Deze verbondenheid komt voort uit de gedachte dat mensen geboren na de oorlog toch meeprofitieren of te lijden hebben van de uitkomst van die oorlog. Belangrijk om te weten is dat de mensheid leeft met het verleden, dat zij ingebed zit in structuren en instituties. Zij is het product van het verleden. “We are ‘implicated’ in them, in the sense that *they cause us*” schrijft Morris-Suzuki.¹⁶⁷

Deze waarheid komt mede tot uiting door te kijken naar fotografie. Fotografische geschiedschrijving is in de jaren na de Tweede Wereldoorlog tot wasdom gekomen, geïllustreerde magazines en kranten gingen op grote schaal foto’s plaatsen. Massaconsumptie gevoed door de massamedia creëerde een basis voor ‘nationale fotoalbums.’¹⁶⁸ Foto’s hebben op deze wijze bijgedragen aan het collectiviseren van het geheugen. Er kan een link gelegd worden tussen het familiealbum en het album van de natie. Het familiealbum maakt deel uit van een veel groter verhaal. Dat niet iedereen in het collectieve album past is evident. Bij het maken van een collectief verhaal of fotoalbum moeten keuzes gemaakt worden. Er zijn verhalen die niet binnen het grote verhaal passen en daarom worden weggelaten. Dit geldt ook voor foto’s die niet binnen het nationale plaatje passen. De dekolonisatie van Nederlands-Indië is daar een goed voorbeeld van. In het volgende hoofdstuk zullen we ondervinden hoe Nederland met deze kennis is omgegaan.

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen welke invloed fotografie heeft op het publiek. We hebben met de theorie van Sontag ondervonden dat fotografie een sterke, maar kortdurende invloed op het publiek heeft, en dat het manipuleren met beeldmateriaal makkelijker is dan misschien werd verondersteld. De weg die foto’s afleggen voordat zij het lezerspubliek bereiken is lang, en beseffende dat alleen al het weghalen of veranderen van onderschriften een foto een andere betekenis kan geven, moeten we concluderen dat het vervormen van de verbeelding op grote schaal gebeurt. Zoals we hebben gelezen in hoofdstuk 3 beseften de strijdende partijen zich dat ook halverwege de twintigste eeuw terdege.

¹⁶⁷ Morris-Suzuki, *The past within us*, 26.

¹⁶⁸ Idem, 103.

Hoofdstuk 5 – Voorlichtingsbeleid met betrekking tot Nederlands-Indië

Inleiding

In de hoofdstukken 2, 3, en 4 is het kader geschapen waarbinnen de gebeurtenissen in de periode 1945-1950 in Nederlands-Indië hun plek krijgen. We hebben gelezen dat er over de periode 1945-1950 met recht gesproken mag worden van een oorlogssituatie, en dat de Nederlandse journalistiek een weinig kritische houding aannam ten aanzien van het Nederlandse beleid. Van de kleine groep journalisten die aanwezig was in de Nederlandse kolonie was er een nog kleinere groep die daadwerkelijk met de soldaten optrok. Het grootste deel van de verslaggevers werkte vanuit het veilige Batavia waar zij de persconferenties bezochten die door de Rijks- en Legervoorlichtingsdienst werden belegd.¹⁶⁹ In hoofdstuk 3 hebben we kunnen lezen dat het gebrek aan een kritische houding op zichzelf geen verwondering behoeft. Tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog werkte de journalistiek ook samen met het militaire apparaat. De principes van vrije journalistiek werden overboord gegooid in het kader van het nationale belang. De informatievoorziening kwam steeds meer bij de overheid te liggen en de pers volgde gedwee de door de autoriteiten gestelde regels.

In dit hoofdstuk onderzoeken we de manier waarop Nederland de informatievoorziening vanuit Nederlands-Indië heeft geprobeerd te beheersen. Om daar een uitspraak over te doen is onderzoek gedaan in verschillende archieven. Hoofdstuk 5 is opgebouwd uit een drietal delen. Ten eerste beschrijf ik de Rijksvoorlichtingsdienst die zich intensief heeft beziggehouden met voorlichting. Ten tweede komen de vier doelgroepen – de Indonesische bevolking, Nederland, het buitenland (Amerika) en als laatste de Nederlandse troepen - waar de voorlichting voor was bestemd aan bod. Wat wilde Nederland bereiken en hoe pakte zij dit aan, zijn vragen die in dit deel centraal staan. Ten derde laat ik de werking van voorlichting en propaganda door het gebruik van fotografie zien. Welke beelden bereikten het publiek en waarom werd er gekozen voor deze specifieke beelden? Per hoofdstuk is getracht een zoveel mogelijk chronologisch beeld van de gebeurtenissen te geven. De werkwijze van Nederland op het gebied van voorlichting zal voornamelijk belicht worden door bronnen te laten spreken. Daarom zijn er in dit hoofdstuk veel citaten en foto's toegevoegd. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn deze citaten in hetzelfde lettertype en lettergrote toegevoegd.

¹⁶⁹ Verstraaten, 8.

Deel I: De Instituties

5.1.1 Overheidsvoorlichting na 1945

Na de vrede in 1945 had het fenomeen ‘propaganda’ een zware lading gekregen. Waar er tijdens de Tweede Wereldoorlog door alle partijen op grote schaal gebruik van was gemaakt, begon men zich er na de oorlog ongemakkelijk bij te voelen. Na het zien van de mogelijkheden van propaganda in Duitsland en Japan, boezemde het de mensen angst in. Propaganda bezat de macht van om zich in het hoofd en hart te nestelen en alle rationaliteit uit te bannen. Propaganda kon gevoerd worden zonder dat mensen het in de gaten hadden, wat op zichzelf een gevaar voor de democratie was.

In Nederland moest na de bevrijding in mei 1945 de overheidsvoorlichting weer opnieuw ingericht worden, terwijl de behoefte aan informatie, vooral over de kwestie Nederlands-Indië alleen maar groeide.¹⁷⁰ Minister-president Schermerhorn reageerde op deze dringende behoefte in een radiorede op 27 juni 1945. ‘Een moderne staat heeft in deze tijd behoefte om naast het verband met de burgers door middel van de volksvertegenwoordiging ook op allerlei gebieden die niet in de volksvertegenwoordiging ter sprake komen, op het ogenblik dat haar dienstig voorkomt, rekening en verantwoording af te leggen van haar daden en ook de burgers in kennis te stellen van de overwegingen die tot bepaalde maatregelen voeren. Deze voorlichtingsdienst zal op gepaste wijze als het ware het denken der regering voor het volk reproduceren.’¹⁷¹

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de wens kenbaar gemaakt om de verzuiling de rug toe te keren en een nieuwe eensgezinde start te maken. Al snel namen als gevolg van de chaotische situatie, de politieke en maatschappelijke realiteit van voor de oorlog weer vaste vormen aan.¹⁷² De politieke partijen hergroepeerden zich, evenals de oude verbindingen tussen pers en politiek. De pers werd wederom intermediair tussen overheid en burger. Communicatie via de pers betekende in de jaren na de oorlog feitelijk communicatie via de ‘verzuilde’ pers.¹⁷³ De voorlichting werd liever verzorgd binnen de zuil, bijvoorbeeld door een eigen krant. Deze terugkeer naar de vooroorlogse situatie betekende ook ten aanzien van het conflict in Indonesië,

¹⁷⁰ Florence Imandt, *‘De onverbloemde waarheid?’ Interne legervoorlichting met betrekking tot Indonesië 1945-1950, en de relatie met moreel*, Doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam (Rotterdam 1988) 27.

¹⁷¹ Marja Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst, Geheimhouden, toedekken en openbaren*, promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit Leiden (Leiden 1997) 41.

¹⁷² Wagenaar, 101.

¹⁷³ Idem, 101-102.

dat er totaal andere accenten gelegd werden. De wens van de overheid om via de RVD direct contact te maken met de burger werd hierdoor al snel losgelaten.

Schermerhorn vervolgde zijn radiorede met ‘wij hopen intussen dat men het verschil tussen hetgeen door ons als regeringsvoorlichtingsdienst wordt aangekondigd en het door velen gehate begrip propagandaministerie goed zal verstaan. Het gaat hierbij geenszins om geestelijke en ook niet om directe politieke beïnvloeding, ook al zijn wij ons bewust, dat een goede voorlichting nooit zonder invloed blijft.’¹⁷⁴ Schermerhorn benoemde de afkeer van propaganda die tijdens de oorlogsjaren was ontstaan en gaf tegelijk aan dat een voorlichtingsdienst noodzakelijk was. Daarbij liet hij weten dat er onder geen beding sprake zou zijn van propaganda en censuur.

Tegen propaganda verzette de regering zich heftig. In Nederland hield de RVD zich hier dan ook niet mee bezig, maar of dit ook gold voor de RVD-Batavia kan men zich afvragen. De Indische afdeling van de voorlichtingsdienst stond direct onder de Nederlands-Indische regering, en kreeg haar richtlijnen van de secretaris van het Kabinet van de gouverneur-generaal. Organisatorisch had deze afdeling niets te maken met de RVD-Den Haag.¹⁷⁵

5.1.2 Problemen vanaf het begin

In Nederlands-Indië kampte de RVD-Batavia met allerlei problemen. Een gebrek aan goede huisvesting, tekort aan stencilapparaten, schrijfmachines, papier en goed personeel. Bovendien hadden de Indonesiërs radiostations en drukkerijen van de Japanners kunnen overnemen. Daarbovenop had de RVD te maken met een onduidelijk regeringsbeleid en was er een volkomen gebrek aan richtlijnen.¹⁷⁶ Dit scala aan tekortkomingen vond haar weerslag in de kwaliteit van de voorlichting, wat direct voor problemen zorgde. Direct na de onafhankelijkheidsverklaring waren de Republieken namelijk een anti-Nederlandse hetze begonnen. Deze tactiek hadden zij overgenomen van de Japanners die tijdens de bezettingsjaren ook al op de kolonialisten hadden afgegeven. De Republieken vonden vrijwel gelijk gehoor in het buitenland, met name in de Verenigde Staten, Australië en Engeland.¹⁷⁷ De waarde van propaganda was voor de Indonesiërs dan ook direct duidelijk.

De voortvarendheid waarmee de Republieken de voorlichting aanpakten stond in schril contrast met de manier waarop de Nederlanders werkten. Dat Nederland passief toekeek is echter

¹⁷⁴ Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst*, 42.

¹⁷⁵ Laurens Kruyt, “Over Soekarno zwijgen”, *De voorlichting over de dekolonisatieperiode van Nederlands-Indië in de periode 1945-1947*, doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam (Amsterdam 1988) 38.

¹⁷⁶ A.C.M. Houwer, *Propaganda en politiek, De Regeringsvoorlichtingsdienst in Nederlands-Indië 1945-1950*, Doctoraalscriptie Universiteit van Utrecht (Utrecht 1986) 8.

¹⁷⁷ Idem.

geen juiste constatering. De noodzaak van een professionele voorlichtingsdienst komt in het volgende citaat naar voren. ‘Het is juist in het huidige tijdsgewricht, met zijn zo labiele toestanden, met zijn onzekerheden en veelal onberekenbare emoties, dat “men” naar voorlichting snakt, dat men weten wil, voor zover er geweten kan worden. En het is op dit punt, dat iedere leider worstelt om een richtlijn te vinden voor de aan zijn ondergeschikten te geven voorlichting, omdat in de van officiële zijde gegeven informatie, ondanks alle welgemeende pogingen, nog steeds zo weinig “lijn” is te ontdekken.’¹⁷⁸

Dit gebrek aan politieke lijn veroorzaakte bij de RVD-Batavia tal van problemen. Er was vanaf het moment dat de voorlichtingsdienst van start ging geen lange termijn plan voor de voorlichting in Nederland, Nederlands-Indië, en het buitenland. Er waren ook nog geen richtlijnen opgesteld omdat de Nederlandse regering zelf nog niet wist hoe de Republikeinen te benaderen. Bekend is dat Nederland niet het gesprek met de Republikeinse regering aan wilde gaan, maar daar later op terugkwam toen Soekarno door Sjahrir als minister-president werd vervangen. Wel kwam het volgens de RVD aanbevelenswaard voor, ‘dat meer propaganda wordt gemaakt voor het wettig Nederlands-Indische gezag, niet steeds op directe wijze, maar ook op subtiele manier, middels goede films, goede radio en goede lectuur.’¹⁷⁹ Uit een brief van 16 november 1945 blijkt dat het gebrek aan een goede organisatie van de RVD ook anderen is opgevallen. ‘De [...] politiek adviseur van Lord Mountbatten, heeft in een toespraak tot Britse soldaten gezegd, dat de grootste fout der Nederlanders is, dat zij niet voldoende propaganda voeren.’ De brief vervolgt met een aanklacht van Nederland aan het adres van de Britten en de regering in Nederland. ‘Er wordt [...] niet over een propaganda-apparaat beschikt. De mogelijkheid tot drukken is zeer gering, die tot radio-uitzending is in het geheel niet aanwezig. Met uitzondering van één “geallieerde militaire drukkerij” van beperkte capaciteit, zijn alle drukkerijen onder controle der Indonesische groepen, terwijl het radio-apparaat door de Engelsen wordt gecontroleerd, dan wel in handen is van de “republiek”. De door de geallieerden als “wettig” erkende Nederlands-Indische regering wordt vrijwel iedere mogelijkheid tot voorlichting onthouden. In de radiostations werken Indonesiërs, en de Britten zijn bang dat zij tot sabotage overgaan als Nederlanders aanwezig zijn. Ook de voorlichting der buitenlandse pers stuit op grote moeilijkheden. Documentatiemateriaal is nog in het geheel niet aanwezig, terwijl door het ontbreken van transportmiddelen en van “supplies” aan de heren [buitenlandse journalisten, RW] niet de nodige en door hen blijkbaar begeerde gastvrijheid kan worden verleend.’ De kern van het

¹⁷⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde Archieven, 1942-1950, nummer toegang 2.10.14, inventarisnummer 5387.

¹⁷⁹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180.

probleem wordt duidelijk wanneer we lezen dat: ‘De voornaamste moeilijkheid voor het opzetten van een gerichte en doelbewuste voorlichting is [...], dat het contact tussen Regering en de leiding van de voorlichtingsdienst nog steeds niet voldoende intensief is. Als gevolg hiervan loopt de dienst herhaaldelijk achter de feiten aan, kan onjuiste voorlichting door de andere zijde niet snel genoeg herstellen. Volgens een zegsman van de “republikeinse regering” wordt in deze kringen het ministerie van voorlichting als de op één na voornaamste post in het kabinet beschouwd!’¹⁸⁰

De Nederland-Indische regering beseftte dat de bezetting door de Japanners zulke veranderingen teweeg had gebracht dat voorlichting aan het volk een belangrijk doel op zichzelf moest worden. Gedurende de bezetting had Japan niets nagelaten om de haat tegen de blanken aan te wakkeren en de bevolking op te hitsen tegen het koloniale systeem. Hierdoor was het geestelijke, sociale en politieke leven en denken intensief beïnvloed. Daarnaast stond de bevolking na de capitulatie van Japan bloot aan propaganda van Republikeinse zijde.¹⁸¹ Voor Nederland werd het zaak om de gevolgen van deze – voor Nederland - destructieve propagandacampagne zoveel mogelijk te neutraliseren en het volk in een constructieve richting te leiden.¹⁸² ‘In het kader van de naoorlogse verhoudingen is volksvoorlichting daarom van primair belang bij de bestuursvoering. Systematisch zal in woord en daad behoren te worden getuigd van de politiek der Regering en de doeleinden, welke zij nastreeft.’¹⁸³

‘Het onmiddellijke doel [was] het scheppen van goodwill, dat het fundament zal vormen voor een vrijwillig samengaan.’ Daarnaast moest de RVD ‘eventuele schroom [...] overwinnen om ook politieke figuren en organisaties in te schakelen.’¹⁸⁴ De RVD ging ervan uit dat de Republikeinse leiders de Nederlands-Indische overheid in een objectieve en ernstig bedoelde politieke volksopvoeding konden ontmoeten. Ook hen moest immers duidelijk zijn dat de politieke onwetendheid van het volk haar voor allerlei onbegrepen leuzen vatbaar maakt, wat een belemmering vormde voor de vestiging van een hecht staatsbestel.¹⁸⁵ Er werd verwacht dat samenwerking op politiek gebied tot beter onderling begrip en een meer positieve en constructieve instelling aan Indonesische nationalistische zijde zou leiden. ‘Ook deze leiders zijn

¹⁸⁰ Idem.

¹⁸¹ Dat de anti-Nederlandse hetze enkel en alleen op het conto van de Japanners wordt afgeschoven is niet waar. In Indonesië zelf was het anti-koloniale sentiment al langer aanwezig.

¹⁸² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4190.

¹⁸³ Idem..

¹⁸⁴ Idem.

¹⁸⁵ Idem.

lang geïsoleerd geweest en het u toegezonden basismateriaal zal bij hen breder en zuiverder begrip kunnen doen vormen.’¹⁸⁶

Samenwerking kon pas werkelijkheid worden ‘nadat men in Indonesië uit zijn droom van onbegrensde vrijheid was ontwaakt,’ zo lezen we in voorlichtingsdirectieven van 6 januari 1946. ‘Alle propaganda, waarin vrijheid en samenwerking in één zin worden genoemd, moest daarom worden vermeden.’¹⁸⁷ Samenwerking moest vanuit Nederland uitgebouwd worden. ‘We spreken van dit land [Nederland: RW] en zijn verrichtingen in verleden en heden; ons internationale aanzien; onze typische en enige rol als bakermat der vrijheid; onze bijzondere geschiktheid als katalysator en transmittor van de democratische cultuur.’¹⁸⁸ En nadat het Nederlands prestige voldoende versterkt was moest de brug naar de overzijde gelegd worden. ‘Nederland, als klein land wars van imperiale aspiraties, is in internationaal kader gezien uitermate geschikt om Indonesië in te leiden in het internationale verkeer, zonder dat dit land ervoor hoeft te vrezen, dat dit contact tot absorptie van eigen vrijheid en waardigheid zou leiden.’¹⁸⁹

5.1.3 Besprekingen en richtlijnen

Op 10 februari 1946 kwam de Nederlandse regering met een verklaring waarin stond dat Indonesië een federatie zou worden met evenredige taakverdeling tussen de regionale overheden en de centrale regering, de laatste gesteld onder een vertegenwoordiger van de kroon. Verder zou Indonesië deelgenoot worden met Nederland, Suriname en Curaçao in het Koninkrijk der Nederlanden.¹⁹⁰ Dit doel heeft Nederland lang voor ogen gehouden. De regering wilde het staatsverband niet verbreken of het Koninkrijk ondermijnen. De doelstelling werd om een gemeenschappelijk Nederlands Staatsverband onder Oranje te behouden, te handhaven en te ontwikkelen.¹⁹¹

De eerste besprekingen tussen Nederland en de Republiek vonden plaats van 14 tot 24 april, en zijn bekend geworden als de Hoge Veluwe Conferentie. Uit een zeer geheim schrijven van het Hoofd RVD afdeling Grote Oost van half april 1946, blijkt dat er geen enkele mededeling werd gedaan, over het verloop van de besprekingen. ‘Als democratisch Nederlander kan ik mij persoonlijk met deze geheimzinnigheid over zaken die het voortbestaan van het Koninkrijk

¹⁸⁶ Idem.

¹⁸⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Indisch Archief, Serie V, 1945-1950, toegangsnummer 2.10.36.15, inventarisnummer 1.

¹⁸⁸ Idem.

¹⁸⁹ Idem.

¹⁹⁰ Houwer, *Propaganda en politiek*, 15.

¹⁹¹ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Indisch Archief, Serie V, 1945-1950, toegangsnummer 2.10.36.15, inventarisnummer 5.

betreffen, in het geheel niet verenigen, en ook in mijn officiële functie is het mij niet duidelijk, waarom geen mededelingen verstrekt worden.’¹⁹² De RVD moest ‘over geestelijke wapens beschikken om tegen de onrust verwekkende geruchtencampagne te kunnen optreden.’¹⁹³

Het antwoord van het Hoofd RVD, dhr. Goudoever luidde: ‘in de kring der direct betrokkenen is afgesproken, dat geen mededelingen [...] zullen worden gedaan, om de besprekingen niet in gevaar te brengen. [...] Wat naar Nederlandse kant tot beter begrip urgent gepubliceerd zou moeten worden, zou aan Indonesische kant schade kunnen doen aan de verdere besprekingen. Omgekeerd: wat naar republikeins binnenland verhelderend zou werken, kan in Nederland tot schichtige reacties aanleiding geven.’¹⁹⁴ Hierop reageerde het Hoofd RVD Grote Oost met: ‘het uitblijven van elke officiële voorlichting wordt aldus opgevat: de luitenant gouverneur-generaal en de Nederlandse Regering hebben zich onder druk van de Britten voor het internationale forum thans dusdanig vastgelegd, dat een straks te publiceren overeenkomst niet meer ongedaan gemaakt zal kunnen worden, ook al wordt deze door de in Indonesië werkende Nederlanders en loyale Indonesiërs onaanvaardbaar geacht.’¹⁹⁵

De zojuist beschreven interne correspondentie geeft aan hoe gevoelig de situatie in Nederland, maar ook (en vooral) in Nederlands-Indië lag. Voor sommigen (zoals de legertop) waren besprekingen met de Republikeinen uit den Boze, anderen waren toegeeflijker. Over één ding was de meerderheid het eens, Indonesië mocht (nog) niet worden opgegeven. De bespreking op de Hoge Veluwe eindigde dan ook in een impasse. Vooral de spagaat tussen de militaire top en de politieke koers zou voor de RVD-Batavia een blijvend probleem vormen.

De besprekingen die in het voorjaar van 1946 waren ingezet liepen stuk op de starre houding die beide kampen innamen. Pas in het najaar op 15 november 1946 werd er een overeenkomst getekend; de overeenkomst van Linggadjati. In dit akkoord werd bepaald dat Indonesië niet in rijksverband met Nederland zou worden opgenomen maar dat er een Nederlands-Indonesische Unie zou komen. Hiermee leek een veelbelovende nieuwe weg te zijn ingeslagen. Er mag echter niet vergeten worden dat er aan deze overeenkomst een periode van strijd vooraf ging, niet alleen politiek maar ook militair. De legertop was dan ook allesbehalve gecharmeerd van dit akkoord.

Ten einde de constructieve houding van Nederland en de noodzaak tot samenwerken te onderstrepen werden in korte tijd een klein honderdtal richtlijnen opgesteld. Deze zeer geheime richtlijnen der voorlichting opgesteld door de Directie Verre Oosten, een afdeling van het Ministerie van Buitenlandse Zaken moesten een eenheid creëren in de manier waarop Nederland

¹⁹² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180.

¹⁹³ Idem.

¹⁹⁴ Idem.

¹⁹⁵ Idem.

naar buiten zou treden. Zo moest het gebruik van “koloniale” terminologie in publicaties vermeden worden, dit kon immers een schadelijke factor vormen. Koloniale termen zouden herinneringen en associaties wekken aan een vroegere koloniale periode. Daarnaast spreken ook uit deze richtlijnen wederom de onmacht van Nederland binnen dit conflict. Enerzijds stuurde zij aan op samenwerking, anderzijds op behoud van grond en macht. De richtlijnen geven tevens een goed beeld van de manier waarop er werd getracht de Indische bevolking, Nederland en het buitenland te beïnvloeden. Voor een greep uit de richtlijnen zie onderstaand kader.

Zeer geheim, richtlijnen der voorlichting:¹⁹⁶

- Toon dat de Nederlandse en Nederlands-Indische regering in beginsel, en herhaaldelijk, het zelfbeschikkingsrecht der Indonesische volken hebben erkend.
- stel vast dat omzetting van het nationalisme tot nationale zelfstandigheid slechts gerechtvaardigd is, wanneer:
 - de grondrechten van de burger: vrijheid van gedachte, veiligheid van persoon en goed enz, zijn gewaarborgd.
 - De rechten van raciale, nationale en godsdienstige minderheden zijn verzekerd,
 - Goed bestuur en gezonde landshuishouding zijn gewaarborgd.
- stel vast, dat van het “koloniale tijdperk” Nederlands-Indië een der best bestuurde koloniale gebieden was, en dat het economisch en cultureel peil hoger was dan in zelfbesturende Oosterse landen.
- toon dat vooral in het overheidsapparaat aan landskinderen een steeds grotere plaats werd ingeruimd.
- wacht u echter voor idealisering van dit verleden, en voor de gevolgtrekking dat de voordelen onveranderde voortzetting zouden rechtvaardigen.
- erken in behoedzame termen dat voor deze oorlog het verlangen naar nationale vrijheid en zelfbeschikking te vaak werd onderschat en onderdrukt.
- erken dat de sociale afstanden te groot waren, en dat de maatschappelijke differentiatie te veel met raciale verschillen samenviel.
- erken dat het optreden van vele Nederlanders te sterk bepaald werd door een besef van meerderwaardigheid.
- wacht u echter voor het omslaan van het boetekleed.
- wijs op de zeer grote stoffelijke en geestelijke schade, die door de Japanse bezetter is aangericht.
- stel in behoedzame termen vast, dat de internationale positie van een klein land, na 5 jaren van bezetting en uitputting, voor reconstructie aangewezen op internationale steun, niet zo sterk is, dat het geheel zelfstandig over vraagstukken van internationale betekenis zou kunnen beslissen.
- stel vast dat de hevigheid van de huidige nationalistische beweging mede gevolg is van de doelbewuste anti-Westerse politiek en propaganda van de bezetter.
- erken dat de zich “republiek” noemende Indonesische nationalistische beweging, los van haar ontstaanswijze, thans voldoende representatief karakter draagt.
- zie derhalve af van rechtstreekse aanvallen op de “republiek” en haar vertegenwoordigers.
- tracht, waar mogelijk, communistische invloeden en stromingen aan te wijzen.
- leg den nadruk op alle berichten over onveiligheid op Java in het algemeen, over slechte behandeling van Chinese en Christelijke minderheidsgroepen in het bijzonder.
- toon uit de toestanden op Sumatra buiten de bezette gebieden aan, dat daar regeringsloosheid heerst.
- blijf voorlopig de niet-erkenning van de “republiek” en haar voorgangers aangeven door

¹⁹⁶ NL-HaNA, MinBZ, Directie Verre Oosten, nummer toegang 2.05.52, inventarisnummer 551.

aanhalingstekens.

- erken dat Sjarir en zijn naaste medewerkers zich niet aan collaboratie hebben schuldig gemaakt, en zich in het algemeen laten leiden door zuivere beweegredenen,
- stel vast dat in de Buitengewesten grote vrees bestaat voor een nieuwe “koloniale” overheersing vanuit Java en dat derhalve de staatkundige eenheid van Indonesië vooralsnog onbereikbaar is.
- spreek niet van “herstel van het Nederlandse gezag” maar van “herstel van het wettige gezag”.
- vervang sprekende van de toekomst, het woord “Nederlands-Indië” door het woord “Indonesisch”.
- blijf echter in alle uitingen de soevereiniteit van het Koninkrijk vooronderstellen.
- stel vast dat militaire operaties, die door geallieerde troepen gezamenlijk of door Nederlandse en Nederlands-Indische troepen afzonderlijk worden ingezet, niet gericht zijn op een “herovering” van “Nederlands-Indië”, maar op de bescherming van lijf en goed van alle groepen der bevolking.
- vervang de gebruikelijke term “rust en orde” waaraan te veel “koloniale” associaties verbonden zijn, door “recht en orde”.
- vervang het woord “extremist” dat een politieke inhoud heeft, door “terrorist”, “rover” of een ander woord van gelijke strekking.
- vermijd het gebruik van de woorden “vijand” en “oorlog” en stel vast dat het leger een politionele taak vervult.
- wees ten aanzien van de toekomst voorzichtig met het doen van beloften ten aanzien van herstel van recht en orde, van welvaartsvermeerdering, enz. omdat een niet snel door daden gevolgde “propaganda” slechts averechtse uitwerking heeft.
- stel in naar Nederlandse zijde gerichte voorlichting vast, dat ook de zuiver Nederlandse belangen bij een oplossing door overleg het meest gebaat zijn.
- toon in naar Nederlandse zijde gerichte voorlichting op voorzichtige wijze dat “zuivering” van Java en Sumatra door militaire macht zeer grote offers aan mankracht en middelen zou vragen.
- wijs in naar Nederlandse zijde gerichte voorlichting op de tegenzin en de tegenwerking die gewelddadige actie voor herstel van het “Nederlands gezag” in de internationale wereld zou ondervinden.
- stel in naar Nederlandse zijde gerichte voorlichting in behoedzame termen vast, dat men het beginsel van raciale gelijkwaardigheid innerlijk moet verwerken, en de oude “koloniale” houding moet vaarwel zeggen.
- vestig in op Java en Sumatra gerichte voorlichting de aandacht op de staatkundige opbouw en economische reconstructie in de Buitengewesten.
- neem in op de Buitengewesten gerichte voorlichting niet de toon aan van “jullie zijn brave jongens” maar spreek objectief over de bereikte uitkomsten van samenwerking.
- vestig in de voorlichting van het buitenland de aandacht op de radicale wijziging van de mentaliteit van het Nederlandse volk, zoals die in de bezettingsjaren heeft plaatsgevonden.

Op 30 maart 1946 kwam de eerste nota op tafel waarin de voorlichtingssituatie in Indië werd geanalyseerd en waarmee beleid op de langere termijn werd uitgestippeld. In de nota werd gesteld dat een groot deel van de Indonesische bevolking ‘behave like spoiled children’, die tegen beter weten in haar zin wilde doordrijven. Dat de extremistische wereld uitging van ‘onverwezenlijke premissen en zich heeft vastgebeten in de voorstellen van een irreële wereld’.¹⁹⁷ Elke uiting zou vanaf dat moment op deze gedachte gebaseerd moeten zijn, wat een einde zou maken aan opportunisme en verspilling van effect. ‘Wij dienen steeds te streven naar voorlichting “op de lange golf”, ons in een aantal kernargumenten tot een minimum beperken en

¹⁹⁷ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 7.

die zo vaak mogelijk te herhalen. Wij dienen ons niet uit te leven in mooie taal, maar die taal te gebruiken die in het gekozen veld best begrepen wordt.¹⁹⁸

Voorlichting over actuele problemen en situaties moest op de voorgrond staan. Deze voorlichting moest een “offensief” karakter dragen en zou ook “psychological warfare” moeten zijn. Men moest zich realiseren dat de ‘toegevoegde voorlichtingssappen niet werden opgezogen in braakliggende grond’.¹⁹⁹ Er werd in de nota op gewezen dat het onkruid der vooroordelen en valse voorstellingen in de Nederlandse mening welig tierde. Om dit te ondervangen moest er wel gebruik gemaakt worden van psychologische oorlogsvoering. “Psychological Warfare,” een begrip dat naamsbekendheid kreeg tijdens de Tweede Wereldoorlog, was er in Nederlandse ogen, op gericht na te gaan wat in de Nederlandse en Indonesische pers en radio, en het buitenland, met over de Indonesische kwestie werd gepubliceerd, om daarop tegen-argumentatie voor te bereiden en uit te voeren. Daarnaast moest zij zich op de hoogte stellen van wat via film, voordrachten, literatuur en tentoonstellingen in het buitenland op de openbare mening invloed uitoefende, en middelen beramen om daartegenover neutraliserend of polemiserend op te treden. Tot slot moest ervoor worden gezorgd dat alle door de Nederlandse instanties uitgegeven voorlichtingspublicaties “properly-angled” waren.²⁰⁰

De voorlichting over actualiteiten moest ondersteund worden door voorlichting op de lange golf, en dus ook psychologische oorlogsvoering. Hier overschreed Nederland de grens tussen voorlichting en propaganda²⁰¹, de RVD wilde het publiek doelbewust manipuleren. Het ideaal, de voorlichting op de lange golf, was de federale gedachte. De weg naar deze federatie was Nederland bezig te bewandelen en de voorlichting moest worden aangepast naarmate het doel dichterbij zou komen. Daartoe waren er een aantal periodes in de nota opgenomen:

- ‘de periode der besprekingen, met de voorstellen der Nederlandse regering als basis’,
- ‘het tijdperk na het bereiken van een akkoord cq. het mislukken der onderhandelingen’,
- ‘na het intreden van de “overgangsstructuur”, dus het tijdperk van herstel, opbouw en vernieuwing’,
- ‘het definitieve eindstadium, hetzij “Gemenebest Indonesië” of een andere staatkundige structuur.’²⁰²

Aan iedere periode moest op een andere manier invulling worden gegeven aan de voorlichting. In de periode van de besprekingen zou het politieke aspect op de voorgrond treden, in de periode

¹⁹⁸ Idem.

¹⁹⁹ Idem.

²⁰⁰ Idem.

²⁰¹ Houwer, 16.

²⁰² Idem.

van herstel, opbouw en vernieuwing het sociaal-economische, en in het eindstadium het culturele aspect. Aan dit culturele aspect moest echter in alle perioden grote zorg worden besteed, ‘opdat de volken naar elkaar toe konden groeien en elkaar als deelgenoot zouden aanvaarden’.²⁰³

Psychologische oorlogsvoering ten aanzien van de Indonesische gemeenschap werd van grote betekenis geacht, daar men voor de taak stond om bij de grote meerderheid van de bevolking onverschilligheid of afkeer tot “goodwill” te transformeren. De manier waarop het woord werd gehanteerd was daarom van groot belang. Bij elk radiopraatje, elke publicatie, elke hand-out, en elke film dienden de makers zich dan ook te realiseren dat het door een “tegenstander” gezien of gehoord zou worden. De formulering moest zo geconstrueerd zijn, dat achterdocht en boosaardige kritiek er geen vat op konden krijgen. Ten opzichte van het reageren op berichten van de Republiek kon nog veel winst gehaald worden, blijkens de nota. ‘Wij hebben veel onbeantwoord gelaten, en zijn zelf te aantastbaar geweest.’²⁰⁴

5.1.4 Poging tot centralisatie van diensten

The people’s houses in the neighborhood of Dutch posts were set to fire by the Dutch forces and the people trying to flee from those houses were fired at. Even the Palembang Red Cross, the Methodist-Church and the Chinese Consulate were a target of the Dutch bullets. Thousands of innocent people, men, women and children have fallen victims of this barbarous slaughter. (January 1, 1947)²⁰⁵

De positie van Nederland als koloniale macht was in een jaar tijd totaal anders geworden. De Republiek, een eenzijdig uitgeroepen macht, stond de Nederlandse belangen in de weg. Steun vanuit het buitenland ging uit naar de Republiek en Nederland raakte steeds meer geïsoleerd in haar streven naar ‘terugkeer naar de troon’. Ook de kloof tussen de politiek en het Nederlandse militaire apparaat werd steeds groter. Volgens de militaire top moest de veiligheid van Nederlandse burgers en eigendommen beschermd worden tegen het Republikeinse wanbeheer en de politieke legitimatie van de Republiek ontkend worden. Het was voor de troepen moeilijk te verkroppen dat de voorlichtingsbulletins van de RVD de Republiek steeds opener als partij ging benoemen. Waar zij eerst nog ontkend werd, of doodgezwegen, repten Nederlandse officiële instanties steeds vaker van de Republiek als volwaardige partij. Uit een brief van de Commandant Zeemacht Indië, Vice-admiraal Pinke, gericht aan Van Mook druipt de ergernis over de wijze waarop de RVD over de Republiek spreekt af.

‘[Tijdens] het beluisteren van een radiocommentaar door een woordvoerder van de RVD viel mij op dat deze voordracht sterk de indruk maakte van koketteren met de “republiek” die

²⁰³ Idem.

²⁰⁴ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 7.

²⁰⁵ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 5459. (Republikeins nieuwsbericht)

bemoedigend op de schouder werd geklopt. Ik moet u erop wijzen dat soortgelijke publicaties een *funeste invloed kunnen hebben op het moreel van het militaire personeel* [cursief: RW]. De troep heeft langzamerhand verachting gekregen voor de tegenstander, zowel op militair als op politiek gebied, maar vooral moreel, in verband met de uitgeoefende terreur en de laffe moordpartijen op onschuldigen. Deze minachting geldt niet de inheemse bevolking, maar wel de pretense “republiek” en haar satellieten, de TRI en de Pemoeda’s. Men is bewust van eigen kracht en kunnen en voelt zich slechts geremd door bevelen van bovenaf.

Doch nu hoort men van officiële zijde voortdurend dat deze “republiek” iets reëls en bestendigs is en men vraagt zich af, waarvoor men dan eigenlijk hier in deze landen ontberingen en gevaren trotseert, en tal van andere nadelen voor zichzelf en zijn toekomstig leven aanvaardt. Men voelt zich bedrogen en een goede tegenpropaganda is feitelijk niet mogelijk. In verband met de geest onder de militairen moge ik derhalve Uwe Excellentie wel verzoeken het daarheen te willen leiden dat aan de RVD opgedragen wordt om in den vervolge een meer zelfbewuste en minder kruiperige houding ten aanzien van de “republiek” aan te nemen.’²⁰⁶

Indië was voor Nederland een serieus probleem geworden. Het was niet gelukt de Republiek op te heffen, of de burgers ervan te overtuigen dat er zonder Nederland geen toekomst mogelijk was. Daarentegen werd het verzet vanuit het Republikeinse kamp heftiger en was Nederland – ook doordat er steeds meer Nederlandse troepen landen – steeds vaker genoodzaakt de confrontatie met de Republikeinse strijders aan te gaan. Volgens de militaire top was het mogelijk om met hard optreden de Republiek te bestrijden. Uit de brief van Pinke blijkt dat de militairen wel wilden ingrijpen maar werden geremd door bovenaf. Deze onenigheid tussen het militaire apparaat en de politiek mocht uiteraard niet naar buiten worden gebracht. Het was voor de eenheidsgedachte noodzakelijk om een duidelijk en gelijk signaal af te blijven geven. Daar de voorlichtingsorganisaties niet onder één paraplu zaten was deze eenheid niet altijd even gemakkelijk te waarborgen.

Eenheid is één van de voornaamste grondbeginselen van goede overheidsvoorlichting. Hoeveel interne discussie over bepaalde onderdelen van beleid ook plaats vindt, naar buiten toe moet de overheid één gezicht hebben, één taal spreken. We hebben aan het begin van hoofdstuk 5 gezien dat Nederland na de oorlog de organisatie van de overheidsvoorlichting op de schop nam. De voorlichtingsdiensten van de verschillende departementen voerden hun eigen beleid, meestal zonder onderling contact en het kwam voor dat departementen elkaar vierkant tegenspraken of

²⁰⁶ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 5.

tegenwerkten. Na een rapport van de commissie van Heuven-Goedhart uit 1946²⁰⁷, waarin centralisatie werd voorgesteld, werd er door de opgeworpen bezwaren van staatsrechtelijke en praktische aard door Minister Beel een nieuw onderzoek gelast. De voorstellen uit dit onderzoek steunden in plaats van op centralisatie, op coördinatie.

De voorstellen waren gebaseerd op de situatie in Engeland. Na afloop van de oorlog was er in Engeland het een en ander veranderd op het terrein van overheidsvoorlichting. Dhr. Hermans (commissievoorzitter) was door Beel naar Engeland gestuurd om de situatie aldaar te bekijken. Van deze reis is het verslag terug te vinden in de archieven van het Ministerie van Koloniën. Hermans ondervond dat ook in Engeland grote bezorgdheid heerste over de vraag of het Britse rijk intact zou blijven en met welke middelen dit zou kunnen worden bevorderd. Ook daar werden de symptomen van een dreigende scheiding waargenomen. Men constateerde daar dat in een jong verleden het voortbestaan van het rijk te veel als een vanzelfsprekendheid was beschouwd en dat het stimuleren van bestaande en het zoeken naar nieuwe bindende krachten te lang was verwaarloosd.²⁰⁸

De Britten beseften dat de periode van een militair machtsapparaat als dwingende samenbindende factor tot een haar einde kwam. 'Op den duur kan alleen vrijwilligheid van samenwerken de ogen openen voor de voordelen van een samengaan. De voorlichtingsdiensten moeten deze voordelen accentueren.'²⁰⁹ Ook culturele voorlichting hoorde daarbij, het moest als tegengif tegen de Japanse propaganda en ter herwinning van het eigen verloren terrein te werk moest gaan. In feite was dit een vorm van taalimperialisme. Alle overblijfselen uit de vooroorlogse koloniale verhoudingen moesten verdwijnen. In het geval van Nederland leidde dit ertoe dat Indonesiërs als gelijken moesten worden genoemd en behandeld, om de Nederlands-Indonesische Unie mogelijk te maken.

Nederland was echter al een andere weg ingeslagen dan de Britten. Het werd dan ook moeilijk middels een charmeoffensief de situatie weer in de hand te krijgen. 1947 zou een jaar worden waarin Nederland zich tot een grote militaire operatie genoodzaakt zag. De gesprekken met de Republikeinse leiders bracht weinig vooruitgang, waarmee militair ingrijpen een steeds

²⁰⁷ De voorlichtingsproblemen moesten worden opgelost. Centralisatie moest de oplossing zijn. Er moest één voorlichtingsdienst komen, onder de Minister-president. Onder deze dienst moesten zowel de voorlichting naar buiten, vooral die aan de pers, als de interne voorlichting vallen. De commissie Van Heuven-Goedhart liet zich inspireren door de situatie in Engeland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daar opereerde een centraal geleide voorlichtingsdienst. Het rapport werd echter niet overgenomen. De uitkomst van het rapport van de commissie Hermans was dat het voorlichtingsbeleid onder de betrokken ministers zou blijven vallen. Wel was het de bedoeling dat de technische uitvoering bij de RVD te centraliseren. (Bron: Marja Wagenaar, *De Rijksvoorlichtingsdienst, Geheimhouden, toedekken en openbaren*, (Rijksuniversiteit Leiden 1997) promotieonderzoek, 85 & 88, 93-96.

²⁰⁸ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 1.

²⁰⁹ Idem. (De Britten noemden dit "Persuasion instead of power.")

reëlere mogelijkheid werd. Het conflict in Indië werd voor Nederland een financiële strop en het werd hoog tijd dat de kolonie weer geld op zou gaan leveren. Om de Nederlandse bevolking warm te laten lopen voor een grootschalige militaire actie bedacht de RVD een aantal punten die in Nederland onder de aandacht gebracht moesten worden. Het moest duidelijk zijn dat Nederland in Indië voor de oorlog voorbeeldig handelde; Indië voor Nederland veel meer was dan een exploitable gebied; Nederland aanwezig was om honger, terreur en ziekte te bestrijden; de bevolking Nederland goed gezind was; en, Nederland terugkwam in haar eigen huis, met haar eigen huissleutel.^{210 211}

Zoals we hierboven hebben kunnen lezen deed Nederland er alles aan om de publieke opinie in eigen land, maar ook in het buitenland, te beïnvloeden. Ozinga, Hoofd RVD, wees er terecht op dat deze propaganda slechts een onderdeel was van de totale inspanningen. Hij meende dat er enerzijds weinig kon worden gedaan om de leugencampagnes tegen te gaan, maar dat er anderzijds niets mocht worden nagelaten om te voorkomen, dat aan de Nederlandse vijanden, voedsel voor dergelijke verhalen werd verschaft.²¹² Om dat te bereiken werd wederom de coördinatie van de Nederlandse voorlichting ter sprake gebracht. Ozinga melde dat het noodzakelijk was, geen twijfel te laten ten aanzien van het feit dat het militaire apparaat volledig het instrument van de regering was, en niet op eigen houtje handelde.²¹³ Teneinde dit te bereiken, was het volgens Ozinga gewenst dat alle berichten over de activiteiten van de strijdkrachten – omgeven door politieke, sociale-, en economische argumentatie – vanuit één bron zouden komen, en wel de RVD.²¹⁴ Door deze structuur aan te houden, zou de onderschikking van het militaire apparaat aan de Regering op subtieler, maar vooral duidelijker, wijze tot uiting komen, dan in alle verklaringen mogelijk zou zijn.²¹⁵ Ozinga wees er ook op dat het niet zijn bedoeling was een dictatuur van de RVD over de militaire voorlichtingsdiensten te bewerkstelligen; ‘het gaat hier uitsluitend om een publiciteitspolitieke aangelegenheid, welke naar mijn oordeel van groot belang is.’²¹⁶

Naar aanleiding van het voorstel van Ozinga werden gesprekken gevoerd met de militaire voorlichtingsdiensten. Ozinga zet, na een teleurstellende bespreking met de LVD, nog eens zijn wensen op papier. ‘Het is mijn bedoeling om in de berichtgeving van eventueel in de toekomst te

²¹⁰ Idem. (van de afdeling voorlichting van het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen, 1 juli 1946)

²¹¹ Zie ook het kader in hoofdstuk 5.1.3.

²¹² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (Zeer geheim schrijven van Dr. Ozinga aan Luitenant Gouverneur-generaal, 12 mei 1947)

²¹³ Idem.

²¹⁴ Idem.

²¹⁵ Idem.

²¹⁶ Idem.

verwachten militaire actie voortdurend naar voren te doen treden dat de Regering zich tot deze acties genooddaakt ziet en daarvoor de volle verantwoordelijkheid draagt en ook wenst te dragen.²¹⁷ Volgens hem zou “the man in the street” dat alleen aanvaarden indien hem dat voortdurend en nadrukkelijk werd gezegd. Het was noodzakelijk om tegenstanders van militaire actie de beschuldiging uit de hand te slaan, dat het militaire apparaat buiten de Regering om zou optreden.²¹⁸ Tot frustratie van hem was het niet gelukt het Hoofd LVD, Van Berckelaer, ervan te overtuigen dat een militaire actie overal ter wereld betere “verkoopkansen” had wanneer zij op de markt werd gebracht met het etiket “Van Mook” als verantwoordelijk producent.²¹⁹ Van Mook stond bekend als een gematigd bestuurder. Hij was aanvankelijk tegen een militair optreden en stond niet onwelwillend tegenover de vrijheidsdrang van de Indonesiërs. Als hij het militair ingrijpen zou verkopen kon de wereld niet anders denken dan dat dit ingrijpen – vanuit humanitaire of Republikeinse tegenwerking - noodzakelijk was.

In een gezamenlijke reactie van de militairen Spoor en Pinke van 9 juni 1947, staat te lezen dat zij zich tot op zekere hoogte konden vinden in het voorstel van Ozinga. De politieke voorbereidingen, inleiding en background berichtgeving van maritieme en militaire actie konden door de RVD uitgebracht worden. Ook de politieke beschouwingen naar aanleiding van acties konden gepubliceerd worden door de RVD als woordvoerder van de Regering. ‘De uitgifte van zuiver maritieme en militaire communiqués [kon] eveneens door de RVD worden verzorgd, indien in deze [...] berichten geen veranderingen werden aangebracht, deze teksten dus woordelijk werden overgenomen, en er door de publicering door de RVD geen vertraging ontstond.’²²⁰

Het is logisch dat Ozinga met de reactie van Spoor en Pinke weinig kon. De RVD zou in zijn optiek vrij moeten staan bepaalde dingen niet, en andere op een nader te bepalen tijdstip te publiceren. Om dat te kunnen doen ‘zouden de militaire en maritieme woordvoerders een slot op hun mond moeten krijgen, terwijl het materiaal waar ze beiden over beschikken mij in ruwe vorm ter beschikking zou moeten worden gesteld.’²²¹ Verder stelde hij dat de LVD vanuit de RVD opdracht zou moeten krijgen om ten aanzien van bepaalde dingen inlichtingen in te winnen. ‘Er zijn gegevens waar ik niet bij kan, maar het leger wel,’²²² aldus Ozinga.

In deze discussie komt de vraag weer over het centraal of decentraal houden van de voorlichtingsactiviteiten. Kenmerkend is dat Nederland niet accepteerde dat zij in een oorlog

²¹⁷ Idem. (Tweede brief Ozinga, na teleurstellende bespreking met LVD)

²¹⁸ Idem.

²¹⁹ Idem.

²²⁰ Idem. (reactie Spoor en Pinke van 9 juni 1947)

²²¹ Idem. (brief Ozinga, Hoofd RVD, aan Directeur Kabinet van 16 juni 1947)

²²² Idem.

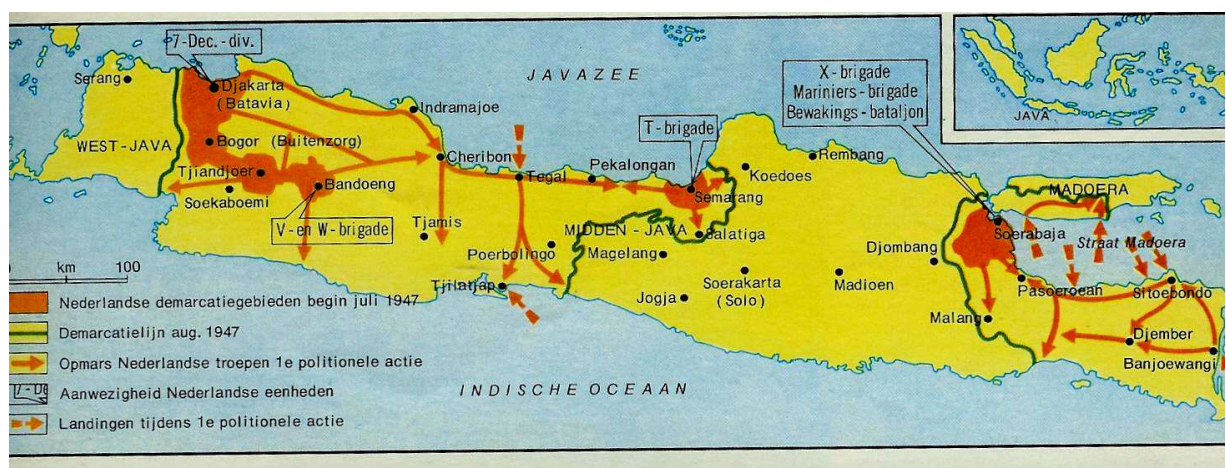
verwikkeld was geraakt en de voorlichting niet volgens Ozinga's voorstel wilde inrichten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden alle oorlogvoerende landen ervoor gekozen om middels een gecentraliseerde dienst voorlichting en propaganda te voeren. Het verzoek van Ozinga lijkt achteraf dan ook een goede gelegenheid te zijn geweest om ook in Indië alle berichtgeving vanuit de RVD te doen laten uitgaan. We hebben gezien dat het *Office of War Information* ook onder druk van het militaire apparaat stond maar dat de situatie daar wel helderder was dan in Nederlands-Indië. De ontkenning van een georganiseerde tegenstander en de onzekere toekomst van Nederland in Indië zijn wellicht verklaringen waarom dit besluit niet genomen werd.

Na anderhalf jaar was het voorlichtingswerk in Indië nog steeds niet goed gestroomlijnd. De contactofficiëren werkten niet naar behoren, de voorlichting door middel van film was nog niet ontwikkeld, voorlichting door sprekers voor de troepen, maar ook voor ouders en andere familieleden in Nederland liet nog te wensen over. Een beter contact tussen de verschillende voorlichtingsdiensten en tussen Nederland en Indië, was essentieel en moest de voorlichting omtrent taak, werk en moreel van de troepen ten goede komen.²²³

5.1.5 Voorlichting of propaganda?

'De algemene gedachte die de situatie hier te lande beheerst is precies 180 graden anders dan in het geval van oorlog tussen twee landen.'²²⁴

Ook na de 'Eerste Politonele Actie' in de zomer van 1947 bleek het voor Nederland moeilijk om de bevolking aan haar zijde te krijgen. Enerzijds was het bezette gebied wel enorm veel groter geworden, waardoor ook een groot deel van de bevolking onder Nederlands bewind was komen te vallen, maar anderzijds waren de voorlichtingsapparaten daar nog niet op toegerust.

²²³ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 3807. (Van Mook 9 september 1947)

²²⁴ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198.

Kaart 2: De donkere delen geven het Nederlands gebied op Java aan op 1 juli 1947. De donkere strepen tonen de demarcatielijnen in augustus 1947.²²⁵

De voorlichting naar Nederland had tijdens en na de Eerste Politieke Actie vorm gekregen, fotografie was een geschikt middel gebleken om het beeld te bepalen. In deel III van dit hoofdstuk zal hier meer aandacht aan besteed worden. Maar in tegenstelling tot het ‘thuisfront’ stond de Indische bevolking nog te weinig onder invloed van Nederlandse propaganda. En enerzijds kon de voorlichting naar Nederland toe door de grote afstand ‘gekleurd’ worden, anderzijds bleek het voor de Republieken veel gemakkelijker de Indonesische bevolking te bereiken dan voor de Nederlanders. Dit had te maken met enerzijds de trage start en logge werkwijze van de RVD en anderzijds met het taal- en numerieke voordeel van de Republieken.

Dat de rust onder de bevolking niet alleen gewapenderhand kon worden hersteld was duidelijk, ook het gelijk met dit optreden bekend maken van taak en bedoeling van de militaire macht, kon dit doel bereiken.²²⁶ Het werd een taak van de DLC om deze bedoelingen uit te dragen. Bovendien was deze voorlichting belangrijk voor de uitoefening van de taak van de troepen. Door deze factoren blijkt echter weer dat een scherp doorgetrokken bevoegdheidsafbakening van de verschillende voorlichtingsorganen praktisch onuitvoerbaar was²²⁷, zowel de DLC (de Legervoorlichtingsdienst in Nederlands-Indië), de RVD, en Volksvoorlichting Binnenlands Bestuur²²⁸ (BB) hielden zich bezig met voorlichting en van een hiërarchie tussen deze diensten was geen sprake.

Voorlichting aan de Indische bevolking was in de eerste plaats de taak van het Binnenlands Bestuur, het betrof immers een civiele taak. De DLC had in de eerste plaats de voorlichting aan haar eigen troepen en de RVD richtte zich op voorlichting aan de Nederlandse bevolking en het buitenland. Maar blijkbaar functioneerde de voorlichting aan de bevolking via het BB niet optimaal. Het BB stelde zelf dat de methode van ‘geregelde aanraking en vertrouwde gesprekken met de intellectuele Indonesiërs,’ blijk gaf van een verouderde conceptie. De “aanraking” ging via deze weg veel te langzaam en bestreek een veel te dunne laag van de bevolking. Voor de oorlog ondervond de bevolking slechts zeer indirect de invloed van de wereldgebeurtenissen,

²²⁵ <http://www.verouden.pijnackerweb.nl/homepage/show/pagina.php?paginaid=49158>

²²⁶ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4191. (Generaal Spoor over rol DLC, 28 januari 1948).

²²⁷ Idem.

²²⁸ In geheel Nederlands-Indië rustte het burgerlijk bestuur op het beginsel om de inlandse bevolking zoveel mogelijk te laten onder de onmiddellijke leiding van haar eigen hoofden, die van regeringswege werden aangesteld of erkend. Hierdoor was het hoofdbestuur aan Europese beampten opgedragen en werden alle ongeschikte overheids-personen uit de aanzienlijke inboorlingen gekozen. Bron: http://www.nationaalarchief.nl/indie/html/NedInd_cultuur8.html (november 2007).

maar sinds Pearl Harbor was dit grondig gewijzigd. De massa had de ontwikkeling van de wereldpolitiek aan den lijve ondervonden. Hierop moest de voorlichting door het BB zichzelf instellen, voorlichting moet *massaal* en *rechtstreeks* werken.²²⁹

Dat de bevolking zelf met rust gelaten wenste te worden deed volgens het BB niet ter zake. De Japanners hadden zich in 1942-1945 van deze wens niets aangetrokken, de Republiek daarna evenmin en ook Nederland kon het niet, 'hoe graag wij het ook zouden willen.'²³⁰ Nederland had te maken met Republikeinse propaganda die koortsachtig doorwerkte. Er moesten maatregelen genomen worden om deze propaganda, die zich bediende van middelen als terreur, intimidatie, leugen- en fluistercampagnes, te ontzenuwen. 'Wij leiden ernstig prestige verlies indien wij in gebreke blijven tegenover de republikeinse propaganda.'²³¹ Naast het BB opereerden de militaire voorlichtingsdiensten en de RVD op hetzelfde terrein. Dit leidde tot overvloed aan (interne) communicatie en een gebrek aan duidelijkheid.

Ook na het Renville Akkoord²³², begin 1948, verbeterden de verhoudingen tussen Nederland en de Republiek niet. De Republikeinen gingen door met hun propagandacampagnes en de strijd tegen de Nederlandse troepen nam niet af. Het Nederlandse militaire apparaat liet zich echter ook niet ongemoeid en contraterreur en tegenacties namen toe, wat leidde tot confrontaties en zuiveringen langs de demarcatielijn.

Foto 2 Nederlandse en Republikeinse troepen ontmoeten elkaar bij de demarcatielijn. (Bron: Mariniersmuseum)

²²⁹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4191. (Brief van het BB van 2 februari 1948)

²³⁰ Idem.

²³¹ Idem.

²³² Op 17 januari 1948 ondertekenden de Republiek en Nederland het Akkoord van Renville (genoemd naar het schip waarop de ondertekening plaatsvond). Onder leiding van de Amerikanen werd geprobeerd tot een oplossing te komen. Het Akkoord was een bevestiging van wat eerder in de overeenkomst van Linggadjati was vastgelegd. Er kwam een wederzijdse afbakening van territorium en een terugtrekking van Republikeinse troepen uit de Nederlandse gebieden. Nederland hoopte dat de guerrillastrijd daardoor zou afnemen.

De Republikeinen hadden in de ogen van Nederland het pacificatieproces meerdere malen verstoord en had geen blijk gegeven open te staan voor samenwerking. Nederland sneed halverwege het jaar 1948 alle banden door en gaf daarmee te kennen de vrijheidsdrang van de Republiek niet te kunnen beheersen middels de eerder gevolgde tactiek(en).

De Nederlandse autoriteiten beseften dat hun activiteiten op het randje tussen propaganda en voorlichting balanceerden. In een nota van november 1948 werd nog eens duidelijk gewezen op het verschil tussen beide. Nederland paste nog steeds goed op dat zij op politiek niveau het conflict ‘netjes’ benaderde. Dat zij de grens van propaganda allang was gepasseerd, hebben wij eerder in dit hoofdstuk al kunnen lezen. Toch probeerde Nederland zich steeds te presenteren als ‘de redelijke partij’, de partij waar op een zinnige manier mee kon worden samengewerkt. Hiermee maakte zij de Republikeinen direct tot de ‘onredelijke partij’. In de nota lezen we dat voorlichting gebeurtenissen en ontwikkelingen kan formuleren, verbreiden en ingang doen vinden. In haar uiterste begrenzing kon zij ertoe meewerken latente gevoelens bewust te maken, maar dat men zich met dit laatste begaf op het terrein der propaganda. Propaganda zou nooit blijvend in staat zijn voorstellingen te geven, die niet in strijd zouden zijn met de feiten. Propaganda prijst aan, maakt gevoelens dominant. In haar slechtste vorm misvormt zij opzettelijk en welbewust. Voorlichting kon daarmee een taak van de overheid zijn, propaganda niet.²³³ Dit zijn mooie woorden maar voor een ieder is duidelijk dat er in Indië meer werd gedaan dan voorlichten alleen.²³⁴

Enerzijds bevond Nederland zich vrijwel doorlopend in een onderhandelingspositie en wilde vermijden dat acties van haar zijde tot onnodige verscherping van de tegenstellingen zou leiden. Tegelijkertijd moest zij rekening houden met de mogelijkheid, dat een acuut conflict zich zou kunnen ontwikkelen, waardoor Nederland zich ook op propagandistisch gebied met de Republiek op voet van oorlog zou bevinden. Deze situatie leidde tot een zekere mate van “geschipper”, waarmee Nederland de mogelijkheid behield twee kanten op te kunnen.²³⁵ Er kon geen georganiseerde “campagne” tegen de Republiek worden ondernomen, aangezien Nederland daarmee niet zou laten blijken het haar ernst was om tot een akkoord te komen.

De spagaat waar Nederland in verkeerde leidde op voorlichtingsgebied tot een gebrek aan duidelijkheid. Een tweede militaire campagne en tevens poging het tij te doen keren moest de spagaat oplossen en Nederland weer tot machthebber over Indië doen worden.

²³³ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Nota over volksvoorlichting, 16 november 1948)

²³⁴ Zie ook de richtlijnen in het kader in hoofdstuk 5.1.3.

²³⁵ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 3808. (Brief Koets aan generaal Spoor, 8 december 1948)

5.1.6 Het laatste jaar

Anderhalf jaar na de Eerste Politie Actie, begon Nederland haar tweede grootschalige militaire campagne tegen de Republiek. Doel was uitschakeling van het machtscentrum en bezetting van het Republikeins gebied. Maar hoewel de militaire operatie zelf een groot succes werd, kon er niet van een overwinning gesproken worden. De Republikeinse leiders waren opgepakt en geïnterneerd en Indië was weer grotendeels in Nederlandse handen. De internationale verontwaardiging over het optreden van Nederland maakte de situatie echter weinig glorieus. Onder grote druk van de Verenigde Naties werden de Republikeinse leiders weer vrijgelaten en de onderhandelingen weer opgepakt. De gebiedsuitbreiding zorgde er net als na de Eerste Politie Actie voor dat soldaten makkelijker het slachtoffer konden worden van guerrilla door Indonesische groeperingen. De aanwezige troepen moesten immers een groter gebied onder controle houden. Ten aanzien van de volksvoorlichting had de bezetting van voorheen Republikeins gebied grote gevolgen. Hoe kon het bestaande voorlichtingsapparaat de bevolking bereiken? Het Republikeinse voorlichtingsapparaat (Kementarian Penerangan (KP), omvatte officieel alleen nog maar het Republikeinse gebied, maar strekte zijn invloed in werkelijkheid overal in de door Nederland bezette gebieden uit. In de Republikeinse gebieden was de KP alleenheerser op het gebied van voorlichting en propaganda, terwijl in de bezette gebieden de RVD en Volksvoorlichting Binnenland Bestuur (BB) werkten, maar daarnaast het KP zeer grote invloed uitoefende. Begin 1949 werd geconstateerd dat tegenover het propagerende werk van het KP het voorlichtende werk van de RVD en het BB voor de grote massa had gefaald.²³⁶

²³⁶ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Reorganisatie voorlichting, 8 januari 1948)

Deel II: Voorlichting en propaganda in de praktijk

5.2.1 Beïnvloeding van de Indonesische Bevolking

De Nederlandse autoriteiten moesten accepteren dat er in de kolonie een politiek bewustzijn was ontstaan en dat dit 'bewustzijn' als gelijkwaardige partij behandeld moest gaan worden. Dit inzicht kwam echter niet vanzelf. In Nederlandse ogen had de Republiek de mogelijkheid gekregen zich te organiseren door de chaotische situatie na de capitulatie van Japan. De Britten stelden niet genoeg troepen beschikbaar waardoor de Japanners, ondanks hun overgave, de orde en rust moesten bewaren. Logischerwijs was dat een onbegonnen taak, en wapen- en munitievoorraden kwamen snel in handen van de Republiek, waardoor deze in betrekkelijk korte tijd uitgroeide tot een macht waarmee de Britten gedwongen waren, zowel in politiek als militair opzicht rekening te houden. Nederland werd door haar militaire afhankelijkheid van de Britten, en door de haar ongunstig gestemde wereldopinie, gedwongen het politieke overleg met nationalistische leiders over de toekomstige status van Indonesië aan te gaan. Terwijl de Britten probeerden de orde te bewaren in het onrustige Indonesië, was het aan Nederland om politiek tot een oplossing te komen. Maar in de ogen van de Nederlanders werden alle voorstellen die zij aan de Republiek deden om tot een vreedzame overeenstemming te komen, ontkracht door de maatregelen van Britse zijde die de Nederlandse positie bij de onderhandelingen met de Republiek aantasten en daardoor de kansen op een overeenstemming aanzienlijk verminderden.

237 238

Het resultaat was, 'dat de republiek de gelegenheid kreeg zich te organiseren, wetende dat zolang de Britse troepen in Indonesië aanwezig waren, Nederland noch over voldoende autoriteit, noch over voldoende middelen zou beschikken om zich te kunnen doen gelden. Gevolg was dat de inwoners steeds meer onder extremistische invloed raakte, waardoor de kansen zowel op het bereiken van een overeenstemming als op werkelijke uitvoering van een akkoord, geleidelijk aan nul werd gereduceerd.'²³⁹ De Nederlandse autoriteiten waren stellig in hun mening dat 'de kiemen welke tot deze situatie hebben geleid werden gelegd door gebrek aan Britse medewerking in de kritieke periode september 1945 tot februari 1946.'²⁴⁰

²³⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Indisch Archief, Serie V, 1945-1950, toegangnummer 2.10.36.15, inventarisnummer 62.

²³⁸ De belangrijkste Britse maatregel die Nederland tegen de borst stuitte was de weigering om op Malakka en Siam (Thailand: RW) gereedstaande Nederlandse troepen op Java in te zetten. Waardoor zo'n 20.000 man gedurende maanden november 1945 tot en met januari 1946 werden aangehouden.

²³⁹ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 62.

²⁴⁰ Idem.

Nederland had geen stevige onderhandelingspositie in Indië en dat werd de Britten kwalijk genomen, maar ook andere landen werden verwijtend aangekeken. Het buitenland (en vooral de VS [zie Hoofdstuk 3.3]) trokken partij voor ‘onze belagers’.²⁴¹ Een ander belangrijk psychologisch nadeel was dat ‘er geen voldoende aanvoer van kleding plaats had, [waardoor] de Nederlandse gemeenschap zich maanden na de vrede in het openbaar nog als paupers moest vertonen.’²⁴² Voor een samenleving die is gebaseerd op uiterlijke verschillen betekende dit tekort aan kleding meer dan in eerste instantie zal worden gedacht. Tot op dit moment (voorjaar 1946) had er dan ook nog geen ‘werkelijke rehabilitatie plaatsgehad.’²⁴³

Er werd met tal van manieren getracht de Indonesische bevolking te bereiken. Zo werden rondtrekkende Indonesische toneelgezelschappen voor dit doel ingeschakeld. De Japanners hadden dit middel ook al met succes voor hun propaganda gebruikt en het moest doenlijk zijn om een soortgelijke campagne op te zetten. Daarnaast was het gebruik van de radio belangrijk. De uitbreiding van de capaciteit en zendgelegenheid stond op de voorgrond. De verspreiding van folders kon zowel voor de “vrije” als voor de nog niet “vrije” gebieden worden ingezet. Een laatste maar niet onbelangrijk punt was de samenstelling van “fieldunits” die, zodra een gebied door militair optreden toegankelijk was gemaakt, in de desa kon komen “met de achterhoede der troepen mede”, om daar in de eerste plaats sociale hulp te verlenen, zoals de verzorging van zieken, hulp aan hongerenden, en het verstrekken van kleding.²⁴⁴ De voorlichting kreeg dus een duidelijk “offensief” karakter, de Nederlanders realiseerden zich dat zij niet met wapenen alleen een “veldslag om Indonesië” moesten leveren.

Ook vanuit de militaire hoek werd gevraagd om organisatie van de voorlichtingswerkzaamheden. In een brief van de Nederlands troepencommandant op Sumatra van 29 april 1946, werd verzocht een dienst te formuleren, die zich bezig zou houden met het voeren van propaganda onder de bevolking, om de bewoners van een gebied te overtuigen van de vreedzame en vriendschappelijke bedoelingen van het leger.²⁴⁵ ‘In de gebieden waar nog geen Nederlandse troepen zijn geweest wordt door de extremistische elementen reeds propaganda tegen de mogelijke komst dezer troepen gevoerd,’ staat te lezen in de brief aan generaal Spoor. ‘Zo bereidt men er in Atjeh de bevolking op voor, dat de Nederlands militairen zullen komen om de vrouwen en het vee van de kamponglieden weg te halen.’ De noodzaak om daartegenover contrapropaganda te stellen lijkt hiermee evident. Dat zou gedaan kunnen worden door het

²⁴¹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180.

²⁴² Idem.

²⁴³ Idem.

²⁴⁴ Houwer, *Propaganda en politiek*, 19.

²⁴⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Archieven van de Strijdkrachten in Nederlands-Indië, 1941-1957, nummer toegang 2.13.132, inventarisnummer 1198.

uitwerpen van pamfletten uit vliegtuigen, 'zoals dat ook in de oorlog geschiedde.'²⁴⁶ De propagandavoering zoals die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de geallieerden werd uitgevoerd diende als voorbeeld voor de Nederlanders.

Propaganda moest duidelijk maken aan de bevolking wat het werkelijke doel van de Nederlandse krijgsv verrichtingen was. '[Ons leger] komt niet om oorlog te voeren, maar om met de op orde en rechtvaardigheid gestelde bevolking samen te werken. De bevolking moet ervan doordrongen worden dat de Nederlandse soldaat een vredes- en welvaartstaak verricht. [Door het geven van voorlichting] kan veel onheilwekkend misverstand worden bezworen. Op de juiste wijze aangewend zou het papier van het propagandawapen ons kogels doen sparen.'²⁴⁷ Een uitspraak die, zoals we in hoofdstuk 3 gelezen hebben, ook rechtstreeks uit de Tweede Wereldoorlog afkomstig kan zijn.

Nederland probeerde niet alleen te beïnvloeden maar wilde burgers er ook van weerhouden subversieve teksten te lezen. Opschriften, leuzen, slagzinnen werden verwijderd van gebouwen en treinstellen. De Indonesische pers bezorgde Nederland echter iedere dag weer grote zorgen. Leugens en haatzaaiende berichten, gericht tegen de Nederlandse regering, het leger of de marine deden het besef ontstaan dat er tegenpropaganda gevoerd moest gaan worden. De RVD en de militaire voorlichtingsdiensten moesten schouder aan schouder samenwerken het beeld dat door de Indonesiërs werd geschapen te weerleggen.²⁴⁸

Foto 4 Op deze muurtekening zien we het doodshoofd van een Nederlander (Blanda) dat met messen en bijlen is doorboord. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 3 Deze muurschilderingen werden door de Nederlanders verwijderd. Op deze tekening zien we een Indonesische soldaat een Nederlander met zijn zwaard slaan. Het geweer van de Nederlander kan daar niets tegenin brengen. (Bron: Mariniersmuseum)

²⁴⁶ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1198.

²⁴⁷ Idem.

²⁴⁸ Idem.

5.2.1.1 Winnen van de bevolking

Nederland zag zich als gevolg van het stuklopen van onderhandelingen en het schenden van bestanden door de Republikeinen genoodzaakt op te treden. Halverwege 1947 voerden Nederlandse troepen daarom de ‘Eerste Politie Actie’ uit. De voorbereidingen voor een te starten militaire actie op het gebied van propaganda waren in het voorjaar al in volle gang. Ten aanzien van het Indonesische volk werd - in navolging van de propaganda-activiteiten van de geallieerden en de Japanners – besloten om het uitwerpen van pamfletten te gebruiken als communicatiemiddel. Er werden drie soorten pamfletten gedrukt die ieder een eigen doel hadden. Ten eerste de pamfletten die ‘het waarom van de actie’ verklaarden, en direct na het begin van de actie over het totale ‘vijandelijke’ gebied moesten worden uitgestrooid, met name in plaatsen van politiek belang. Ten tweede pamfletten, die in de opmarsroute voor de troepen moesten worden uitgestrooid en aanwijzingen van orde en van militaire aard bevatten en de weerstand konden verminderen cq. de medewerking vergroten. Ten derde waren er de pamfletten die op plaatsen konden worden uitgestrooid om ongewenste activiteiten (zoals vernielingen) indien mogelijk te voorkomen en gevaarlijke ontwikkelingen (oncontroleerbare massale verplaatsing van de bevolking) tegen te gaan.²⁴⁹

Het is duidelijk dat tot het moment van de actie absoluut niets zou mogen uitlekken over de pamfletten, aangezien het produceren van pamfletten als een inleiding op militaire actie zou worden gezien. De maatregelen om deze geheimzinnigheid te bewerkstelligen liegen er niet om. ‘Indien men niet over betrouwbaar personeel beschikt moet worden overgegaan tot het isoleren onder bewaking van het betrokken personeel, zowel tijdens de werkuren als daarbuiten, tot het moment van actie²⁵⁰ is aangebroken. Dit komt dan dus neer op het ‘interneren’ van arbeidskrachten in een drukkerij.’²⁵¹

De Nederlandse Commandant Midden-Java schreef na de ‘Politie Actie’ dat het welslagen van de [strijd om Indië] afhankelijk was van de door de bevolking verleende medewerking. Deze medewerking werd echter nog niet verleend, waarvoor hij drie redenen gaf. Ten eerste zou de bevolking voortdurend te maken hebben met intimidatie door infiltrerende of ondergedoken anti-Nederlandse elementen. De Commandant liet weten dat de machtsverhoudingen zoals die in de ogen van de bevolking schijnen te zijn, de uitslag van de stemming bepalen. De Republiek baseerde hierop haar propaganda. Vrees was het sterkste wapen

²⁴⁹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (Zeer geheim schrijven van 22 juni 1947, Aanwijzingen betreffende het gebruik van en de productie van mono-pamfletten)

²⁵⁰ Het moment van actie werd stevast D-Day genoemd. Wat erop wijst dat Nederland de situatie vergeleek met de Tweede Wereldoorlog. Nederland zag zichzelf als bevrijder van Indonesië.

²⁵¹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (aanwijzingen mono-pamfletten)

van de Republikeinen. Daar kon Nederland vooralsnog weinig tegenover stellen. Ten tweede bestond er onder bevolking vrees voor terugtrekking van de Nederlandse troepen en herbezetting van de gebieden door de TNI. Logischerwijs was het verlenen van hulp aan de Nederlanders bij deze gedachte niet opportuun. Ten derde speelden nog steeds de onbekendheid van de bedoelingen van de Nederlandse Regering een grote rol. De bevolking wist niet waar zij aan toe was. In deze situatie van onderhandelingen en toezeggingen, maar ook harde militaire acties, kon de bevolking moeilijk een partij kiezen uit angst voor represailles.²⁵²

De Republiek trachtte met haar eigen propaganda een verklaring te geven voor de feiten die de bevolking waarnam. De besprekingen, de status-quo lijn, het staken van de 'Politionele Actie', de verschroeide aarde politiek, de onderhandelingen op de Renville, alles kreeg zijn eigen uitleg. De bevolking zou de uitleg van de Republikeinen geloven, als Nederland daar niets aan zou doen. Iedere overwinning op politiek terrein kon veranderen in een nederlaag op het 'slagveld van de bevolkingsvoorlichting'.²⁵³ De Commandant Midden Java wees erop dat als Nederland de propagandaslag zou verliezen, zij op den duur ook de politieke strijd niet zou kunnen winnen. 'Wij hebben nog niet veel bedrevenheid getoond op het gebied van propaganda en het is de hoogste tijd dat wij ons daarop serieus gaan toeleggen.'²⁵⁴

Aangezien een sterke en duidelijke voorlichting een onmisbaar middel was om Nederland te verzekeren van de medewerking van de bevolking, had de Commandant Midden Java besloten het heft in eigen hand te nemen en voorlichting te laten verschaffen vanuit het Leger. Hiermee begaf hij zich op het politieke terrein, maar hij ging er vanuit dat voorlichting noodzakelijk was, 'en dat noch het Civiel Bestuur, noch de RVD beschikken over een organisatie, die ook maar bij benadering aan de eisen kan voldoen, terwijl het militaire apparaat, nu er in de operaties een (tijdelijke?) stilstand is gekomen, wel enig personeel en materieel aan minder urgente werkzaamheden kan onttrekken ten behoeve van dit doel dat ik van het allerhoogste belang acht.'²⁵⁵ Opvallend in dit schrijven zijn het benoemen van het disfunctioneren van de RVD en de onduidelijkheid over de militaire koers die Nederland zou gaan varen. Dat het leger de voorlichting aan de bevolking moest gaan verzorgen zegt uiteraard veel over de zwakke organisatie van de RVD. De Commandant laat dat ook duidelijk weten door te zeggen: 'Wij

²⁵² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 3807. (Brief van Territoriaal Commandant Midden Java, S. de Waal, generaal-majoor, 12 november 1947)

²⁵³ Idem.

²⁵⁴ Idem.

²⁵⁵ Idem.

hebben te kiezen tussen twee kwaden, namelijk, of de volksvoorlichting voorlopig in handen van het Leger, of in het geheel geen voorlichting.’²⁵⁶

5.2.1.2 Steun van de bevolking?

“Early in the morning, the Dutch suddenly opened fire with their mortars and cannons directed to the kampongs in the Northern en Eastern sectors [omgeving Padang, midden Sumatra: RW], while their planes were active by pouring down machine-gun bullets upon the inhabitants. Headed by armored cars, the enemy moved forewards the northern and eastern sectors but suddenly, were attacked by the people’s army. In this fighting 4 persons among whom a woman and an aged one were mercilessly slaughtered by the Dutch.”

“4 Dutch planes fired at random with dum-dum bullets. The hospital at Indaroeng [omgeving Padang: RW] became the target of their shooting, while an enemy unit advancing from Oedjoeng Tanah was counter-attacked by the people’s army. The shootings at random from their planes caused the death of 40 innocent inhabitants and wounding 50 persons, while the people’s army lost 2 persons.”²⁵⁷

Op de volgende berichtgeving – beiden afkomstig van het Indonesische nieuwsbureau “Antara”²⁵⁸ – zag Nederland zich genoodzaakt tegenpropaganda te voeren. Vanaf het voorjaar van 1948 ging Nederland zich hier meer mee bezighouden. In een memo van 24 maart 1948 lezen we dat het noodzakelijk werd om tegenover de actie van de tegenstander, tegenactie te gaan stellen. Het plan was om te gaan spreken vanuit monde van de lokale bevolking. Pamfletten waarin gewezen werd op de stijging van het aantal huwelijken na de bevrijding door de Nederlandse troepen en het herboren geloof in recht en veiligheid waarvan dat getuigde, moesten worden verspreid. Tevens kon er scherp gesteld worden dat wij “het beu waren geplaagd te worden door gewapende strijdgroepen; beu bedreigd, ontvoerd, gerampokt te worden, beu van Republikeinse troepen en ambtenaren die het goed hebben, terwijl het volk naakt en arm was, geen medicijnen ontving, geen recht kreeg”.²⁵⁹ Op de pamfletten moest komen te staan: “Wij willen onszelf beschermen, Wij willen onszelf besturen, Wij willen onze stem doen klinken in de Federale Regering, Wij willen dat onze stem niet afgesneden wordt door de regering van Djogja”.²⁶⁰

²⁵⁶ Idem.

²⁵⁷ Beide berichten: NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 5459.

²⁵⁸ Uit de Antara diensten werden door de Nederlanders alleen die berichten opgenomen welke:

- a) bij een Nederlandse instantie waren gecontroleerd, en de resultaten van die controle gelijktijdig werden gepubliceerd.
- b) geacht werden, voldoende belangrijk en in voldoende mate feitelijk juist te zijn, om voor publicatie in aanmerking te komen,
- c) voor de Nederlandse lezer van belang konden worden geacht voor de beoordeling van de republikeinse aspecten der politieke situatie.
- d) Typerend waren voor de republikeinse zienswijze en gedachtegang ten opzichte van actuele onderwerpen.

(Bron: NL-HaNA, MinBZ, Directie Verre Oosten, Nummer toegang 2.02.52, inventarisnummer 579).

²⁵⁹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4191. (Soerabaja 24 maart 1948).

²⁶⁰ Idem.

De Nederlanders beseften echter ook dat deze woorden weinig invloed zouden hebben wanneer de situatie in de kampongs niet zou verbeteren. De bevolking moest daarom bescherming worden geboden. De Republiek wist dat waar de bevolking geen bescherming van de Nederlanders ontving zij hun slag konden slaan. Terreur, moord en ontvoering op de weerloze bevolking zorgde voor grote onrust. In gebieden die door Nederland bezet waren was het dan ook “honderdmaal onrustiger, gevaarlijker dan in de Republikeinse periode”.²⁶¹ De bevolking besepte ook dat de terreur aan zou houden tot zij weer onder de Republiek was teruggekeerd en klaagde erover dat de Nederlanders geen bescherming boden. De Republiek zei: “Zolang je niet bij ons terugkeert, is er terreur.” En maakte deze stelling waar. De Nederlanders zeiden: “wij brengen recht en veiligheid”. En boden geen bescherming.²⁶²

Zoals Scagliola in haar boek *Last van de Oorlog* (Amsterdam 2002) en Hendrix en Van Doorn in *Ontsporing van Geweld* (Amsterdam 1985) al vermeldden gaat het bij een guerrillaoorlog om de steun van de bevolking. Zonder de steun van de bevolking kan een strijdende partij weinig uitrichten. In Nederlands-Indië was dat net zo, bedreiging van de bevolking is een standaard guerrillatactiek. Constant lezen we in de bronnen dat de bevolking het slachtoffer was van acties van de tegenpartij en dat de bevolking moet worden voorzien van middelen. Nederland deed er van alles aan om de Indonesiërs aan haar zijde krijgen maar slaagde daar slechts deels in. De terreur en propagandacampagnes van de Republikeinen maakten dat de bevolking zeer huiverig stond tegenover het aanbieden van hulp aan de Nederlanders. De voorlichting aan de massa was voor Nederland dan ook van groot belang. De bevolking moest aan Nederlandse zijde komen te staan om een toekomst in Indië als mogelijkheid te behouden. Daarom wees Nederland constant op de Federatie waar Indonesië deel van uit zou gaan maken en op alle bevoegdheden die daar bij hoorden. Tevens waren orde, recht en rust belangrijke speerpunten in de Nederlandse campagne. De bevolking snakte naar rust en Nederland zou daarvoor kunnen zorgen. (Dat de praktijk anders uitwees blijkt uit voorgaande alinea.) Ook de samenwerking tussen Nederlanders en Indonesiërs kreeg de aandacht. Daarom moest alle vooruitgang, alle reconstructie worden gepubliceerd. In het bijzonder moest daarbij het Indonesische initiatief vermeld worden en de daarbij gegeven steun van de Nederlanders. Tevens moest hierbij herhaaldelijk een beroep worden gedaan op allen, maar vooral de jeugd, om alle krachten samen te bundelen voor de reconstructie en vooruitgang.²⁶³

²⁶¹ Idem.

²⁶² Idem.

²⁶³ Idem. (Soerabaja, 5 maart 1948)

De lessen die Nederland had getrokken uit de Eerste Politieke Actie moesten eind 1948 en begin 1949 tot uiting komen. Tijdens en direct na de Tweede Politieke Actie was het van groot belang, dat de voorlichting aan de bevolking ter hand genomen werd. Zowel de RVD als het BB waren echter wederom niet toegerust op deze taak. Hierdoor dreigde een “nieuwsvacuüm” te ontstaan, waarin “fluistercampagnes” van de Republikeinen een onevenredige kans op succes konden hebben.²⁶⁴ Om dit vacuüm op te heffen, diende de RVD de volksvoorlichting te gaan beschouwen als een van de belangrijkste onderdelen van haar taak. Zij moest zich gaan concentreren op het verstrekken van begrijpelijke en aannemelijke nieuwsvoorziening op een wijze, waardoor de massa bereikt kon worden.²⁶⁵ Daarbij diende de RVD rekening te houden met het feit dat de bevolking het gevoel had, “overwonnen” te zijn en het idee had dat “koloniale” verhoudingen zouden terugkeren. Het plotseling wegvallen van de Republiek had in brede lagen van de bevolking grote onzekerheid gewekt. Deze stemming bracht voor Nederland uiteraard grote gevaren met zich mee.²⁶⁶ Duidelijk is dat Nederland allerm minst het gevoel had heer en meester te zijn in Indië. De bevolking was haar vijandig gezind, het Republikeinse propaganda-apparaat werkte ondanks gevangenneming van de top gewoon door en de militaire macht van de Republiek was nog lang niet uitgeschakeld.

²⁶⁴ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Reorganisatie voorlichting, 8 januari 1948).

²⁶⁵ Idem.

²⁶⁶ Idem.

5.2.2 Beïnvloeding van de Nederlandse Bevolking

Het hoofddoel van de op Nederland gerichte voorlichting was erop gericht het Nederlandse publiek “Indonesia-minded”²⁶⁷ te maken. Met afgunst werd gekeken naar Engeland waar het Britse publiek in veel sterkere mate “empire-minded” was. India was in veel bredere kringen in Engeland een “begrip met inhoud”, dan Nederlands-Indië ooit voor Nederland was geweest, aldus de voorlichtingsnota van 30 maart 1946. De voorlichting moest deze lacune, die door het isolement van Indië in de oorlogsjaren teweeg was gebracht, wegnemen. Er moest duidelijk gemaakt worden wat er gedurende de bezettingsjaren was voorgevallen, inzicht gegeven worden in de groei en het geboorteprocess van de nationalistische beweging en de “republiek”, maar vooral moest duidelijk worden welke invloed de Japanse bezetter, met haar “Japanisering” en de ideologie van de Aziatische “co-prosperity-sphere” in de mentaliteit van de inheemsen had ontworteld.²⁶⁸ Een vergelijking met gebieden als China, Birma en Indo-China zou deze Japanse tactiek helpen inzichtelijk te maken voor het Nederlandse publiek.

Zowel in Nederland als in Indonesië moest er door de RVD een campagne gevoerd worden ter ondersteuning van de politieke doelstellingen. Het verschil was dat in Nederland de RVD een monopolie op voorlichtingsgebied had, terwijl in Indonesië de bevolking in woord en daad te maken had met de Republikeinse voorlichtingsactiviteiten. In Nederland werd de politiek breed gesteund door de verschillende zuilen en weinig kranten konden een eigen verslaggever sturen, die verslag konden doen van de situatie in Indië. Van harde kritiek op het beleid was dan ook veelal geen sprake. In tegenstelling tot Nederlands-Indië had de RVD in Nederland dus niet te maken met een directe propagandategenstander, die agressief te werk ging. In Indië moest de RVD daarom voorzichtiger te werk gaan, vooral ten opzichte van de inheemse bevolking.

De berichtgeving naar Nederland werd beïnvloed door journalisten naar Indië over te laten komen teneinde hen met eigen ogen te laten zien wat voor goed werk er werd gedaan door de Nederlandse troepen. Ook begin 1948 werd een groep van zestien Nederlandse journalisten uitgenodigd naar Nederlands-Indië te komen, om met eigen ogen te zien hoe de situatie ervoor stond. Er werd bepaald dat de LVD samen met het Ministerie van Oorlog en het Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen moest beginnen met het voorbereiden van de reis.²⁶⁹ De onkosten, zoals transport en verblijf zouden volledig voor rekening van de Nederlandse Staat komen te vallen. De

²⁶⁷ Om Nederlanders meer Indië-minded te krijgen werd overwogen op de scholen een nieuw vak te geven, dat tot doel zou hebben de leerlingen van de drie hoogste klassen van de middelbare school te doordringen van hun plichten als burger van het nieuwe Koninkrijk (nieuw in zijn functie van federatie van gelijkgerechtigde gebiedsdelen). NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 1. (Zie ook: Houwer, *Propaganda en politiek*, 17).

²⁶⁸ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 7.

²⁶⁹ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 50. ('s-Gravenhage, 30 januari 1948)

groep zou een ontworpen rondreis door Indië krijgen en een maand onder de hoede van de DLC en RVD vallen. Reportages over het troepenleven waren het doel van de reis. De DLC moest de uitgenodigde journalisten gedurende een maand gastvrijheid verlenen en hen tevens in de gelegenheid stellen een aantal bezoeken te brengen aan belangrijke centra als Soerabaja, Medan, Palembang en Makassar.²⁷⁰ (Zie bijlage 1 voor een beschrijving van een dergelijke reis). Het is voor iedereen duidelijk dat het niet de bedoeling was om de journalisten een zo objectief mogelijk beeld van de situatie voor te schotelen. Het was in het belang van Nederland dat de journalisten met eigen ogen zouden zien dat de Republiek een destructief effect had op het land en de bevolking en dat Nederland er alles aan deed de situatie zo goed mogelijk op te lossen.²⁷¹ De journalisten kregen deze reis dan wel aangeboden, maar van hen werd geen kritische houding verwacht. Uit de bronnen blijkt dat de reis Nederland geen windeieren heeft gelegd. We lezen dat ‘de journalistenreis in vele opzichten zeer ten gunste van de voorlichting over Indonesië in Nederlands [heeft] gewerkt.’²⁷² En, ‘in de lange reeks artikelen komt in het algemeen de grote waardering tot uiting voor de wijze, waarop de Nederlandse soldaat zijn taak overzee verricht.’²⁷³ De Nederlandse overheid was ook in 1949 nog druk bezig de wereld te overtuigen van haar gelijk. Daartoe was het uitnodigen van journalisten een geschikt middel gebleken. Zweers (2001) beschrijft een Amerikaanse persreis naar Nederlands-Indië in de zomer van 1949. In deze publicatie besteedt Zweers aandacht aan het Nederlandse charmeoffensief en het werk van de internationale pers in Batavia.²⁷⁴

Bij de LVD in Nederland was de gedachte opgekomen om een aantal linkse journalisten een reis te laten maken naar Indië om zich van de “wreedheden” op de hoogte te stellen. Tegen deze reis bestonden in Indië echter grote bezwaren. ‘Men moet toch ook in Nederland gevoel hebben voor het argument dat de linkse pers hier niet komt om de zaak objectief te bekijken, doch om langs allerlei mogelijke kanalen bewijzen te verzamelen voor het reeds eenmaal aan de lezers verkondigde standpunt dat er wreedheden gepleegd zijn en dat wij hier langzamerhand in dezelfde positie verkeren als de Duitsers destijds in Nederland’.²⁷⁵

²⁷⁰ Idem. (Den Haag, 12 februari 1948)

²⁷¹ Idem. (MinOG, 16 oktober 1948)

²⁷² Idem. (16 oktober 1948)

²⁷³ Idem. (december 1948)

²⁷⁴ Louis Zweers beschrijft in zijn boek: *De crash van de Franeker. Een Amerikaanse persreis naar Nederlands-Indië in 1949* (Amsterdam 2001) een dergelijke persreis. In dit boek wordt voor het eerst ingezoomd op het werk van de internationale pers in Batavia (het huidige Jakarta) in de periode 1945-1949, de houding van Buitenlandse Zaken en de Nederlandse voorlichtingsdiensten RVD en DLC ten aanzien van buitenlandse journalisten en fotografen, hun publicaties over het Nederlandse militaire optreden en de impact in de Amerikaanse media. Alsmede het Nederlandse charmeoffensief en de uitnodiging van een Amerikaanse persgezelschap in de zomer van 1949 naar Indië.

²⁷⁵ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4212. (Batavia, 23 april 1949)

Logischerwijs wilde Nederland bepaalde zaken uit de pers houden. De linkse pers, tegenstander van een terugkeer van Nederland naar Indië, werd daarom zoveel mogelijk geweerd uit de voormalige kolonie. Het was echter niet de bedoeling om alle nieuws te “vermoorden”.²⁷⁶ Tegenover zeer spectaculaire gebeurtenissen –zoals treinaanslagen, plunder- en moordpartijen– was maar één verstandig standpunt mogelijk: zo snel mogelijk de pers inlichten. Officiële publicaties van Nederlandse zijde over dit soort gebeurtenissen werden zo min mogelijk gedaan. Het zou de Nederlandse zaak immers schaden wanneer elk incident in de pers zou worden vermeld. ‘Java en Sumatra zijn samen ongeveer 18 maal zo groot als Nederland. [...] En nemen wij voor ieder rayon (zo groot als Nederland; RW) gemiddeld drie incidenten pers dag, dan is dit een beeld van betrekkelijke rust. [...] Echter, het vermelden van 54 incidenten per dag zou de wereld doen geloven, dat heel Indonesië in vuur en vlam staat. Deze 54 incidenten zouden koren op de molen zijn van onze vrienden van de buitenlandse pers.’²⁷⁷

De Batavia-journalisten (de Nederlandse reporters) waren in tegenstelling tot de buitenlandse journalisten “kind aan huis.” ‘Zij begrijpen ons standpunt – zij zijn immers zelf ook Nederlander – maar weten aan de andere kant dat zij van ons op aan kunnen.’ Dat Nederland wist hoe de journalisten bespeeld moesten worden wordt duidelijk wanneer we lezen ‘een bonafide journalist, die men vertrouwen schenkt, zal altijd bereid blijven, aan de goede zaak mede te werken.’²⁷⁸ Publiciteit was lange tijd ten nadele geweest van Nederland. Het was moeilijk gebleken de (westerse) wereld aan haar zijde te krijgen. ‘Wat in Oost-Java gepubliceerd wordt vindt direct zijn weg over de gehele wereld.’²⁷⁹

²⁷⁶ Gedetailleerde berichten omtrent gevechtshandelingen dienden daarentegen zoveel mogelijk te worden vermeden, enerzijds aangezien de internationale publieke opinie hier geen belangstelling voor had, anderzijds daar die handelingen konden worden uitgelegd als een inbreuk op de cease fire order, zonder dat men zich verdiepte in het “right or wrong”. (Bron: NL-HaNA, MinBZ, Directie Verre Oosten, 2.05.52, inv. nr. 552.)

²⁷⁷ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 104. (4 april 1949)

²⁷⁸ Idem.

²⁷⁹ Idem.

5.2.5 Beïnvloeding van het buitenland

“The Dutch have not a child’s idea of selling themselves and their ideas”²⁸⁰

Voorlichting naar het buitenland was vooral een politiek spel. Dit blijkt onder andere uit de benaming van de tegenstander. Het was al niet mogelijk om te spreken van een oorlog, daar het om een ‘binnenlandse aangelegenheid’ ging, maar daardoor kon de tegenstander ook onmogelijk over een leger beschikken. Nederland wilde niet erkennen dat de door de Republiek als strijdkracht geadverteerde TRI (Republikeinse leger) oorlog voerde met Nederlandse troepen. Het TRI was, in Nederlandse ogen, niet meer dan een conglomeraat van gewapende benden en andere strijdorganisaties, waarover de TRI-leiding in Djokajakarta weinig of geen zeggenschap had. Er kon daarom beter gesproken worden van “warlords.” Hoe delicaat deze voorlichtingspolitiek wordt duidelijk wanneer we lezen dat: ‘Gezien de Amerikaanse wanbegrippen nopens volslagen oorlogsvoering tegen geregeld Indonesisch leger is geadviseerd bij berichten over gevechtshandelingen zo min mogelijk te spreken over treffen met Indonesische of republikeinse troepen, doch liefst met “Javanese irregulars”, terroristen, enz.’²⁸¹

Enkele aansprekende richtlijnen laten ons zien hoe Nederland probeerde het nieuws te manipuleren.

- Ten aanzien van de toekomst, een meer optimistische toon dan tot dusverre,
- De positieve resultaten van opbouw en reconstructie, ook op politiek gebied (Malino) naar voren brengen,
- Aan de republiek geen relief verlenen. Wijzen op haar onmacht de situatie te beheersen,
- De TRI niet releveren als een geregeld leger. Bij berichten over militaire operaties bij voorkeur spreken over een treffen met terroristische benden of met extremisten,
- Soekarno hoeft niet te worden doodgezwegen, doch hem mag geen onnodig relief worden verleend,
- Berichten over samenwerking van Japanners en Duitsers met republikeinse instanties naar voren brengen,
- De blik richten op de toekomstmogelijkheden, niet op in het verleden gemaakte fouten,
- Bij voorkeur spreken over Oost-Indië in plaats van Nederlands-Indië en/of Indonesië; wel over Indonesiër en Indonesisch.

Berichtgeving over andere landen is ook interessant, hiermee probeerde Nederland te wijzen op problemen die speelden in andere landen en zodoende haar eigen problemen te ontkrachten.

- De onderhandelingen tussen Frankrijk en Vietnam zo neutraal mogelijk weergeven,
- De ongeregeldheden in India naar voren brengen,
- Relief geven aan de Russische expansiedrang en alles wat daarmee annex is,
- Aandacht geven aan berichten over de in de VS weer vrij geregeld voorkomende lynchpartijen op negers,
- De onenigheid in China naar voren brengen.

²⁸⁰ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 7. (voorlichtingsnota 30 maart 1946).

²⁸¹ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1198.

In het voorjaar van 1947 was het de wereld wel duidelijk dat de Republiek de strijd om onafhankelijkheid niet zou opgeven. Nederland had in één jaar tijd moeten leren omgaan met een oorlogssituatie waarin zij zelf de belangrijkste speler was. Teneinde te pogen de publieke opinie in Indonesië, Nederland en het buitenland aan de zijde van Nederland te krijgen werden er campagnes ontwikkeld waarin de Republikeinen als wilde en ongeciviliseerde partij werden gesteld tegenover de Nederlanders als wél geciviliseerde, westerse, democratische partij. In een zeer geheim schrijven van 30 mei 1947 staat te lezen dat er met de meeste spoed allerlei gegevens moesten worden verzameld, waarmee de zwakheid van het overheidsapparaat van de Republiek kon worden aangetoond. Het verzamelde materiaal zou er de nadruk op moet vestigen, dat het optreden van de Nederlands-Indische Regering samenhang met haar verantwoordelijkheid om Indonesië tot een politiek administratief houdbaar geheel te maken.²⁸²

Het schrijven vervolgt met de mededeling dat ‘in de nabije toekomst [...] er de aandacht op gevestigd wordt, dat de republiek Indonesia organisatorisch een vrij wankel geheel is met alle daaraan verbonden consequenties voor de bestuursvoering, politie, rechtspraak, behartiging van belangen van verkeer, waterstaat, volksgezondheid, onderwijs, het beheer van deviezen, het monetaire stelsel, de financiering van publieke diensten enz.’²⁸³ ‘Het is zo, dat wanneer aan deze zaak de nodige prioriteit wordt verleend, het mogelijk zal zijn om [...] gegevens te verkrijgen die tezamen een beeld zouden kunnen geven van de werkelijke situatie binnen het territoire van de republiek en van hetgeen daarmee samenhangt.’²⁸⁴

Wat het Hoofd RVD precies bedoelde lezen we verderop. Hij wees op de monetaire situatie binnen het Republikeins territoire. Deze situatie vertoonde enkele ‘voor de hand liggende’ karaktertrekken, die de monetaire politiek kenmerken als onhoudbaar en als zeer typisch voorbeeld van ondeskundigheid. Ten tweede liet het beheer van de door de Republiek zeer moeizaam verkregen deviezen alles te wensen over. Daarnaast, als derde punt, waren er gegevens over de wijze, waarop binnen het Republikeins gebied de volksgezondheid werd behartigd. Met behulp van deze gegevens kon worden aangetoond, dat dit veel te wensen over liet en met het aanwenden van Nederlandse deskundigheid en middelen kan worden verbeterd. Het vierde punt was de sociale zorg voor werknemers in dienst van de Republikeinse instanties. Deze zou van een zodanige kwaliteit zijn dat verwijten, steeds gemaakt aan het adres van Nederland voor de oorlog, niet gepast zouden zijn.²⁸⁵

²⁸² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4189. (Zeer geheim schrijven van Hoofd RVD, Dr. Ozinga, aan Directeur Kabinet, Batavia, 30 mei 1947)

²⁸³ Idem.

²⁸⁴ Idem.

²⁸⁵ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4189.

Naast de politieke punten zou ook het militaire apparaat overzichten moeten samenstellen, die dienst konden doen om de Republiek in gebreke te stellen. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is het schenden van een bestand. Het opsommen van een lange serie feiten zou nutteloos zijn voor het beoogde doel. Het was nodig een beeld, of beelden, te ontwikkelen en deze kracht bij te zetten met sprekende voorbeelden, zo kort mogelijk en overzichtelijk.²⁸⁶ Door ook deze gegevens te gebruiken kon worden aangetoond, dat de Republiek faalde door gebrek aan organisatie en dat zij faalde ten gevolge van ernstige storende elementen uit haar territorium. Het primaire vraagstuk van elke geordende samenleving, namelijk dat van veiligheid en recht, was binnen het Republikeins territorium verre van opgelost, aldus het Hoofd RVD.²⁸⁷

Een mogelijkheid om de Republiek in diskrediet te brengen in het buitenland was door de angst voor het communisme als middel in te zetten. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog steeg de angst voor het communisme tot grote hoogte. De macht van de Sovjet-Unie was groot gebleken, maar ook China en Zuidoost Azië stonden op het punt communistisch te worden. Indonesië, een belangrijk gebied tussen Australië en Azië, kon onder geen beding in de handen van de communisten vallen. Nederland realiseerde dat en greep de mogelijkheid met beide handen aan om te wijzen op de communistische invloeden op de Republiek. De boodschap was dat Nederland als kapitalistisch westers land gesteund moest worden in haar strijd tegen het communisme.

Foto 5 Foto's van communistische invloeden in Indië werden door Nederland gebruikt om (vooral) Amerikaanse steun te werven. (Bron: Mariniersmuseum)

In een nota uit juni 1947, lezen we hoe Indonesië onafwendbaar – tenzij Nederland in zou grijpen - onder communistische invloed zou komen te staan. 'De communistische solutie van het sociale probleem en de nationalistische van het politieke laten zich gemakkelijk aan elkaar vastkoppelen. Men kon aannemen dat Moskou, dat al voor de oorlog belangstelling voor Zuidoost Azië en Indonesië had, [...] zich daarop met plannen,

²⁸⁶ Idem.

²⁸⁷ Idem.

onmiddellijk na de Japanse capitulatie had ingesteld.²⁸⁸ ‘De communistische propaganda was daarom nationalistisch, socialistisch en anti-kapitalistisch.’²⁸⁹ Nederland gaf aan dat het communisme in Nederlands-Indië zou bloeien op de volgende begripsverwarring: antikoloniaal is anti-Nederlands; anti-Nederlands is anti-kapitalistisch; anti-kapitalistisch is communistisch.²⁹⁰

Een ander belangrijk punt in de Nederlandse campagne tegen de Republiek was het gebrek aan capaciteit en ervaring om leidende posities te bekleden op het terrein van organisatie en techniek. Organisatie en techniek waren importgoederen. Zij werden door het westen gebracht en onderhouden.²⁹¹ Nederland wees erop dat het economische apparaat door Indonesiërs niet op een zodanige wijze kon worden bediend, dat het zich staande zou kunnen houden te midden van de ontwikkelingen op wereldschaal. Volgens Nederland beseftte men dat aan Indonesische zijde ook wel. ‘Niet alleen de kwestie van het recht, maar die van de economische, technische en financiële houdbaarheid maken dat men aan de Nederlanders een zeer groot deel van hun vooroorlogse positie moet teruggeven.’²⁹²

De Republikeinen waren volgens Nederland echter bevreesd voor de Nederlandse kennis en ervaring, daar overal waar een Nederlander in een leidende functie zou worden toegelaten, hij een belangrijke positie zou waarborgen. Dit was in strijd met de belangen van de Indonesiër in het economisch leven. Deze vrees leidde ertoe, dat de Republikeinen zich richtten naar communistische vormen, naar nationalisatie, naar alleen zeggingschap door de Republikeinse overheid, en dus naar afschaffing van het particulier –Nederlands- initiatief.²⁹³ Het resultaat zou binnen weinig tijd een volledig communistische maatschappij zijn.²⁹⁴

Nederland had echter te maken met een geduchte tegenstander. Het Republikeinse propaganda-apparaat werkte op volle toeren en Nederland moest alle zeilen bijzetten om haar positie in de publieke opinie te verdedigen. Eén middel om de beeldvorming te bepalen is door het instellen van censuur. Aan de berichtgeving van met name buitenlandse journalisten stoorde de Nederlandse autoriteiten zich vanaf het begin van het conflict in 1945. Er kwam een order om te waken tegen ‘onjuiste en sensationele berichtgeving met politieke strekking door buitenlandse

²⁸⁸ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 5490. (Nota RVD, Communisme in Indonesie, Batavia, juni 1947)

²⁸⁹ Idem.

²⁹⁰ Idem.

²⁹¹ Idem.

²⁹² Idem.

²⁹³ Idem.

²⁹⁴ Idem.

journalisten,²⁹⁵ deze berichten konden schadelijk zijn voor Nederland of de Verenigde Staten van Indonesië, of een nadelige invloed hebben op het werk dat de Nederlanders probeerden te voltooien. Generaal Spoor wees Van Mook erop dat het mogelijk was de journalistieke vrijheid aan banden te leggen zonder over te gaan tot repressieve censuur. Een militaire verordening die niet meer werd toegepast, maar ook nog niet was ingetrokken, maakte het mogelijk om te allen tijde censuur in te stellen op perstelegrammen. Er zou dus aan de journalisten kunnen worden medegedeeld, dat indien zij zich niet ontzagen 'onjuiste, opzettelijke sensationele, of tendentieuze berichtgeving' naar hun kranten te zenden, er over zal moeten worden gegaan tot censuur.

De medewerking aan journalisten die sterk uitgesproken Republikeinse sympathieën verkondigden werd ook stopgezet. De revolutionaire toon, die niets of niemand spaarde, naar niets of niemand luisterde en de waarheid geheel naar zijn hand zette, was voor Nederland reden genoeg om samenwerking te stoppen. In de ogen van de Nederlandse autoriteiten functioneerde de Republikeinse pers op deze manier omdat, 'zij nu eenmaal bevangen is door een pathologische angst voor imperialistische uitbuiting en gebukt gaat onder een enorm minderwaardigheidscomplex.'²⁹⁶ De Republiek moest zich volgens Nederland constant aanpraten, dat zij sterk en vrij was, en dat leidde onmiddellijk tot excessen. 'Men uit zich op een manier, waarvoor het slechtste boulevardblad zich nog zou schamen.'²⁹⁷ De invloed van deze pers was echter groter dan die van een boulevardblad. De mening van het (Indonesische) publiek was volledig afhankelijk van wat er in de kranten te lezen stond en wat er gehoord werd op de radio.

Dat de berichtgeving in de Verenigde Staten ook niet in het voordeel van Nederland werkte was even zorgwekkend. De VS was een belangrijke partij voor Nederland. Indien het lukte om de gunst van de VS te verwerven zou het conflict in Indië een andere wending kunnen krijgen. Maar, net zoals het Nederland niet lukte de voorlichting in Indië op poten te zetten, lukte het in Amerika niet om het probleem op de kaart te zetten. De Republikeinse voorlichtingsactiviteit in Amerika wekte daarom grote bezorgdheid, het lukte hen wel om publiciteit te genereren. Geconcludeerd werd dat Nederland te veel de nadruk legde op de rechtvaardiging van het politieke beleid in Indonesië, terwijl de Amerikaan daarvoor geen enkele belangstelling had. In een brief aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken werd erop gewezen dat de grootst mogelijke aandacht moest worden besteed aan de voorlichting over het Europese Herstelprogramma. Het effect van de

²⁹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Inventaris van het archief van de Directie Verre Oosten te Batavia van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1947-1950, nummer toegang 2.05.52, inventarisnummer 8. (Brief over Perscensuur van generaal Spoor aan Luitenant-gouverneur Van Mook, 3 januari 1948)

²⁹⁶ Idem.

²⁹⁷ Idem.

voorlichting over Indonesië had met andere woorden misschien kunnen worden vergroot door haar volledig bij de voorlichting over het Europese Herstelprogramma in te schakelen.²⁹⁸

Eind december 1948 ging de Tweede Politionele Actie van start. Deze actie, die als doel had het Republikeins gezag uit te schakelen, werd vanuit voorlichtings- en journalistiek oogpunt beter voorbereid dan de Eerste Politionele Actie. Op 17 december, twee dagen voor aanvang van de Actie, werden de censurbepalingen verspreid. De censuur zou op Java en Sumatra niet worden toegepast in al zijn scherpte, mits –door medewerking van de pers – kon worden voorkomen dat een vluchtige controle. Deze controle, aldus het bericht, was noodzakelijk om te voorkomen dat onjuiste berichten verspreid werden, waaronder ook berichten die de Nederlandse bedoelingen in een verkeerd daglicht wilden plaatsen.²⁹⁹ En, zolang gebieden nog niet opengesteld waren voor de pers, zouden alle militaire berichten door de Regering of haar organen worden verstrekt. Om controle op berichten makkelijker te maken, konden journalisten alleen hun perstelegrammen aanbieden aan het PTT-kantoor te Batavia, en in telegrammen en telefoongesprekken mocht uitsluitend van het Nederlands, Maleis of Engels gebruik worden gemaakt. De censor op het PTT-kantoor moest ieder die een telefoongesprek wilde gaan voeren, waarschuwen dat politieke en militaire berichtgeving was verboden.³⁰⁰ Tevens was het voor de Nederlandse censurs mogelijk om telefoongesprekken mee te luisteren. Van de briefpost wilde generaal Spoor vooralsnog afblijven, al baarde de luchtpostverbinding met Singapore, als middel om de censuur te ontduiken, hem wel zorgen.³⁰¹ Naast deze bepalingen wees Spoor er met nadruk op dat het militaire nieuws zou worden verstrekt door de DLC en dat berichten van militaire aard uit andere bronnen zouden worden geweerd. Om psychologische redenen zouden de communiqués van de DLC niet vermelden: “DLC bericht”, maar “van officiële zijde wordt bericht”.³⁰²

De censurbepalingen leverden duidelijkheid op voor de Nederlandse overheidsbeambten. Voorlichtingsdiensten waren de enigen die een gebied inkwamen en reportages en foto's konden maken. Zowel op feiten als beeldmateriaal creëerde Nederland dus een monopoliepositie. Maar Nederland kon de Actie en de verstrekking van nieuws dan wel goed geregeld hebben, veel draagvlak voor de militaire ingreep had zij niet. Hoofd RVD, Ozinga, maakte zich zorgen om de internationale positie van Nederland. “Straks veroordeelt de veiligheidsraad het Nederlandse

²⁹⁸ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 2. (Brief aan MinBZ, 11 augustus 1948)

²⁹⁹ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1200. (Generaal Spoor, censurbepalingen, 17 december 1948).

³⁰⁰ Idem.

³⁰¹ NL-HaNA Directie Verre Oosten van MinBZ, 2.05.52, inv. nr. 8. (Generaal Spoor, Regeling censur-dienst RVD, Batavia, 20 december 1948)

³⁰² NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1200. (Generaal Spoor, censurbepalingen, 17 december 1948).

optreden en dan zal Nederland terug moeten. India, Australië, misschien geheel Azië en de Arabische landen zullen zich straks op Nederland storten.”³⁰³ Hij raadde daarom aan te blijven herhalen dat de miljoenen Indonesiërs die met Nederland samenwerkten, niet in de steek gelaten konden worden. Er mocht geen overdracht van bevoegdheid plaatsvinden in de handen van hen, die daarvan misbruik zouden maken.

³⁰³ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Hoofd RVD aan Hoge vertegenwoordiger der Kroon, Batavia, 21 december 1948)

5.2.4 Beleid ten aanzien van de Nederlandse troepen

Nederland probeerde met de in hoofdstuk 5.1.3 beschreven richtlijnen de voorlichting in Indonesië, Nederland en het buitenland vorm te geven. In Nederland werd niet gesproken van een oorlog, maar van het herstellen van recht en orde. Er werd niet gevochten tegen een georganiseerd leger, maar tegen bendes en extremisten. Toch was het noodzakelijk om steeds meer troepen naar de kolonie te sturen. Om dit te kunnen verdedigen werden zakelijke motieven en argumenten ingezet. De ervaring had geleerd dat vragenstellers veel sneller waren bevredigd met een exact gesteld antwoord dan met een gedetailleerde beschouwing. ‘De soldatenhand is over het algemeen snel gevuld.’³⁰⁴ (Zie bijlage 2 voor een scala aan antwoorden die gegeven konden worden op door soldaten gestelde vragen).

De richtlijnen betreffende het voorlichtingsbeleid van de Nederlandse troepen geven heel duidelijk aan dat ‘wanneer [er] gesproken wordt over exacte feiten, [...] er niet genoeg de nadruk op kan worden gelegd, dat deze feiten en gegevens de onverbloemde waarheid³⁰⁵ moeten weergeven.’³⁰⁶ Een voorlichting die de waarheid in het midden liet of verdraaide, was gedoemd te falen. De nota waarschuwt ervoor dat wanneer de voorlichting eenmaal had gefaald, het publiek zich bedrogen zou voelen en het een uiterste inspanning zal kosten om de voorlichting opnieuw ingang te doen vinden. We kunnen opmaken dat de waarheid hiervoor niet altijd goed naar voren kwam daar, ‘er met de waarheid omtrent Nederlands-Indië enigermate is gesold. In vele gevallen [zijn] de werkelijke gebeurtenissen of verzwegen dan wel op zeer subjectieve wijze geïnterpreteerd.’³⁰⁷

Het moest de Nederlandse troepen duidelijk zijn waarom zij naar Indië werden gezonden. De troepen kregen naast de evidente Nederlandse belangen mee, dat zij ook een hoger doel dienden. In de eerste plaats moesten alle maatregelen getroffen worden ter voorkoming van een ‘nieuwe wereldbrand.’ ‘Er is slechts weinig voor nodig om Indonesië te maken tot het broeinest en de bakermat van een volgende Pacific-oorlog.’ Daarbij speelde het oprukkende communisme een grote rol. Dat deze reden voor de Verenigde Staten juist aanleiding was om de Nederlanders te stimuleren afstand te doen van haar kolonie laat zien welke invalshoeken er waren. Slechts een overkoepelend Nederlands gezag zou in staat zijn, het dreigende gevaar af te wenden of in te perken. Daarnaast had Nederland morele en zakelijk plichten die haar het recht op een plaats in de Indonesische maatschappij deden toekomen. Er moet hierbij gedacht worden aan de vele

³⁰⁴ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1199.

³⁰⁵ Zie ook: Florence Imandt, *‘De onverbloemde waarheid?’ Interne legervoorlichting met betrekking tot Indonesië 1945-1950, en de relatie met moreel*, Ongepubliceerde doctoraalscriptie (Rotterdam 1988).

³⁰⁶ Idem.

³⁰⁷ Idem.

miljoenen buitenlands kapitaal die in Nederlands-Indië waren geïnvesteerd. Deze belangen zouden, ‘zoals de historie heeft geleerd,’ veilig zijn in Nederlandse handen.³⁰⁸ De voorlichting aan de troepen bracht Nederland in een spagaat. Enerzijds kon er niet worden gezegd: ‘Er zal niet worden gevochten,’ terwijl aan de andere kant het “niet-vechten” weinig reden bood om troepen naar Indië te zenden.³⁰⁹

Deze spagaat werd voorkomen door de Nederlandse troepen mee te geven dat zij niet vochten tegen, of ter onderdrukking van het Indonesische volk, maar tegen een door de Japanners geleid verzet. Er kon volgens de Nederlanders worden aangetoond dat het verzet, onder invloed stond van Japanse leiding en instructie. Soekarno werkte samen met Japanse adviseurs, Japanse instructeurs en Japanse bedrijfsleiders in de wapen- en munitiefabrieken. De bevolking, die slechts in rust wilde leven, had te lijden van de onderdrukking door deze door de Japanners geleide groepen en moest dus geholpen worden. Nederland trachtte middels een positief-constructieve politiek Indië weer op te bouwen na jaren van oorlog, maar werd daarbij gedwarsboomd door de ‘rood-witten’ [Republikeinen: RW].³¹⁰

Een weldoordachte voorlichting was niet genoeg om de publieke (wereld)opinie te beïnvloeden. Ook de praktijk moest in het voordeel spreken van Nederland. Met alle middelen moest daarom worden bereikt, ‘dat het optreden van militaire en politie-eenheden volkomen gedisciplineerd [zou blijven]. Optreden bij het zuiveren van kampongs, behandeling van gevangenen, verhoren van verdachten, toedeling en uitvoering van straffen, moest vrij gehouden

worden van wreedheid en onbilligheid.’³¹¹ Elke missstap zou de Nederlandse zaak immers ernstig schaden.

Foto 6: Twee Republikeinse soldaten kijken verschrikt en houden hun handen omhoog. Deze foto werd niet geschikt voor publicatie bevonden. (Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie)³¹²

³⁰⁸ Idem.

³⁰⁹ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 1.

³¹⁰ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1199.

³¹¹ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 7.

³¹² Deze foto maakt deel uit van een fotoserie over het harde optreden van Nederlandse mariniers in de omgeving van Soerabaja, medio augustus 1946. De fotograaf is mariniersfotograaf Hugo Wilmar. Deze

De Rijks- en een Legervoorlichtingsdienst werkten halverwege 1946 op volle toeren om de schade ten opzichte van de Republiek in te lopen. De problemen die zij hadden ondervonden in het najaar van 1945 leken te zijn overwonnen en voorlichting in de breedste zin van het woord werd inmiddels zeer serieus genomen. De LVD had een tweeledige voorlichtingstaak. De organisatie moest zich zowel de op interne (het leger) als de externe (het publiek) voorlichting richten. De interne voorlichting moest bestaan uit de ontwikkeling en verruiming van het gezichtsveld van de militair, door de voornaamste militaire en politieke gebeurtenissen in Nederlands-Indië en de Pacific mee te delen, zonder daarbij voortdurend “belerend” te zijn. De voorlichting diende erop gericht te zijn de morele eigenschappen van de militairen te stimuleren door hen te doordringen van de geestelijke waarden, die aan de taak en de roeping van de weermacht ten grondslag lagen. Externe voorlichting moest bestaan uit het naar buiten brengen van het doel, het streven en de verrichtingen van het leger.³¹³ Net als RVD kreeg ook de LVD een duidelijke taakbeschrijving.

Deze tweeledige taak van de LVD werd uitgevoerd door het uitgeven van voorlichtingsbulletins en een weekblad bestemd voor de militairen in Nederlands-Indië. Ook werden er radio-uitzendingen en filmmateriaal voor de troepen verzorgd. Daarnaast was de dienst verantwoordelijk voor het aanstellen van voorlichtingsofficieren bij de troepen. Voorlichting aan de pers was eveneens een belangrijke taak van de LVD, dit kon gebeuren door het samenstellen van wekelijkse persberichten over militaire gebeurtenissen. Generaal Spoor, die de taken voor de LVD had vastgesteld, benadrukte dat een nauwe samenwerking met andere voorlichtingsorganisaties (zoals de Marine Voorlichtingsdienst) voortdurend diende te worden nagestreefd.³¹⁴

Dat de LVD niet alleen informatie verstrekke maar ook controleerde wordt duidelijk wanneer we lezen dat communistische lectuur, die vanuit Australië naar Nederlands-Indië werd verzonden, tegen werd gehouden ‘Er is overwogen om ook op civiele correspondentie van en naar Australië censuur in te stellen.’ En, ‘de ingestelde censuur op brieven bestemd voor of afkomstig van militairen werd aangezien [...] de noodzaak uit veiligheidsoverwegingen was gebleken gehandhaafd.’³¹⁵ Voor militairen van het KNIL en de KL was het verboden lid te zijn van bepaalde kranten en tijdschriften. Er moest ‘paal en perk gesteld worden’ aan de verspreiding van

foto is destijds niet gepubliceerd en voor het eerst door Louis Zweers in het boek *Front Indië* (Zutphen 1994) in de openbaarheid gebracht.

³¹³ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1385.

³¹⁴ Idem.

³¹⁵ NL-HaNA, Defensie, Strijdkrachten in NL-Ind, 2.13.132, inv. nr. 1200.

deze bladen die ‘onware en onwaarachtige’ nieuwsvoorziening bedreven.³¹⁶ Kranten waarin de constructieve gedachte van opbouw en consolidatie van Rijkseenheid tussen Nederland en Indonesië ontbrak, kwamen de vorming van de soldaat niet ten goede. Het werd daarom verboden voor militairen deze bladen of teksten te verspreiden, aan te bieden, aan te plakken of in bezit te hebben.³¹⁷

5.2.4.1 Dienst voor Legercontacten

Op 1 april 1947 werd de Dienst voor Legercontacten (DLC) opgezet. In feite was dit de Indische afdeling van de LVD. De DLC moest net als de LVD filmmateriaal gaan vervaardigen en verspreiden, voorlichtingsofficieren aanstellen, de pers regelmatig voorlichten en zorg dragen voor het kweken en in stand houden van “goodwill” door regelmatig contact te onderhouden met buitenlandse correspondenten.³¹⁸ De taak van contactofficieren werd verder uitgewerkt. Het doel van de door hen verzorgde voorlichting moest het ophouden en versterken van het moreel van de troepen zijn. Daarnaast moesten zij Batavia op de hoogte houden van het ‘wel en wee’ van hun onderdeel. Verder behoorde het rondleiden van correspondenten en fotografen, die hun onderdeel bezochten, tot hun taak. De taak van de Indonesische contactmannen was anders. Zij hadden een algemeen voorlichtende baan ten aanzien van onderwerpen met een specifiek Indonesisch karakter. Daarbij was het hun taak de Indische militairen begrip bij te brengen voor de mentaliteit van de Nederlander en het streven van Regering en Legerleiding. Ook hier was het doel het ophouden en versterken van het moreel van de troepen.³¹⁹ Een extra taak van de Indonesische contactmannen was het leggen van contact tussen de troep en de inheemse bevolking en tussen de Hollandse en inheemse militairen.³²⁰

De taakstelling voor de DLC was helder. De interne en externe voorlichting moest serieus ter hand genomen worden wat moest leiden tot een verhoging van het moreel van de troep.

³¹⁶ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 5399.

³¹⁷ Idem.

³¹⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Dienst voor Legercontacten Indonesië (DLC), 1946-1950, nummer toegang 2.10.53.02, inventarisnummer 108.

³¹⁹ Dat het moreel van de Indische bataljons niet altijd even hoog was hoeft geen verrassing te zijn. Deze troepen vochten tegen hun ‘landgenoten’ en hadden tevens als gevolg van de ondoorzichtige Nederlandse politiek geen zicht op een veilige toekomst. Gebeurtenissen op politiek gebied konden de stemming in deze bataljons sterk doen omslaan. ‘Verschillende eenheden trekken zich morrend en mokkend in zichzelf terug. Deze mensen voelen zich stuk voor stuk verkocht en verraden door hun eigen vlag, door hun eigen leiders. Een gewelddadige ontlading van de opgekropte gevoelens is te verwachten. Ook is de situatie overrijp voor TRI-propaganda. De militair heeft zelf zijn conclusies getrokken, die hierop neerkomen, dat hem na eerst dit gebied voor Soekarno en consorten veilig gesteld te hebben en daarvoor zijn leven gewaagd te hebben, niets anders overblijft dan over te lopen naar de tegenpartij.’ Bron: NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 5383. (Geheim schrijven van 18 december 1946)

³²⁰ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 108.

Problemen lieten echter niet lang op zich wachten en weer lag de oorzaak in het verschil tussen de politieke en militaire zichtwijze. Eén van de taken van de DLC was het voorlichten van de troep over de ontwikkeling van de militaire en politieke situatie. De DLC trachtte aan deze opdracht te voldoen door het samenstellen van voordrachten, die aan alle commandanten van onderdelen werden toegezonden, met het verzoek ze aan de troep te laten voorlezen door de contactofficier. Al snel werd echter duidelijk dat bij verschillende onderdelen van deze manier van voorlichting niets bekend was, waaruit geconcludeerd moest worden dat de commandanten van deze onderdelen de voordrachten achterhielden. De reden hiervoor lag in het feit dat de commandant het met de inhoud niet eens was.³²¹ Het kwam voor dat de voorlichtingsofficieren in de uitoefening van hun taak ernstig belemmerd werden, doordat hen werd medegedeeld dat hun commandant niets voelde voor de uit Batavia opgedrongen voorlichting.³²² Generaal Spoor achtte het onacceptabel dat het werk van de voorlichters niet tot zijn recht kon komen door tegenwerking van de commandanten. De persoonlijke politieke overtuiging van de commandant mocht nooit de basis zijn van de voorlichting. Spoor deelde mede '[dat] deze tijd van ons allen vordert dat wij de bestaande verwarring niet vergroten door te trachten onze persoonlijke overtuiging ingang te doen vinden.'³²³ Daarnaast was het blijkbaar voor de meeste commandanten niet mogelijk om op de hoogte te blijven van de politieke situatie, 'wat toch voor een serieuze beoordeling onmisbaar is.'³²⁴

De door de DLC opgestelde voordrachten moesten worden beschouwd als de van officiële zijde gewenste voorlichting, gegoten in de voor de troepen juist geachte vorm. Hoewel voorlichting door middel van geschreven voordrachten niet ideaal was, moest deze toch gebruikt worden omdat bij veel onderdelen voorlichtingsofficieren nog ontbraken en het corps voorlichters nog te jong was om er de politieke voorlichting aan toe te vertrouwen. Volgens Spoor kon deze voorlichting echter zeer goede resultaten afwerpen, mits zij bij de onderdelen met de nodige toewijding werd voorbereid.³²⁵

5.2.4.2 Doofpot?

'Afslachting van Indonesiërs op grote schaal door Hollanders gaat voort' (24 augustus 1948). 'Enige duizenden Indonesiërs bij Tjikalong (West-Java) werden gedood door Nederlandse kooplieden en Duitse Nazi's, die waren samengetrokken uit het Korps Speciale Troepen, onder commando van de beruchte

³²¹ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie, Collectie strijdkrachten in Nederlands-Indië, 1941-1957, toegangsnummer 2.13.132, inventaris nummer 1385.

³²² Idem.

³²³ Idem.

³²⁴ Idem.

³²⁵ Idem.

kapitein Westerling³²⁶, die twee jaar [daarvoor] 30.000 Indonesiërs in Celebes had vermoord.’ Daarnaast werden de Nederlanders ervan beschuldigd, 150 Indonesiërs “wellustig” vermoord te hebben bij Tasikmalaja in het begin van 1948; van het verwonden van 200 burgers in de buurt van Krawang, en van het “afslachten” van meer dan 200 burgers bij Cheribon. De Nederlandse autoriteiten zouden deze berichten in de doofpot te willen stoppen.³²⁷

Het is duidelijk dat Nederland iets moest ondernemen om de gunst van het Amerikaanse publiek te winnen en iets tegenover de Republikeinse voorlichtingsorganen moest ondernemen. Het gevaarlijkst was het natuurlijk wanneer zou blijken dat berichten van Republikeinse zijde waarheid zouden bevatten. De autoriteiten vreesden dat de kans hierop aanzienlijk was. “Het begint er de laatste tijd helaas bedenkelijk op te lijken, dat inderdaad door onze troepen in Indonesië wel eens heel lelijke dingen worden gedaan.”³²⁸ Tegenover dit soort daden paste volgens het Ministerie van Koloniën geen “edele verontwaardiging”, maar een krachtig optreden en zo nodig, na onderzoek, een correctie.³²⁹

Dat Nederland er veel aan gelegen was slechte PR uit de pers te houden is duidelijk. Nederland kon het niet gebruiken dat er berichten over “vermeende wreedheden” naar buiten werden gebracht. In de archieven is terug te vinden dat brieven over deze wreedheden, geschreven door een Nederlandse sergeant, niet voor publicatie in het militaire blad “Wapenbroeders” in aanmerking kwamen. Uit de reactie van de DLC op de inzending van deze sergeant valt op te maken dat deze mogelijke wreedheden onder de troep bekend waren.

1. de huidige situatie geeft wrede naturen een grotere kans. Zij zijn zowel onder het KNIL als de KL te vinden.
2. zeer veel KNIL militairen is ontzaglijk veel leed toegebracht voor, tijdens en na de Bersiap-periode, door dezelfde lieden, die thans hun vijand vormen.
3. dat vele van uw wapenbroeders het slachtoffer zijn geworden van kinderen, die zij vriendelijk bejegenden, doch als spion er opuit gestuurd waren; en van zg. rustige werkers op de sawah, die onverwachts een geweer te voorschijn haalden en hen neerschoten. Anderen zijn nietsvermoedend neergeschoten uit een kamponghuis.

³²⁶ Kapitein Westerling is de meest controversiële Nederlandse militair uit onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië. Als leidinggevende van het Korps Speciale Troepen (huidige Commando's) maakte hij gebruik van contra-guerrillamethoden om de rust te herstellen. Tijdens zijn eerste optreden op Celebes eind 1946 en begin 1947 sneuvelen zo'n 1500 mensen als gevolg van zijn aanpak. Later werd hij met zijn troepen ingezet voor zuiveringsacties op Java en Sumatra. Westerling werd als militair bejubeld, maar als oorlogsmisdadiger verguisd.

³²⁷ NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 82. (Den Haag, 28 februari 1949, valse berichtgeving van Republiek in het buitenland).

³²⁸ Idem.

³²⁹ Idem.

Het DLC verklaarde dat het daarom voorkwam, dat er “wreedheden” waren begaan, die eigenlijk niet als zodanig waren aan te merken. Zij waren begaan uit angst voor onverhoede aanvallen, dus uit de zucht om geen risico te nemen. “Het typische beeld van de strijd tegen de guerrilla.”

4. er waren “wreedheden” begaan uit militaire noodzaak. Deze “wreedheden” zullen niet door de troep in zijn geheel beoordeeld kunnen worden. Dat er fouten gemaakt zijn spreekt vanzelf. In elke strijd vallen onschuldige slachtoffers.³³⁰

Opvallend is dat er dus binnen de strijdkrachten in Indië vrij breed bekend was dat er zaken niet door de beugel konden. De DLC heeft er dan ook een zware taak aan gehad deze rampspoedberichten buiten de media te houden. Gelet op het feit dat er pas in 1969 een brede verontwaardiging losbarstte in Nederland over het optreden van Nederlandse troepen moet dan ook geconcludeerd worden dat zij hier tot op zekere hoogte in geslaagd waren.

In het Republikeinse kamp gingen verhalen de ronde over de Nederlandse behandeling van krijgsgevangenen. Ook daar probeerde Nederland wat aan te doen door te publiceren over gevangen genomen Indonesiërs. Men was er van overtuigd dat er vele TNI-ers ronddoelden, ‘maar bang waren om zich vrijwillig over te geven, denkende dat zij gedood of gemarteld zouden worden door de militairen’. Het zou de Nederlandse zaak goed doen, zo werd geredeneerd, wanneer er enkele korte stukken over de behandeling van “krijgsgevangenen” zouden verschijnen.³³¹

5.2.4.3 Een laatste poging

De voorlichting tijdens en na de ‘Tweede Politie Actie’ werd voortvarend ter hand genomen. De Nederlandse voorlichtingsapparaten hadden veel geleerd van de ‘Eerste Politie Actie’ en bereiden hun voorlichting goed voor. Het was duidelijk dat mededelingen over militaire bewegingen en prestaties schadelijk waren voor de positie van Nederland in het buitenland. Het militaire verhaal mocht daarom slechts een beperkt onderdeel vormen van wat er werd gepubliceerd. Meer aandacht moest uitgaan naar de bevrijding en de daaropvolgende vrijheid en rehabilitatie van de gebieden. Ook naar Nederland toe was het niet nodig om de militaire successen te beschrijven, slechts de resultaten van de actie hoefden te worden beschreven om de overtuiging van het Nederlandse volk te behouden en versterken.³³² De voorlichting moest zakelijk zijn, er moest een “gewoon” verhaal worden verstrekt. “Gewoon” in de zin van de

³³⁰ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 108. (Reactie DLC op ingezonden brief)

³³¹ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 104. (nota, 3 mei 1949)

³³² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Hoofd RVD aan Hoge vertegenwoordiger der Kroon, Batavia, 21 december 1948).

terugkeer naar normale verhoudingen.³³³ Nederland kon zich er echter niet vanaf maken door “geen nieuws” te verstrekken. Maar Hoofd RVD wees erop dat het zaak was zo snel mogelijk te komen tot afgeronde verhalen over de bezette gebieden, waarbij de vrijheid van de bevolking, de aan haar verleende hulp en de resultaten daarvan in het middelpunt moesten worden gesteld.

Na de Eerste Politionele Actie waren er vanuit de media klachten gekomen over de gebrekkige voorlichting van Nederlandse zijde. De DLC zorgde er dan ook voor dat dit tijdens de Tweede Politionele Actie beter geregeld was. Vanuit het hoofdkantoor in Batavia werd bepaald welk beeld er van de acties naar buiten toe werd gebracht. Dat dit beeld niet strookte met de belevenis van de Nederlandse troepen en de aanwezige DLC medewerkers bij de troepen, blijkt wanneer we lezen dat luitenant-kolonel W.C. Koenders, Hoofd DLC, meldde dat ‘het veel moeilijker is, te weten wat men niet in de krant moet zetten, dan te weten, wat men er wel in moet zetten.’³³⁴ Het werk van de DLC was tijdens de Tweede Politionele Actie niet in de eerste plaats van belang om het werk dat verricht was, maar om het werk dat niet verricht was in beeld te brengen.³³⁵ Deze manier van werken werd door anderen niet goed begrepen, zeker de militairen hadden er moeite mee. Zij verwachtten dat de snelle en succesvolle acties in geuren en kleuren, geïllustreerd met talrijke foto’s, in de pers vermeld zouden worden, en dat zij op die manier de lof en eer zouden krijgen, die hen toekwam.³³⁶ Uitvoerig onderzoek naar de werkwijze van de DLC en DLC-berichtgeving is gedaan door Louis Zweers. Zie voor de briefwisseling van luitenant-kolonel Koenders ook het boek, *Agressi II, Operatie Kraai* (1995).

Ook het personeel van de DLC had moeite met deze werkwijze van het hoofdkantoor. Hierdoor konden de vele reportages die zij hadden opgezonden, niet of slechts ten dele gebruikt worden. Koenders, die daar zeer teleurgesteld over was, had gehoopt dat zij wel wisten hoe de kaarten lagen. Hij vermeldde daarom nog maar eens: ‘Wij hebben in Indonesië nooit een oorlog gevoerd. Wij zijn slechts opgetreden tegen destructieve elementen en ter bescherming van de goedwillende bevolking.’³³⁷ De taak van de DLC was “bijzonder delicaat.” En het werk van een “oorlogsreporter” konden zij dan ook niet gebruiken.³³⁸ Om de buitenwereld te laten zien wat er werkelijk in Indië gebeurde waren heel andere reportages nodig dan die van een gewone oorlogscorrespondent wiens taak het was om met fel gekleurde reportages het thuisfront “war-minded” te houden. Het DLC personeel had een heel andere taak. Zij moesten steeds de

³³³ Idem (Zie voor het beleid omtrent het vrijgeven van foto’s ook: L. Zweers, *Agressi II*, 18-20).

³³⁴ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 5383. (Brief Koenders, DLC, 11 januari 1949)

³³⁵ Idem.

³³⁶ Idem. (Zie ook L. Zweers, *Agressi II*, 18).

³³⁷ Idem. (Zie ook Zweers, *Agressi II*, 18).

³³⁸ Idem. (Zie ook Zweers, *Agressi II*, 18).

achtergrond naar voren schuiven en daarom waren reportages over de troepen ook in mindere mate gewenst.

Vanuit het hoofdkantoor kwamen (dus na afloop van de Actie) de richtlijnen waar de DLC-correspondenten zich aan hadden te houden. Een reportage moest niet beginnen met trieste verhalen over vernielingen die men tegen was gekomen. Op de voorgrond moest komen wat er werd gedaan om Indië zo spoedig mogelijk weer op te bouwen. Daarbij was het werk van de troep, die orde, rust en veiligheid bracht, van groot belang. Niemand zou het de DLC echter kwalijk nemen wanneer deze achtergrond van de taak van het leger, op de voorgrond zou worden geplaatst. Medische hulp, voedsel- en textielverstrekkingen waren eveneens belangrijk.³³⁹ Deze richtlijnen hielden echter niet in dat men alleen maar ‘weeïg zoete verhalen mocht schrijven,’ ook moest men niet proberen angstvallig te vermijden, van vernielingen melding te maken. De reportages mochten geen “propaganda” worden in de slechte zin van het woord. Zij mochten niet met de werkelijkheid op slechte voet staan. Volgens Koenders was het ook niet nodig de werkelijkheid te verdraaien om een verslag te schrijven waarin het Nederlandse werk er goed vanaf kwam. De DLC belichtte de toekomst die achter de ellende zichtbaar werd.³⁴⁰ Deze manier van verslag geven door de DLC heeft de beeldvorming van het conflict in Nederland bepaald. Er werd vermeld dat bruggen en wegen vernield waren, maar de nadruk kwam te liggen op het feit dat de Nederlandse Genie direct begonnen was ze weer in orde te maken. Dit beeld werd versterkt door foto’s bij te voegen. ‘Wij verzuimen dus nooit, in het licht te stellen dat wij gaan naar betere en gelukkigere tijden.’³⁴¹

Foto 7 Nederlandse troepen trotseren een door de Republikeinen vernielde brug. (Bron: Mariniersmuseum)

Het was volgens Koenders gemakkelijk geweest de wereldpers tijdens de ‘Politie Actie’ te overstroomen met rampverhalen. Verhalen van brandende

olievelden, rokende steden en desa’s, vernielde ondernemingen, bruggen en wegen, doden en gewonden. Toch zouden deze verhalen de situatie erger maken dan de werkelijkheid was. Deze

³³⁹ Idem. (Zie ook, Zweers, *Agressi II*, 18).

³⁴⁰ Idem. (Zie ook, Zweers, *Agressi II*, 18).

³⁴¹ Idem. (Zie ook, Zweers, *Agressi II*, 19).

verhalen zouden de indruk gewekt hebben dat heel Indonesië in brand stond en de Nederlandse zaak dan ook veel schade berokkend hebben. Deze berichten werden, ‘voor zover wij ze ontvangen hebben, gesupprimeerd.’³⁴²

Deze richtlijnen werden pas na de Tweede Politie Actie door een schrijven van Koenders bekend onder de DLC-correspondenten. Een reactie van hun zijde kon dan ook niet uitblijven. Luitenant P. Melse, contactofficier van de T/brigade te Djocja schreef dat het hem verwonderde, dat Koenders zonder meer veronderstelde dat hij bij het begin van de acties had moeten veronderstellen welk soort berichtgeving, of welke reportages gewenst werden geacht. Hij klaagde dat het hoofdkantoor geen instructies had verstrekt. Dat was in zijn ogen merkwaardig, daar de DLC ‘tot aan de dag dat de acties begonnen vrijwel als enige voorlichtingsdienst zich [had] beijverd alle terreurdaden, bestandsschendingen, vernielingen etc. in communiqués aan de pers te verstrekken.’³⁴³ Hij verbaasde zich erover dat de correspondenten zouden begrijpen dat deze berichtgeving niet langer gewenst was. Waar voorheen aandacht moest worden besteed aan wat het Republikeins bestuur of leger fout deed, moest er vanaf het begin van de actie’s de opbouw in het centrum moest staan. ‘Dat vind ik [...] een beetje verwonderlijk gedacht, [...] ook al is men in politiek opzicht vrij goed geïnformeerd, kan dit niet inhouden dan men dit zonder meer begrijpt’, aldus de correspondent.³⁴⁴

Deze reactie schoot Koenders in het verkeerde keelgat. Bij stelde in een reactie dat het personeel regelmatig materiaal van het hoofdkantoor ontving en dat wanneer dat niet zo was, ieder intellectueel die zich bezighield met wat de pers over Indië schreef, zonder meer moest kunnen begrijpen dat de DLC geen “oorlogsreportages” kon gebruiken ter publicatie in de pers. ‘U probeert een verzuim van uzelf op het hoofdkantoor af te schuiven.’³⁴⁵ En waarom de DLC en niet de RVD melding maakte van terreurdaden etc. moest volgens hem toch iedere officier van de DLC volkomen duidelijk zijn. Alleen het argument dat deze berichten dichter bij het werk van de DLC stonden dan bij dat van de RVD, was op zichzelf al voldoende, meende hij. Daar kwam bij dat het vaak om dusdanig vertrouwelijke informatie ging, dat het niet mogelijk was, daarover op papier aan een groot aantal personen mededelingen te doen.³⁴⁶

De strekking van Koenders’ brief was dat uit de DLC-reportages moest blijken dat Nederland bezig was, op te bouwen wat de Republiek en haar leger hadden afgebroken. Dat dit zijn mensen in het veld niet duidelijk was, maakte hem boos. ‘Wanneer u nog niet begrijpt dat wij de pers niet

³⁴² Idem. (Zie ook, Zweers, *Agressi II*, 19).

³⁴³ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 104. (Jogjakarta, 16 januari 1949, reactie op schrijven Koenders van 11 januari 1949) (Zie ook: Zweers, *Agressi II*, 19).

³⁴⁴ Idem. (Zie ook: Zweers, *Agressi II*, 19).

³⁴⁵ Idem. (Reactie Koenders van 21 januari 1949 op de brief van 16 januari).

³⁴⁶ Idem.

dienen te bedelven onder een lawine van “oorlogscopie” (waarvan de hele wereld beu is!) en nauwkeurige verslagen van vernielingen, maar moeten trachten, de buitenwereld een beter beeld van Indonesië te geven waarin de acties van de Nederlandse troepen tegen de juiste achtergrond worden geplaatst, dan vraag ik me af, welk nut mijn brief voor u gehad heeft.’³⁴⁷ Hij was het ook niet met de briefschrijver eens dat er meer richtlijnen moesten worden verstrekt. Hem was de overtuiging toegedaan dat verslaggevers zoveel mogelijk binnen de grenzen van hun taak de vrijheid moest worden gelaten. Het geven van nauwkeurige richtlijnen leidde er slechts toe, dat veel waardevol materiaal achterwege zou blijven.³⁴⁸

Duidelijk is dat er binnen de organisatie van de DLC na jarenlang hard geprobeerd hebbende een consistent beleid te voeren nog steeds moeilijkheden bestonden. Klachten over het opleidingsniveau van het eigen personeel, het ‘tweeledige’ regeringsbeleid en het gebrek aan middelen, zijn kenmerkend voor de hele periode waarin de DLC actief is geweest. Het beleid van verhulling, het niet openbaar maken van beelden, heeft echter goed gewerkt. Zweers (1995) concludeert ook dat deze strategie van de DLC tientallen jaren het beeld van de strijd in Indonesië heeft bepaald.

5.2.4.4 Opgave of overeenkomst?

In 1949 werd door Nederland en de Republiek een overeenkomst ondertekend die zou leiden tot de onafhankelijkheid van Indonesië aan het einde van dat jaar. Dit document zorgde binnen het militaire kamp tot de nodige onrust. Waar jarenlang was gevochten voor het behoud van land en middelen, moest nu worden geaccepteerd dat dat allemaal voor niets was geweest. In een brief van begin juni 1949 lezen we daarover het volgende. ‘Nu de gemoederen van de soldaten enigszins tot rust zijn gekomen en ze langzamerhand weer rijp beginnen te worden voor een normale uiteenzetting van de toestand: aandacht voor:

- 1) de ontzaglijke druk op ons kleine land uitgeoefend;
- 2) de gevolgen, indien wij de resolutie niet aangenomen zouden hebben;
- 3) de voordelen, die voortvloeien uit het accepteren van de resolutie;
- 4) de plicht van elke officier en soldaat, om de regeringsbevelen uit te voeren.³⁴⁹

Volgens Koenders was het voor de DLC taak om “onze onwelwillende honden” langzaam maar zeker te bekeren. De DLC begreep de moeilijkheden van de troep, en wist ook welke voorlichting de soldaat nodig had, maar kon die niet geven. De moeilijkheden waarin de Regering zich bevond moesten zo goed mogelijk worden verklaard. Dit zou altijd mondeling moeten gebeuren, daar er

³⁴⁷ Idem. (Zie ook: Zweers, *Agressi II*, 20).

³⁴⁸ Idem.

³⁴⁹ Idem. (9 juni 1949)

tegen de troep een andere taal gesproken moest worden dan die van de regeringsstukken. Schriftelijke voorlichting was onmogelijk. Ook al had deze voorlichting de regeringspolitiek tot achtergrond, die vorm van voorlichting zou, indien afgestemd om de psyche van de troep, aan lezers buiten de troep altijd aanstoot geven.³⁵⁰

Om te zorgen dat de boodschap van de Regering bij de troep aankwam zette de DLC meer ervaren contactofficieren in. De eerder aangestelde (jonge) contactofficieren waren te onervaren voor het geven van politieke voorlichting. De nieuwe (rijpere) contactofficieren zijn in dienst genomen in een periode, waarin praktisch over geen enkel woord positieve voorlichting viel te geven.³⁵¹ Dit moest de troep duidelijk worden, zonder een persoonlijke mening te laten horen. Zij moesten de stem van de Regering zijn. “Deze periode is er een, waarin wij veel meer moeten voorlichten, waarom wij niet kunnen voorlichten dan dat wij met concrete dingen kunnen komen.”³⁵²

Maar zoals steeds in dit onderzoek naar voren is gekomen was ook dit maal de situatie ‘op papier’ anders dan de werkelijkheid. Half juli klaagde een kolonel van het KNIL er nog over dat de wijze waarop ‘vijandelijke agressie ter kennis van het grote publiek wordt gebracht door kranten en radio, zowel uit politiek als propagandistisch oogpunt, schadelijk was voor het Nederland prestige’. De nadruk werd gelegd op de “onveilige toestand”, wat bij de buitenstaander tot een overdreven beeld van de situatie wordt gevormd.³⁵³ De kolonel laat weten dat er in de publicaties meer aandacht besteed diende te worden aan het in ‘meest bedenkelijke daglicht stellen van de vrijheidstrijd der guerrilla’s,’ en aan de constructieve arbeid welke in de bezette gebieden werd verricht.³⁵⁴

Foto 8 Nederland draagt de soevereiniteit over aan de Verenigde Staten van Indonesië. (Bron: www.njbg.nl/?id=45)

Op 27 december 1949 droeg Nederland de soevereiniteit over aan Verenigde Staten van Indonesië. Soekarno, Nederlands oude staatsvijand, werd

³⁵⁰ Idem. (Koenders aan DLC-officier bij B-divisie, 26 september 1949)

³⁵¹ Idem. (Koenders aan DLC-officier bij B-divisie, 29 oktober 1949)

³⁵² Idem.

³⁵³ Idem. (Brief van kolonel van het KNIL van 15 juli 1949)

³⁵⁴ Idem.

daarmee de eerste president van de voormalige kolonie. Alleen Nieuw-Guinea zou nog tot 1963 Nederlands bezit blijven. De federale structuur van Indonesië kwam echter al snel tot haar einde. In 1950 riep Soekarno de eenheidsstaat uit. Aan het verband met Nederland kwam zes jaar later een eind. Daarmee hield ook de Nederlands-Indonesische Unie op te bestaan. Ruim vier jaar had Nederland geprobeerd haar invloed in Indonesië te behouden. De belangen van Nederland en de Republieken stonden in die periode vaak recht tegenover elkaar, maar met al haar militaire macht en diplomatie lukte het Nederland toch niet een eervol afscheid uit de kolonie af te dwingen. Het resultaat na jaren van vechten en onderhandelen was een Nederlands-Indonesische Unie die na enkele jaren al de das om werd gedaan. De poging om macht te behouden in Zuidoost-Azië was op een mislukking uitgelopen.

In dit deel hebben we kunnen lezen dat de problemen in Indonesië na de Tweede Wereldoorlog door Nederland niet voorzien waren. Het kostte jaren om een werkzaam propaganda-apparaat op te bouwen. Maar het is Nederland nooit gelukt de publieke opinie in het buitenland, ten opzichte van de Nederlandse zaak, structureel positief te beïnvloeden. Na de soevereiniteitsoverdracht kwam dan ook voor de DLC het moment om te reflecteren op haar functioneren. Uiteraard was de DLC een jonge organisatie. De oprichting in 1947 maakte dat de dienst –ondanks de meest voortreffelijke eigenschappen– ingeburgerd moest raken.³⁵⁵ De DLC werd volgens Koenders in het Leger niet begrepen.

Wat betreft de voorlichting naar buiten en de contacten met de pers gaf Koenders aan dat er bij de buitenstaander een onuitwisbaar misverstand scheen te bestaan. Men ging er van uit dat het werk van de DLC beoordeeld kon worden door de krant open te slaan, te kijken naar berichten beginnende met “DLC meldt” en dan, wanneer men niets van dien aard tegenkomt, uitroept “de DLC heeft vandaag alweer niets gedaan”.³⁵⁶ De DLC werkte echter op een andere manier. Het publiek beschouwde journalisten en niet de voorlichtingsambtenaren als zijn vertrouwensmannen. Daarom moest de naam van de DLC zo min mogelijk in de krant.

De interne voorlichting vormde een van de moeilijkste taken van de DLC. Zij was hoofdzakelijk gericht op het verklaren en toelichten van het Regeringsbeleid aan de troepen, om daarmee duidelijk te maken waarom de aanwezigheid van de Landmacht dringend noodzaak was. Koender geeft echter ook aan dat ‘men alleen iets bevredigend [kan] toelichten en verklaren dat er is en waarin een zekere lijn te ontdekken valt.’³⁵⁷ Het KNIL heeft daarbij vaak in de verdrukking gestaan. De jonge contactofficieren waren als gemiddelde 75% ongeschikt om

³⁵⁵ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 107. (Zeer vertrouwelijk schrijven van Koenders, Djakarta, 24 april 1950)

³⁵⁶ Idem.

³⁵⁷ Idem.

voorlichting te geven aan de Landmacht. Men kon ze dus in het geheel niet inzetten voor het KNIL, waar zelfs de eenvoudigste Europese soldaat meer van de zaak wist dan zij. Het korps Indonesische contactmannen had het volgens Koenders daarentegen vrij goed gedaan.

Een principiële fout van de DLC was, dat gedacht werd de troep te moeten bereiken buiten de officieren om. Hierdoor stonden de officieren over het algemeen afwijzend tegenover de DLC. Veel commandanten wensten alleen die voorlichting te zien, die met hun eigen inzichten overeen kwam en aangezien het Regeringsbeleid juist bij deze officieren meestal niet geliefd was, verdween het aan de jonge contactofficieren gezonden materiaal vaak in opdracht van de bataljonscommandant ongebruikt in de prullenmand.³⁵⁸ Met het inzetten van “reizende contactofficieren” werd geprobeerd om met mannen van rijpere leeftijd, het probleem van de voorlichting te ondervangen. Het plan was om 15 van deze reizende contactofficieren bijeen te hebben, ze een korte cursus te geven en ze dan vanuit Batavia uit te zenden. In november 1949 kwam de tiende contactofficier echter pas binnen. Meer heeft Koenders er nooit gehad.³⁵⁹

Koenders sluit zijn evaluatie af met te zeggen dat geprobeerd heeft enkele argumenten onder de aandacht te brengen die aantonen dat voorlichting toch niet zo eenvoudig is als de buitenstaander zich dat voorstelt. ‘Wie de regels van het spel niet in acht neemt, maakt spoedig stukken en brokken. Hij zal weldra tot de conclusie komen dat hij bezig was, met spijkerlaarzen in een bloementuin rond te lopen.’³⁶⁰

Op heden, zaterdag 22 juli 1950, verklaren ondergetekenden

1. Reserve Luitenant Kolonel W. Koenders (Hoofd DLC)
2. Kolonel Surjokusumo

Te hebben overgedragen en overgenomen de Dienst voor Legercontacten [...], met al het bijbehorende materiaal ten behoeve van de Republiek.

Hiermee heeft de DLC op gehouden te bestaan.³⁶¹

³⁵⁸ Idem

³⁵⁹ Idem.

³⁶⁰ Idem.

³⁶¹ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 108.

Deel III: Fotografie als propagandamiddel

Inleiding

In hoofdstuk 2 is al gesproken over de manier waarop de Nederlandse journalisten verslag deden van het conflict in Indië. Van een kritisch persapparaat was geen sprake. Een belangrijke rol in de nieuwsvoorziening werd dan ook gespeeld door de Dienst voor Legercontacten. Eerder hebben we al gezien dat de DLC een driedelig doel had. Zij moest voorlichting, propaganda en journalistiek bedrijven.³⁶² De DLC zorgde samen met de Marine Voorlichtingsdienst (Marvo) en de RVD voor het nieuws dat in kranten en weekbladen die zich geen eigen correspondent konden of wilden veroorloven kwam te staan.³⁶³ De kranten die wel een eigen correspondent in Indië hadden brachten echter veelal ook geen ander nieuws dan wat van officiële Nederlandse instanties uitging.

Voor de verslaggeving over de oorlog was het publiek vooral aangewezen op de dagbladpers. Van een formele censuur – zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog – was geen sprake, maar van een onafhankelijke opstelling van de Nederlandse journalisten was geen sprake.³⁶⁴ Over het algemeen bleven zij weg bij het front en toonden weinig tot geen interesse in de Republikeinse kant.³⁶⁵ De pers maakte zichzelf afhankelijk van de Nederlandse autoriteiten. De buitenlandse correspondenten vormden een uitzondering op de praktijk. Zij stelden zich wel onafhankelijk op, ook al zagen de Nederlanders dat geheel anders. De onafhankelijke opstelling resulteerde in een voor Nederland ongunstige berichtgeving, die tot in de Veiligheidsraad doorwerkte.³⁶⁶ De Amerikaanse pers onderhield, in tegenstelling tot de Nederlandse, wel contacten met de Republikeinse kant. Daardoor kreeg het door de Nederland verkondigde beeld van de Republiek nooit veel bijval. De buitenlandse journalisten zagen een ander beeld dan dat de Nederlanders van de Republiek schetsten.

In dit hoofdstuk bekijken we de manier waarop fotografie als voorlichtings- en propagandamiddel gebruikt werd door de Nederlanders. Als we kijken naar het beeld dat in Nederland bestaat van de strijd in Indië, dan moeten we concluderen dat dit verschilt van de situatie zoals die heeft plaatsgehad. Het is de autoriteiten gelukt om het Nederlandse publiek een vervalst beeld aan te bieden, dit in tegenstelling tot het buitenlandse publiek.

³⁶² Arnold Karskens, *Pleisters op de ogen, Pleisters op de mond, De Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001) 113.

³⁶³ Idem.

³⁶⁴ Chris Vos, 'Een open zenuw, televisie over de koloniale oorlog in Indië 1945-1950', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2 (1999) 71.

³⁶⁵ Idem.

³⁶⁶ Idem.

5.3.1 De Eerste Politionele Actie

De Eerste Politionele Actie biedt voor dit onderzoek het eerste moment waarop duidelijk werd hoe Nederland de voorlichting aanpakte. Achteraf kan gezegd worden dat deze eerste militaire campagne zowel militair als journalistiek goed was voorbereid. Op 21 juli 1947 voeren een journalist en een verslaggever op een landingsvaartuig mee naar Oost-Java. Fotograaf Hugo Wilmar en journalist K.W.L. Bezemer waren in dienst van uitgeversmaatschappij Spaarnestad, die *Panorama* en *De Katholieke Illustratie* uitgaf. Zweers (1994) heeft het werk van fotograaf Wilmar en journalist Bezemer tijdens de Eerste Politionele Actie als eerste getoond en beschreven in het boek *Front Indië*.³⁶⁷ Opvallend is dat de foto's pas drie weken na de landing werden gepubliceerd. De foto's geven een beeld van de aanloop tot de bezetting van de havenstad Probolinggo. Gevechtsfoto's, of plaatjes met doden en gewonden zitten er niet tussen. Wel zijn de door de Republikeinen vernielde pakhuizen gefotografeerd.

Foto 9: Landingsvaartuig met Nederlandse troepen vaart op de kust van Oost-Java af, 21 juli 1947, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)³⁶⁸

Foto 10: Materieel wordt aan land gebracht bij Pasir Poetih tijdens de Eerste Politionele Actie op 21 juli 1947, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁶⁷ L. Zweers, *Front Indië*, Hugo Wilmar, ooggetuige van een koloniale oorlog ((Zutphen 1994) 27. (De foto's van Hugo Wilmar over de Eerste Politionele Actie zijn afkomstig uit Marhist, het Spaarnestad Fotoarchief en de privé-collectie van E. F. Bezemer.

³⁶⁸ De gelijkenis met de landing van geallieerde troepen op de kust van Normandië, bekend als D-Day (6 juni 1944) is groot. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in Nederlandse beleidsstukken ook regelmatig van 'D-Day' gesproken werd.

Foto 11: Landing bij Pasir Poetih. Nadat de eerste troepen zijn geland wordt het materieel aan land gezet. De landing was militair gezien goed voorbereid. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 12: Nederlandse tanks manoeuvreren om door de Republikeinen opgeworpen wegversperringen. De Republikeinse troepen konden de Nederlanders niet aan, zij trokken zich terug en probeerden daarbij de opmars van de Nederlanders zoveel als mogelijk tegen te werken. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 13: Indonesische bevolking zwaait naar de oprukkende Nederlandse troepen. Dit soort foto's hadden een grote waarde voor de Nederlandse propagandavoering. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 14: Nederlandse troepen kijken op brandende pakhuizen. De ‘verschroeide aarde’ tactiek van de Republikeinen bracht de Nederlanders financieel grote schade toe. (Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

Deze fotoreportage van de opmars tijdens de Eerste Politie Actie laat niets zien over doden, gewonden en gevechten tussen Nederlanders en Republikeinen. De oorlog moest schoon lijken. De Nederlander trokken landinwaarts en werden slechts gehinderd door wat onwelwillenden, de bevolking was blij de Nederlanders weer te zien.

Bij de propagandavoering werd –zoals we hebben gezien in de voorgaande delen – sterk gekeken naar de wijze waarop er door de geallieerden tijdens de Tweede Wereldoorlog te werk was gegaan. Tijdens militaire acties was het militair gezien van belang te vermelden, hoeveel oorlogsmaterieel in Nederlandse handen was gevallen, daar de ontwapening van ‘onverantwoordelijke elementen’ één van de hoofddoeleinden van de operaties was.³⁶⁹

Foto 15: Op de Republikeinen veroverd oorlogsmaterieel is voor de foto opgesteld. Omgeving Soerabaja, Oost-Java, augustus 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁶⁹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (Richtlijn van 22 juli 1947, tweede dag van Eerste Politie Actie)

Wat de politiek-economische zijde betreft, was het van belang om te weten, hoe de bevolking reageerde. ‘Welke medewerking verkrijgt men van meer-ontwikkelden, inclusief republikeinse ambtenaren; welke omvang hebben de economische vernielingen; hoe zijn de voedselvoorraden; welke directe voorzieningen en maatregelen zijn getroffen tot herstel van bestuur en verkeer; en welke belangrijke economische objecten zijn bezet en in welke staat verkeren zij.’³⁷⁰

Foto 16: Foto van een in brand gestoken fabriek. De ‘Eerste Politieke Actie’ had tot doel het wederom winstgevend maken van de kolonie. De Republikeinen beseften dat en vernielden infrastructuur en fabrieken. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 17: Zowel kleding als voedsel waren schaars in Indië. Nederland gaf door het vrijgeven van foto's over de erbarmelijke situatie waar de bevolking onder te lijden had aan dat de Republiek niet voor haar burgers kon zorgen. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁷⁰ Idem.

Foto 16: Nederland probeerde het vertrouwen van de bevolking te winnen door kleding en voedsel uit te geven. Het beeld van een humanitaire missie moest worden gecreëerd. Nederland was immers niet in Indië om te vechten, maar om de bevolking te helpen. Omgeving Soerabaja, Oost-Java, augustus 1946. fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)

66. Een Marinier deelt koekjes uit aan de kampong bevolking.

Foto 17 (boven): Het onderschrift luidt: Een Nederlandse marinier deelt koekjes uit aan de kampong-bevolking. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 18: Een gewonde Indonesische vrouw wordt geholpen door een Nederlandse hospik. Dit beeld versterkt het humanitaire karakter van de missie in Indië. Omgeving Soerabaja, Oost-Java, augustus 1946. fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 19: Lokale bevolking wordt geholpen door Nederlandse troepen. Opvallend is de soldaat links die zijn arm om een lokaal meisje heeft geslagen. Dat beeld brachten de autoriteiten liever niet naar buiten. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 20: Nederland wilde tonen dat zij veruit het meest geschikt was om de Indonesische bevolking te helpen. De Nederlanders beschikten immers over de kennis en de middelen. Op deze foto zien we tevens het belang van kleding naar voren komen. Er straalt kennis en vertrouwen uit de witte kleding. (Bron: Mariniersmuseum)

Nederland had gerekend op het protest dat losbarste tijdens en na de ‘Eerste Politieke Actie’. Het beeld dat in de pers opdook was ‘de Nederlandse regering doet het, de Republikeinse regering ondergaat het.’³⁷¹ Maar blijkbaar verwachtte Nederland een groter protest dan dit. ‘Blijkbaar voelen toch velen in het buitenland intuïtief, dat er verschil is tussen de kwestie Nederland – Republiek Indonesia en de vroeger zo in de belangstelling verkeerd hebbende kwesties: Italië – Abessynië³⁷², Rusland – Finland. Wanneer men zich realiseert welk een vloed van verontwaardiging er in de dagen, toen de bedoelde conflicten aan de orde waren, over de wereld ging, dan zal men moeten constateren, dat er een enorm verschil bestaat in ons

³⁷¹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (Brief aan Luitenant Gouverneur-generaal van 23 juli 1947)

³⁷² Tot aan de Tweede Wereldoorlog stond Ethiopië bekend onder de naam Abessynië.

voordeel.³⁷³ Aan de wijze waarop over de actie werd voorgelicht, zou het afhangen of de afkeer in de publieke opinie zou wegebben, of plaats zou maken voor een grotere vijandige stemming. Nederland stond voor de enorme taak om haar gewelddadige actie uit te leggen. In een tijd waarin het koloniale systeem sterk in achting daalde moest Nederland zijn aanwezigheid in Indonesië verklaren.

Na de Eerste Politie Actie kwam de roep om foto's van de strijd goed op gang. Volgens de RVD bezat het Nederlandse publiek onvoldoende kennis 'van de aard der gebeurtenissen en van het wezen der politieke situatie.'³⁷⁴ Veel meer moest er fotomateriaal ter publicatie in Nederland en het buitenland worden gebruikt. Daarnaast was het vervaardigen van journaalfilms en documentaires dringend nodig. 'De voorlichting over de actuele situatie in Indië moest een offensief karakter dragen. Het moest polemiseren tegen onjuiste en tendentieuze voorstelling; de beschikbare gegevens met psychologisch inzicht zodanig hanteren, en de accenten, op de verschillende elementen gelegd, zodanig afwegen, dat het effect daarvan op de openbare mening zo gunstig mogelijk zou zijn.'³⁷⁵

Foto 21: De situatie in Indië zoals door de Nederlanders graag voorgesteld was als de foto hiernaast. Nederlandse soldaten en de Indonesische bevolking vermaken zich gezamenlijk met sport en spel. (Bron: Mariniersmuseum)

Tijdens de Eerste Politie Actie, die duurde van 21 juli tot 5 augustus 1947, kreeg Nederland klachten over het gebrek aan fotografisch materiaal. Associated Press (AP) klaagde dat aan hen geen foto's verstrekt werden.³⁷⁶ Terecht kwam vanuit AP de opmerking dat Nederland met het achterhouden van foto's aanleiding gaf voor de gedachte zij iets te verbergen hadden. Hierop

³⁷³ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (Brief aan Luitenant Gouverneur-generaal van 23 juli 1947)

³⁷⁴ NL-HaNA, MinBZ, Directie Verre Oosten, 2.05.52, inv. nr. 551.

³⁷⁵ Idem.

³⁷⁶ Zie ook: Zweers, *Front Indië*, 17.

besloot Nederland de censuur op foto's te versoepelen, waarbij het nog wel nodig bleek om aandacht te blijven besteden aan de onderschriften (captions). Ontactvolle opmerkingen als 'tegenpartij loopt hard, maar onze Lee Enfield vlugger,'³⁷⁷ (zie foto 22) 'ondanks mooi gepraat van de Republiek ondernemingen vernield,' of onderschriften die duiden op eenzijdigheid, zoals 'vooraanstaande Indonesiërs ontvangen de richtlijnen van Nederlandse autoriteiten,' moesten worden aangepast.³⁷⁸

Foto 22: "tegenpartij loopt hard, maar onze Lee Enfield vlugger". Dit oorspronkelijke bijschrift van deze foto werd verwijderd uit propagandistische overwegingen. De tekst werd: Mariniers openen het vuur op een groep Pemuda's die zich in de sawah heeft teruggetrokken, Oost-Java, juni 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: NIMH)

Tijdens de Eerste Politieke Actie waren er problemen met de distributie van foto's naar Nederland, maar ook bleek er een enorm gebrek aan background informatie uit Batavia te bestaan. Wat betreft kennis van de troep was er in Nederland sprake van een blinde vlek. Er was niets bekend over het optreden van de soldaten in het openbaar, het moreel etc. De LVD in Nederland klaagde over het gemis van foto's en artikelen voor de Nederlandse pers. Zoals we al eerder hebben gezien in hoofdstuk 4.2 bezitten foto's een eigen kracht, maar is de beschrijvende tekst even sterk. Ozinga schreef enkele dagen later dat het nodig was de bijschriften, door de DLC Den Haag (het enige bureau in Nederland dat foto's van de DLC ontving) bij te laten slijpen.³⁷⁹ En op 11 augustus volgde het bericht dat het embargo op foto's voor buitenlandse persagentschappen was opgeheven en de captions van de officiële foto's werden verbeterd.³⁸⁰ Maar ondanks dit bericht bleven de klachten over het functioneren van de Nederlandse voorlichtingsapparaten binnenstromen, ook vanuit Indië.

³⁷⁷ Zie ook Zweers, *Front Indië*, 17.

³⁷⁸ Idem. (Ministerie van Overzeese Gebiedsdelen (MinOG) aan Nederlands-Indische Regering, 4 augustus 1947) (Zie ook Zweers, *Front Indië*, 17).

³⁷⁹ Idem. (Hoofd RVD aan Luitenant Gouverneur-generaal, 7 augustus 1947) (Zie ook Zweers, *Front Indië*, 17).

³⁸⁰ Idem (Ned-Ind Regering aan MinOG, 11 augustus 1947) (Zie ook Zweers, *Front Indie*, 15-17).

5.3.2 Harde werkelijkheid

Het beeld dat Nederland kreeg voorgeschoteld was vervormd. Slechts een klein deel van de foto's werd voor publicatie verzonden. Het meeste materiaal kwam niet door de censuur. Ook werden de captions aangepast. Onder een prent van twee mariniers die een angstig kijkende Javaan met een militaire baret op het hoofd ondervragen, staat het bijschrijft: 'soldaten worden ontwapend en naar huis gestuurd.'³⁸¹ De enige echte frontliniefotografie werd bedreven door fotografen van de Mariniersbrigade. Foto's van een actie bij Ploemboengan (Oost-Java) laten de harde werkelijkheid zien waarmee de soldaten te maken hadden. Zweers (1994) heeft in zijn boek *Front Indië* als eerste de gecensureerde foto's van de strijd in Indië in de openbaarheid gebracht. Veel van de foto's die hieronder staan afgebeeld zijn ook te vinden in dat werk.³⁸²

Foto 24: Originele bijschrift luidde: 'Het goed gerichte "sniper"vuur maakte nog een slachtoffer. Op de achtergrond marinier [...] die enkele minuten later dodelijk werd getroffen. De strijd neemt in felheid toe, en toch vervult de glasharde geestelijke rechtep gezeten, zijn mensenlievende maar gevaarvolle taak. Ploemboengan, Oost-Java,

Foto 23: Mariniers schuilen tijdens een gevecht achter een dijkje. Actie bij Ploemboengan, Oost-Java, 11 mei 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)³⁸³

³⁸¹ Karskens, *Pleisters op de ogen*, 112.

³⁸² Zweers heeft veelvuldig over de onbekende harde kant van de strijd in Indonesië gepubliceerd. Zie daarvoor onder andere: Zweers, *Front Indië* (1994). Zweers, *Agressi II: Operatie Kraai* (1995). Zweers, "Een juiste weergave van het leven der troepen in de tropen" *Mediajaarboek* (4/1992) 115-144. Zweers, "afgekeurde foto's. Hugo Wilmar legde de gruwelen van een koloniale oorlog vast", *Elsevier* (15 augustus 1992) 80-83. Zweers, "De Indische oorlogsfoto's van Hugo Wilmar", *Vrij Nederland*, nummer 3 (21 januari 1995) 46-49. Zweers, "Front Indië, Hugo Wilmar ooggetuige van een koloniale oorlog", *Maandblad Foto*, nr 1/2, januari/februari 1995, 27-29.

³⁸³ Foto is ook afgebeeld in: Zweers, *Front Indië*, 19.

11 mei 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 25: Op deze foto is de marinier die op foto 24 op de achtergrond nog aan het vuren is, gesneuveld. Er is een kledingstuk over zijn gezicht gelegd. Gezichten van gesneuvelde Nederlandse soldaten werden nooit getoond. Actie bij Ploemboengan, Oost-Java, 11 mei 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto's 23 tot en met 25 laten een beeld zien dat Nederland niet (of nauwelijks) kreeg te zien. Opnamen van gesneuvelde Nederlanders, maar ook van harde of dreigende ondervragingen en het doden van Indonesiërs door Nederlandse militairen werden in geen enkel Nederlands blad gepubliceerd.³⁸⁴ Er werd in Indië geen oorlog uitgevochten, zo moest uit de foto's blijken. Gewelddadige afbeeldingen zouden de publieke opinie shockeren en toekomstige oorlogsvrijwilligers afschrikken.³⁸⁵

Foto 26: origineel bijschrift luidde: 'Tijdens een vuurgevecht werd wederom een marinier getroffen. De vijand heeft voor de zoveelste keer toegeslagen. Actie bij Ploemboengan, 11 mei 1946. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁸⁴ Zie voor beleid omtrent het vrijgeven van foto's ook: Zweers, *Front Indië*, 15.

³⁸⁵ Karskens, *Pleisters op de ogen*, 114.

Foto 28: Nederlandse mariniers kruipen langs een gesneuvelde Indonesiër. De tweede van links houdt een fototoestel vast. Dit is een van de weinige foto's waarop we een frontliniefotograaf aan het werk zien. Boedoeran, Oost-Java, 20 juni 1946. (Bron: Mariniersmuseum)³⁸⁶

Foto 27: Ook foto's van gedode Indonesiërs werden niet getoond aan het publiek. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 29: Een Nederlandse militair trekt een Indonesische soldaat aan zijn haren uit een pijp waarin deze zich verscholen had. Omgeving Soerabaja, Oost-Java, medio augustus 1946. fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)³⁸⁷

³⁸⁶ Foto uit deze serie is ook opgenomen door L. Zweers. Zie daarvoor: Zweers, *Front Indië*, 21. (onderste foto)

³⁸⁷ Op de achterkant van de foto staat: "Een pemoeda had zich onder de duiker verstopt. Hij wordt aan zijn haren er uitgesleurd". Zie ook Zweers, *Front Indië*, 25. (onderste foto).

Foto 30: Een Indonesische soldaat wordt ondervraagd terwijl hij onder schot gehouden wordt. Boedoeran, Oost-Java, 15 juli 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)³⁸⁸

Foto 31: Een Nederlandse militair toont zijn 'buit'. De Indonesiër had zich aan zijn kleren te zien verscholen in de modder. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁸⁸ "Een extremist die had verborgen. In deze houding wordt hij aan een verhoor onderworpen". (op achterkant van de foto) Ook afgebeeld in: Zweers, *Front Indie*, 22. (onderste foto)

Foto 32: Een Pemoeda wordt in een greppel gepakt bij zijn haren door een marinier, omgeving Soerabaja, Oost-Java, medio augustus 1946, fotograaf Hugo Wilmar. (Bron: Mariniersmuseum)³⁸⁹

Foto 33: Een Nederlandse militair stapt dreigend op een op de grond liggende Indonesische soldaat af. (Bron: NIMH)

Foto 34: Twee gewonde (of gedode?) Indonesiërs in een greppel. (Bron NIMH)

³⁸⁹ Foto ook afgebeeld in: Zweers, *Front Indië*, 24.

Foto 35: Een Nederlandse militair neemt een dreigende houding aan bij het ondervragen van groep Indonesiërs. Omgeving Soerabaja, Oost-Java, medio augustus 1946, fotograaf Hugo Wilmar.³⁹⁰ (Bron NIMH)

Foto 36: Twee gevangengenomen Indonesische jongemannen dragen de tevens veroverde wapens. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁹⁰ Op de achterkant van de foto staat: “Met deze dreigende houding krijgt men veel vlugger iets los van deze gevangengenomen extremisten”. Foto staat ook afgebeeld in: Zweers, *Front Indië*, 23.

Foto 37: Gewonde en gesneuvelde Nederlandse militairen liggen op draagbaren na een actie. (Bron: NIMH)

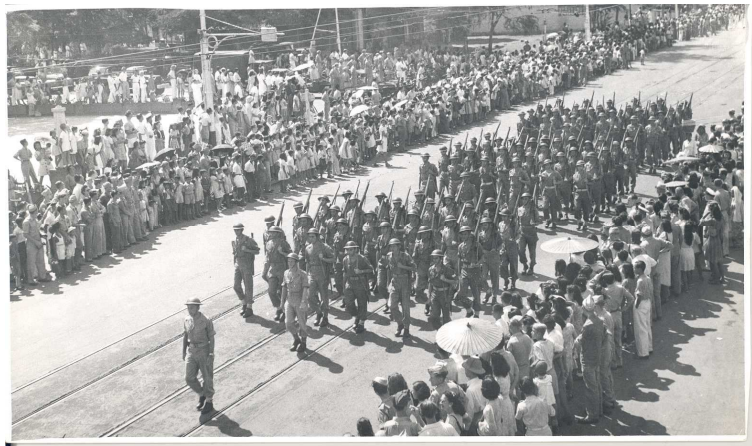
Foto 38: Twee militairen dragen een gewond geraakte collega weg. (Bron: Mariniersmuseum) Dit beeld is niet per definitie negatief. Het laat immers zien dat er voor gewonden gezorgd werd. De Amerikanen noemden dit beleid, “restricted realism.”

Foto 39: Voor gewond geraakte Nederlandse militairen werd goed gezorgd. Dit beeld straalt vertrouwen uit naar het ‘thuisfront’. (Bron: Mariniersmuseum)

5.3.3 Goedgekeurde foto's

Een foto publiceren waarop het gezicht van een gesneuvelde soldaat te zien was, dat kon niet. Te schokkend voor de ouders, zo redeneerde een fotograaf.³⁹¹ Censuur was dus niet de enige rem op de weergave der gebeurtenissen, ook zelfcensuur heeft in Indië een grote rol gespeeld. De fotografen trokken op met de troepen en waren één van hen. Dat heeft een rol gespeeld bij hetgeen er werd gefotografeerd. Tijdens de 'Tweede Politie Actie', die eindigde op 5 januari 1949, was het voor de pers niet mogelijk het strijdtoneel te naderen. In de Ministerraad was tevens besloten de militaire mededelingen 'zo sober mogelijk' te houden.³⁹² Na de 'Tweede Politie Actie' nam het geweld steeds meer toe, maar over zogenoemde excessen van Nederlandse zijde bleven de media zwijgen.³⁹³ Enerzijds zelfcensuur en anderzijds een overheid die niets naar buiten wilde brengen leverde een weinig spannend beeld op van de strijd op Indië. Uit onderzoek naar de fotocollectie van het Mariniersmuseum te Rotterdam, is gebleken dat er van het totale bestand van 1.151 foto's zo'n 15 procent militaire actie laat zien. Dat lijkt misschien veel maar in deze categorie zitten voornamelijk foto's van militaire oefeningen en foto's van het debarkeren bij Pasir Poetih, het begin van de Eerste Politie Actie. Het grootste gedeelte van de collectie bestaat uit foto's van parades, het uitreiken van onderscheidingen, feesten (Sint Nicolaas of Kerstvieringen) en materieel. Een klein deel laat mariniers in hun humanitaire rol zien. Foto's waarop Indonesiërs medische verzorging kregen, of waarop er voedsel of kleding wordt uitgereikt deden het goed als propagandamateriaal. Verder is het opvallend dat er bijna geen foto's zijn van TNI soldaten of van besprekingen tussen Nederlanders en Republikeinen. Dit valt echter ook wel te rijmen met het Nederlandse beleid dat er natuurlijk niet op gericht was de 'extremisten en bendeleden' een menselijk gezicht te geven.

³⁹¹ In *Agressi II: Operatie Kraai* (1997) wordt voor het eerst op gecensureerde en niet vrijgegeven foto's ingegaan. Zie: L. Zweers, *Agressi II: Operatie Kraai, de vergeten beelden van de tweede politie actie* (Den Haag 1997). Zie tevens "Vergeten beelden van Operatie Kraai", *Vrij Nederland*, nr. 32, 12 augustus 1995, 46-51. Hier is gebruik gemaakt van: Karskens, *Pleisters op de ogen*, 113.

³⁹² Karskens, *Pleisters op de ogen*, 119.

³⁹³ Idem, 120.

Foto 40 (boven): Eindeloos zijn de fotoreportages van parades. Onder andere ter ere van koninklijke verjaardagen werden parades georganiseerd. Deze parade was ter ere van Juliana-dag (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 41: Tankparade niet alleen ter vermaak, tevens laat het de militaire macht van de Nederlanders zien. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 42: Generaal Spoor (rechts) neemt afscheid van kolonel der Mariniers dhr. Roelofsen. (Bron: Mariniersmuseum)

De Marine voorlichtingsdienst (Marvo) bepaalde of het materiaal dat zij binnenkregen voor plaatsing in kranten kon worden vrijgegeven. Op de achterkant van elke foto werd door middel van een stempel aangegeven of zij voor publicatie was goedgekeurd of afgewezen.³⁹⁴ Goedgekeurde foto's werden naar Nederland opgezonden. Foto's met dode of gewonde Nederlanders werden niet vrijgegeven. Ook foto's van dode of gevangengenomen Indonesiërs bleven veelal steken. Deze foto's werden door de censors van de militaire voorlichtingsdiensten als ongeschikt voor publicatie terzijde gelegd. Men wilde het beeld in de media vooral 'beschaafd' houden om het thuisfront niet te verontrusten. Deze schokkende foto's hadden toen al

³⁹⁴ Zweers, *Front Indië*, 14.

het visuele bewijs kunnen zijn van de vaak ongekennde felle strijd die in Indonesië werd geleverd.^{395 396}

‘Foto’s zijn veel gevaarlijker dan het geschreven of gesproken woord,’ aldus Ozinga. Iedere foto kon worden gebruikt om iets te bewijzen, ‘de officiële caption zou onmiddellijk onder de foto worden weggeveegd en worden vervangen door het onderschrift van de correspondent.’ ‘Het liefst hebben correspondenten foto’s van lijken van Indonesiërs of verwoeste huizen. Foto’s die de terugkeer van het normale leven illustreren zullen door de correspondenten niet gekocht worden.’³⁹⁷ Journalisten zoeken altijd naar spannend nieuws, maar juist die eigenschap leverde Nederland nadelige resultaten op. Het was moeilijk om daar iets tegenover te stellen. Toch pleitte Ozinga ervoor om de uitgifte van foto’s zoveel mogelijk te beperken. ‘Men zou het beste doen om zoveel foto’s eenvoudig bij zich te houden of niet te nemen; vooral tijdens het eerste stadium.’³⁹⁸ Fotografen van voorlichtingsdiensten konden hun werk doen, ‘bij de uitdeling van rijst en kleding, het herstel van wegen en bruggen, de terugkeer van de mensen in hun dorpen, verkiezingen, herstel van bestuur, heropening en herequipment van hospitalen, heropening van scholen, enz, enz.’³⁹⁹ Naast de officiële organen bestond er altijd nog de post van soldaten. Ook zij droegen voor een groot deel bij aan welk beeld er van de gebeurtenissen naar buiten toe werd gebracht. Ozinga pleitte er daarom voor om de ‘verbindingskabel tussen Leger- en Marinemensen in Indonesië en hun familieleden zoveel mogelijk geïsoleerd te houden.’⁴⁰⁰

Foto 43: Mariniers lopen over een vernielde spoorbrug. (Bron: Mariniersmuseum)

³⁹⁵ Idem, 15.

³⁹⁶ Zie Bijlage 3 voor een fotokaart die door fotografen gebruikt werd om hun foto's op te zenden en te documenteren.

³⁹⁷ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Hoofd RVD aan Hoge vertegenwoordiger der Kroon, Batavia, 21 december 1948).

³⁹⁸ Idem.

³⁹⁹ Idem.

⁴⁰⁰ Idem.

Foto 44: Een Nederlandse tank wordt uit een door de Republikeinen opgeworpen barrière getrokken. Er zijn tal van opnames waarin we dit beeld terugzien. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 45: De Nederlandse genie heeft een brug hersteld. Tijdens de 'Tweede Politie Actie' kwam de nadruk te liggen op hetgeen er door de Nederlanders weer werd hersteld. Niet de vernielingen, maar de reparaties moesten in beeld komen. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 46: Een brug wordt officieel weer geopend. Deze foto laat ook zien dat waar Nederlanders komen het normale leven weer opgepakt wordt. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 47: Een meisje met een nooddrantsoen. Uit de foto's moest blijken dat de bevolking beter af was met Nederlands bestuur. (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 48, 49, 50: Foto's van kerkdiensten deden het op twee fronten goed. Enerzijds was het een positief signaal richting het 'thuisfront', de troepen hielden zich immers aan hun vrome plicht. Anderzijds liet het duidelijk zien dat er werd gevochten voor een goede zaak. God stond aan de kant van de Nederlanders.

Foto 49: (Bron: Mariniersmuseum)

Foto 50: (Bron: Mariniersmuseum)

Hoewel er in de archieven naast de nota van Ozinga geen richtlijnen voor fotografen zijn te vinden kan er vanuit worden gegaan dat deze wel bestonden. (Zie ook Bijlage 4, boekje fotografen) Tijdens de Tweede Politie Actie werden er foto's aangetroffen in Djocja, waarop communisten door Republikeinen werden terechtgesteld.⁴⁰¹ Deze foto's werden later in de "vrije pers" gepubliceerd. De Nederlandse opinie over deze soort foto's is wel terug te vinden. 'Hoewel in strijd met de belangen van de maatschappij in haar dagelijkse samenstelling (kinderen, jeugd), is deze gruwelpropaganda niet schadelijk voor de Nederlandse positie, het is immers in het kader van de propaganda der voormalige Republikeinse regering tegen het communisme.'⁴⁰²

Aan Nederlandse zijde bestond er weerzin voor het uitbrengen van kwetsend fotomateriaal. Deze weerzin heeft allicht zijn weerslag gevonden in de werkzaamheden van de militaire fotografen. Hoewel niet duidelijk beschreven, kan er vanuit worden gegaan dat de fotografen wisten welke foto's Batavia niet wilde zien. Richtlijnen voor het maken van begrafenis-reportages zijn wel te vinden in de archieven, de directe orders die hiervoor golden doen de indruk ontstaan dat er meer richtlijnen moeten zijn geweest. Begin 1949 werd er vanuit het Hoofdkantoor geklaagd over de slechte kwaliteit van deze reportages. 'De slordigheid en nonchalance, waarmee de opnamen worden verricht, zijn niet meer te verantwoorden.'⁴⁰³ Hoe het wel moet staat te lezen in het vervolg van de brief.

⁴⁰¹ Louis Zweers heeft meermalen over de neergeslagen communistische opstand in Madioen (1948) gepubliceerd. Zie hiervoor *Indië Voorbij* (Walburg Pers 1998) 64-69, *Algemeen Dagblad* 27 maart 1996 en *Trouw* 28 maart 1996.

⁴⁰² NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4212.

⁴⁰³ NL-HaNA, Dienst Legercontacten Indonesië, 2.10.53.02, inv. nr. 104. (29 januari 1949)

Het verdiende aanbeveling geen opnamen te maken van de stoet onderweg, of bij het verlaten van het hospitaal, indien het uitsluitend met militaire voertuigen geschiedde. Men moest bedenken dat, de familie in Nederland een ander idee van een begrafenis had en dat een dergelijke foto een teleurstellend gevoel wakker zou roepen. In Indonesië was men eraan gewend dat een militaire begrafenis zo geschiedt omdat het eenmaal niet anders kon, maar in Holland zou met al gauw denken dat het slordigheid en gebrek aan eerbied voor de dode was, wanneer hij op een vrachtauto wordt weggebracht naar zijn laatste rustplaats. Ook ten aanzien van de begrafenis zelf volgden een aantal aanscherpingen. Zo moest de fotograaf vooral geen foto maken van het zakken van de kist. Voor de aanwezigen was dit het ontroerendste moment. ‘Moet dit dan de familie in Holland nog een extra kenbaar gemaakt worden?’ Het zakken van de kist gebeurde vaak door het Indonesisch personeel van de begraafplaats, dat daarbij vaak slordig gekleed was of in een of andere onwaarschijnlijke houding over de kuil gebogen stond. ‘Dit is geen indrukwekkend moment.’⁴⁰⁴

Foto 51: Voor begrafenisfoto's werden duidelijke richtlijnen opgesteld. (Bron: Mariniersmuseum)

⁴⁰⁴ Idem.

Foto 52: Foto's waarop een geestelijke aan het graf stond werden goed bevonden. Foto's waarop Indonesische personeel stond werden niet naar Nederland verzonden. (Bron: Mariniersmuseum)

Een opname van de geestelijke aan de groeve was wel juist. Voor veel families in Holland was het een troost dat er een geestelijke bij de begrafenis was. Ook waren foto's gewenst waarop te zien was dat er een bloemstuk gelegd werd, de commandant of een vriend van de overledene sprak, of de makkers een laatste groet brachten.⁴⁰⁵ Deze richtlijnen laten zien dat er goed werd nagedacht over het naar buiten te brengen beeld van de situatie in Indië. Er werd vanuit het Hoofdkantoor in Batavia bepaald welk beeld Nederland en het buitenland te zien zou krijgen van het conflict in Indië. Foto's waren het middel om de beeldvorming te beïnvloeden en Nederland wist dat maar al te goed. In de richtlijnen voor begrafenisreportages zien we terug dat Nederland God aan haar zijde achtte en naar voren moest komen dat Nederland de situatie gestroomlijnd en netjes kon afhandelen. Een (in foto's) keurige begrafenis gaf aan dat Nederlands-Indië allerminst tot een chaos was verworpen.

⁴⁰⁵ Idem.

Hoofdstuk 6 - Conclusie

Na een uitvoerige beschrijving van het Nederlandse propagandawerk tijdens het conflict in Indië 1945-1950 zijn we aan het eind van deze scriptie gekomen. In dit laatste hoofdstuk kijken we terug naar de vorige hoofdstukken en formuleren we een conclusie over de bevindingen. De hoofdvraag van dit onderzoek, zoals geformuleerd in Hoofdstuk 1 - Inleiding, is, op welke manier Nederland het beeld over de gebeurtenissen in Indië heeft geprobeerd te beïnvloeden. Daarbij is voornamelijk gekeken naar het beleid omtrent het vrijgeven van fotomateriaal. Belangrijk echter is ook de rol van de media geweest. Zij hebben een belangrijke rol in het wereldkundig maken van nieuws, maar ondervinden daarbij vaak tegenwerking van officiële instanties. In deze conclusie zal per hoofdstuk een korte samenvatting en een conclusie worden gegeven.

In hoofdstuk 2 is een korte beschrijving van de gebeurtenissen in Indië in de periode 1945-1950 gegeven. We hebben gezien hoe het Nederlands prestige ernstig te leiden heeft gehad door het verlies tegen de Japanners in 1942. Het blanke superioriteitsgevoel was definitief ten einde. In 1945 kwam het einde van de oorlog in de Pacific als een verrassing. Nederland was net zelf bevrijd van de Duitse bezetting en was allesbehalve klaar voor een terugkeer naar Indië. Pas eind 1945 mochten de eerste Nederlandse troepen van de Britten landen op Indische grond. De Nederlanders namen de Britten dat zeer kwalijk omdat de Republikeinen hierdoor de mogelijkheid hadden gekregen zich te organiseren en met hun propagandawerk richting de Verenigde Staten hadden kunnen beginnen. De Bersiap-periode kostte daarnaast aan beide kanten veel slachtoffers. De Republikeinen trachtten de Nederlandse troepen terug te drijven maar slaagden daar niet in. Het werd Nederland duidelijk dat de situatie in Indië ernstiger was dan men in eerste instantie had willen toegeven. 'Het wordt wel met de dag steeds duidelijker dat wat zich op het ogenblik in Indië voltrekt meer is, veel meer dan ordeverstoring in de dagelijkse zin van het woord, veel meer ook dan eliminatie van wat men nu denigrerend de koloniale verhouding noemt.'⁴⁰⁶ Het Japanse bestuur had een sociale revolutie teweeg gebracht in geheel Zuidoost-Azië. Er vond een omwenteling plaats op maatschappelijk gebied, niet zozeer op economisch terrein. De revolutie had als doel het omverwerpen van alle oude maatschappelijke verhoudingen. Indonesiërs hadden de wens om vrij te zijn van Westerse overheersing.

De onderhandelingen liepen de jaren daarop keer op keer stuk vanwege de starre houding van Nederland. Er kon nog geen afstand gedaan worden van de kolonie, 'niet zolang de Indonesiërs daar niet klaar voor waren.' Deze spagaat tussen enerzijds het behoud van de kolonie en anderzijds het op termijn los willen laten, zorgde voor een onduidelijk voorlichtingsbeleid van

⁴⁰⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Procureur-generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, 1945-1950, nummer toegang 2.10.17, inventarisnummer 841. (5 april 1946)

Nederlandse zijde. Ook militair gezien heerste er onduidelijkheid. Er werd hard opgetreden tegen de onwelwillende elementen in de samenleving, maar de bevolking moest daarentegen 'gewonnen' worden.

Tijdens de eerste en tweede 'Politie Acties' probeerde Nederland de Republiek uit te schakelen. Militair gezien waren beide acties een succes, maar de uitkomst was beide keren dat Nederland onder druk van de internationale opinie concessies moest doen. Halverwege 1949 kwam er dan eindelijk een akkoord dat zou leiden tot de onafhankelijkheid van Indonesië. Nederland had zichzelf qua mensen, materieel en financiën uitgeput in de strijd tegen een vastberaden tegenstander nog langer vol te kunnen houden. De internationale opinie was tegen Nederland gekeerd. Zeker nadat Soekarno had laten zien hard tegen de communistische invloed in Indonesië op te treden. De positie van Nederland werd daardoor precair en de onafhankelijkheidsverklaring van december 1949 werd de enige oplossing.

Het beeld dat Nederland vijf jaar lang had bereikt uit de kolonie was sterk gekleurd. Van een oorlog was in Nederlandse ogen nooit sprake geweest. Er werd slechts opgetreden tegen extremisten. De bevolking was de Nederlanders goed gezind. Hoe anders de werkelijkheid in Indië was is pas eind jaren zestig van de vorige eeuw naar buiten gekomen. Het was de Nederlanders gelukt om de sociale werkelijkheid te vervangen door een geschapen werkelijkheid. Een belangrijke oorzaak voor het ontbreken van een kritisch beeld van de gebeurtenissen was de afwezigheid van een kritisch persapparaat. Mede hierdoor was het voor Nederlandse voorlichtingsinstanties mogelijk het beeld dat naar Nederland werd verzonden te manipuleren. Daarbij mag echter niet vergeten worden dat er door Nederlandse instanties veel werd gedaan om het beeld ook daadwerkelijk te kunnen manipuleren. Er was in Indië wel degelijk sprake van een voorlichtingsapparaat dat de zaken naar haar hand kon en wilde zetten. Journalisten kregen heel beperkt de mogelijkheid om met eigen ogen zaken waar te nemen. Daarnaast speelden vriendjespolitiek en propaganda een sterke rol bij het creëren van 'nieuws.'

Meer moeite kostte het om de buitenlandse journalisten te beïnvloeden. Zij hadden geen emotionele band met Nederland en waren daardoor veel beter in staat objectief nieuws te brengen. De berichtgeving in het buitenland was Nederland dan ook een doorn in het oog. Er werd wel getracht de publieke opinie in met name Amerika te beïnvloeden door journalisten uit te nodigen in Indië. Zij kregen een vooropgezette reis aangeboden door het land en konden de toestand met eigen ogen zien. Vermeend Republikeins wanbeleid ten opzichte van de bevolking en communistische invloeden werden daarbij volledig uitgebuit.

Concluderend over hoofdstuk 2 kan gezegd worden dat Nederland wel degelijk probeerde de publieke opinie te beïnvloeden maar daar alleen in Nederland in slaagde. In het naoorlogse

Indonesië moest er door de omstandigheden gedwongen een voorlichtingsapparaat uit de grond worden gestampt. Een gedegen organisatorische voorbereiding ontbrak en een tekort aan materieel en personeel bemoeilijkten het werk. Daarbij had de voorlichtingsdienst het hoofd te bieden aan een jarenlange anti-Nederlandse propaganda, maar vooral aan een samenleving waarvan de bestaande sociale structuren in de voorgaande jaren was aangetast.⁴⁰⁷ De voorlichtingsdiensten leverden nieuws en volgden scherp de berichtgeving in Nederlandse en buitenlandse kranten. Het voorlichtingswerk had enerzijds weinig impact doordat de wereld net van een wereldoorlog verlost was en het conflict in Indië daardoor weinig nieuwswaarde had. Anderzijds is het de Nederlanders nooit gelukt haar belang in Indië op een goede manier te propageren. Het koloniale systeem was in een tijd waarin democratieën hadden overwonnen sterk verouderd en kon niet rekenen op enige sympathie.

In hoofdstuk 3 hebben we overheidsvoorlichting in historisch perspectief geplaatst. Daarbij is ook de rol van de journalistiek meegenomen. In hoofdstuk 2 is geconcludeerd dat de Nederlandse media hebben gefaald in haar berichtgeving over Indië. Daarbij speelden Nederlandse sentimenten, zelfcensuur en vriendjespolitiek een grote rol. In hoofdstuk 3 is daarom ook gekeken naar de werkwijze van journalisten tijdens eerdere oorlogen. Kan er dan nog steeds gesproken worden van een gebrek aan een kritische houding, of ligt het genuanceerder?

Het persapparaat kreeg halverwege de negentiende eeuw alsmaar meer invloed doordat steeds meer mensen zichzelf een krant konden veroorloven en nieuws, als gevolg van snellere transportmiddelen steeds sneller kon reizen. Deze opkomst van een kritisch persapparaat betekende voor overheden dat zij de publieke opinie geraffineerder moesten gaan bespelen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden journalisten en fotografen in de strijdmacht opgenomen. Op die manier waren zij en daarmee het nieuws veel beter te controleren. Nieuws werd vanaf dat moment niet gemaakt door de journalist maar door de legerleiding die bepaalde wat een journalist te zien kreeg. Journalisten en fotografen moesten hun materiaal door de handen van censurs laten gaan alvorens het gepubliceerd kon worden. Censuur maakte de overheden tot nieuwsmakers. Daarnaast kon nieuws strategisch worden ingezet of worden gemanipuleerd om een bepaald doel te bereiken. De vijand kon worden afgeschilderd als barbaar zonder mededogen en het thuisfront kon tot hogere arbeidsproductiviteit worden aangespoord.

Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog was het voor journalisten slechts mogelijk verslag te doen van de strijd indien zij zich committeerden aan militaire censuur. Hierdoor was het voor de Verenigde Staten mogelijk het beeld van de strijd wederom te bepalen. En zelfs bij het ruimer

⁴⁰⁷ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4198. (Volksvoorlichting 16 november 1948).

maken van de kaders van wat de bevolking te zien kreeg, (“restricted realms”) was het nog mogelijk een positief verhaal te vertellen. Gewonde soldaten op stretchers lieten immers ook zien dat er goed voor de gewonden gezorgd werd. Daarover hoefde de bevolking zich geen zorgen te maken. Fotografie werd duidelijk als propagandamiddel ingezet. De kracht van fotografie was voor een ieder duidelijk en deze kracht moest dan ook worden uitgebuit. We hebben gelezen dat ook de Verenigde Staten zich bezighield met propagandavoering. Het *Office of War Information* hield zich bezig met nieuwsvoorziening voor de bevolking maar ook voor de gebieden die bevrijd werden. Het beleid van president Roosevelt werd in woord en beeld door dit bureau gesteund.

In hoofdstuk 3 is duidelijk geworden dat propagandavoering niet beperkt bleef tot autoritaire regimes. Ook het centrum van de democratische wereld, de Verenigde Staten, hielden zich hiermee bezig. Daarbij valt op dat journalisten tijdens de beide Wereldoorlogen volledig door de strijdmachten werden geïncorporeerd. Alle berichtgeving ging door de handen van censors en de voorlichtingsdiensten bepaalden welk nieuws er naar buiten werd gebracht. Dat vergelijkende met de situatie in Indië 1945-1950, moet de rol van de Nederlandse pers genuanceerd worden. Er bestond immers geen harde kritische oorlogsjournalistiek. De samenwerking tussen het militaire en het persapparaat kan als vrij normaal worden beschouwd.

In hoofdstuk 2 en 3 is onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor de journalistiek binnen een gewapend conflict; wat essentieel is binnen deze scriptie, daar er alleen een conclusie over de mate van overheidspropaganda kan worden getrokken, als ook gekeken wordt welke ruimte er bestond voor tegengeluiden. Manipulatie staat bij propaganda altijd op de voorgrond. In tegenstelling tot voorlichting wil propaganda bewust de mening en het gedrag van mensen veranderen. Van bovenaf opgelegde regels hebben als doel de macht over de informatie te behouden. Zolang de overheid controle behoudt over de informatieverstrekking kan de publieke opinie gestuurd worden. In hoofdstuk 4 zijn twee mechanismen beschreven waarvan de autoriteiten zich kunnen bedienen teneinde de informatievoorziening te beïnvloeden, te weten censuur en propaganda, waarbij tevens aandacht is besteed aan de invloed van fotografie als informatieverstrekker. We hebben gelezen dat er vrijwel altijd op het vrijgeven van foto's een restrictief beleid wordt gevoerd gezien de bijzondere eigenschappen van het medium. Tevens hebben we met de theorie van Sontag ondervonden dat fotografie een sterke, maar kortdurende invloed op het publiek heeft, en dat het manipuleren met beeldmateriaal makkelijker is dan misschien werd verondersteld. De weg die foto's afleggen voordat zij het lezerspubliek bereiken is lang, en beseffende dat alleen al het weghalen of veranderen van onderschriften een foto een andere betekenis kan geven, moeten we concluderen dat het vervormen van de verbeelding vaak plaatsvindt. In hoofdstuk 5 is onderzocht of daar ook in Indië sprake van is geweest.

In hoofdstuk 5 hebben we gezien dat de voorlichting in en over Indië gestalte kreeg door de RVD en de DLC. Naast de DLC was o.a. ook de Marvo (Marine Voorlichtingsdienst) actief op militair vlak. Op civiel gebied voerde ook het BB (Binnenlands Bestuur) een voorlichtingsbeleid. Kenmerkend aan het door Nederland gevoerde beleid zijn de enorme lijsten aan richtlijnen en de summiere uitwerking van het beleid op de vier beschreven doelgroepen –de Indonesische bevolking, de Nederlandse bevolking, het buitenland (Amerika), de Nederlandse troepen. Opvallend is dat er vrij veel onvrede bestond tussen de militaire voorlichtingsdiensten en de RVD. Veelal werd zelfstandig overheidsbeleid geïnterpreteerd, waar het gevaar in schuilde dat het publiek verschillende meningen te horen kreeg.⁴⁰⁸ Er bestonden heel duidelijk verschillende stromingen in Indië, de politieke en de militaire benadering lagen soms mijlenver uit elkaar. De in tijden van oorlog gewenste centralisatie van diensten is dan ook nooit doorgevoerd. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Duitse voorlichtingsdienst tijdens de Tweede Wereldoorlog had de RVD niet alleen de regering als baas. Van Mook, generaal Spoor, Minister-president Beel en de Nederland-Indische regering wilden allemaal hun zegje doen over het te volgen beleid.⁴⁰⁹ In dat opzicht was de RVD een afspiegeling van de spagaat waar Nederland in Indië in verkeerde.

De voorlichting en propaganda voor de vier doelgroepen heeft slechts ten dele gewerkt. Van de voorlichting ten aanzien van de Indonesische bevolking slaagde weinig. Het grootste probleem was het gebrek aan veiligheid dat de bevolking kon worden geboden. In een guerrillaoorlog wordt er gestreden om de bevolking en niet om gebied. Nederland merkte dat hoe groter het door haar bezette gebied was, hoe frequenter er infiltraties plaatsvonden en er doden te betreuren waren. Er werd geprobeerd de sympathie van de bevolking te winnen door kleding en voedsel uit te delen. Dit woog echter niet op tegen de terreur die werd uitgeoefend door de Republikeinen. Nederland herstelde de rust niet volledig en had daardoor de grootste moeite de bevolking te winnen. De RVD had geen ervaring in het voeren van een propagandacampagne en liep daardoor lange tijd achter de feite aan. De Republikeinen hadden veel eerder door hoe belangrijk de buitenlandse opinie zou worden in dit conflict. Daarnaast was de RVD het ‘slachtoffer’ van de vaak wisselende politiek. Dit bemoeilijkte hen bij het voeren van een consistente campagne.

Ten aanzien van Nederland was het voorlichtingsbeleid gericht op het ‘Indonesië-minded’ maken van de Nederlanders. Jaloers werd er gekeken naar Engeland waar de bevolking in veel grotere mate ‘empire-minded’ was. Nederland was beschadigd uit de oorlog gekomen en moest worden opgebouwd, daardoor was er niet altijd even veel aandacht voor de situatie in Indië. Daarnaast moest Nederland af van het superioriteitsgevoel. In Indië moest worden toegewerkt

⁴⁰⁸ Houwer, Propaganda en politiek, 29.

⁴⁰⁹ Idem, 65.

naar een gezonde samenwerking en daar paste geen koloniale houding bij. De nieuwsvoorziening naar Nederland is in tegenstelling tot de voorlichting naar de Indonesische bevolking en Amerika met succes gemanipuleerd. Dit had echter ook veel te maken met de kritiekloze houding van de Nederlandse pers. De nadruk werd door de RVD en de DLC gelegd op het gewone verhaal, verhalen over de bevrijding van de bevolking en over de verleende hulp werden naar buiten gebracht.⁴¹⁰ Het militaire geweld dat aan dit gewone verhaal voorafging werd niet naar buiten gebracht.

De voorlichting naar het buitenland faalde grotendeels. Amerika was als machtigste land uit de Tweede Wereldoorlog gekomen en mocht het Nederland lukken daar de publieke opinie te bespelen dan zou de rest van de wereld spoedig volgen. De Verenigde Staten hadden uiteindelijk meer sympathie voor de Republikeinse zaak maar konden Nederland niet openlijk afvallen als bondgenoot in de Koude Oorlog. Nederland deed er dan ook alles aan om te laten zien haar bedoelingen goed waren en een terugkeer naar het vooroorlogse koloniale systeem niet het doel was. Militair ingrijpen kon alleen door het publiek aanvaard worden indien Nederland kon aantonen dat de bestandsschendingen van Republikeinse zijde wel gestopt *moesten* worden. Dit lukte echter niet. Zoals we hebben gezien volgde er een golf van protesten toen Nederland de Eerste Politie Actie begon. Al vielen de reacties van de Nederlanders nog mee. ‘Blijkbaar voelen toch velen in het buitenland intuïtief, dat er verschil is tussen de kwestie Nederland – Republiek Indonesia en de vroeger zo in de belangstelling verkeerd hebbende kwesties: Italië – Abessynië, Rusland – Finland.’⁴¹¹

De Nederlandse troepen hadden te maken met een terughoudende politiek terwijl zij constant het slachtoffer werden van acties van de Republikeinen. Het beeld van een humanitaire missie dat naar buiten werd gebracht strookte niet met hen beleving. Dit leidde tot onvrede in het militaire kamp. De militaire top liet weten niet mee te gaan met de ‘kruiperige houding’⁴¹² van de RVD ten aanzien van de Republikeinen. Het liefst zou zij korte metten met hen willen maken. De troepen werden voorgelicht door de uitgave van het blad ‘Wapenbroeders’. Soldaten konden zelf stukjes inzenden maar niet alles werd geplaatst. Stukken over vermeende excessen werden consequent geweigerd. Het beeld dat in Nederland ontstond strookte niet met de werkelijkheid in Indië. Dit heeft de veteranen lang dwarsgezeten. Zij kregen niet de waardering voor hun werk omdat er officieel geen sprake van een oorlog was geweest. Er was in Indië dan ook zeker sprake van censuur. We hebben gezien dat er de mogelijkheid bestond om gesprekken mee te luisteren en

⁴¹⁰ Idem, 53.

⁴¹¹ NL-HaNA, Alg. Secretarie Ned.-Ind. Regering, 2.10.14, inv. nr. 4180. (Brief aan Luitenant Gouverneur-generaal van 23 juli 1947)

⁴¹² NL-HaNA, Koloniën: Ind. Archief, Serie V, 2.10.36.15, inv. nr. 5.

post van soldaten te openen. Tevens moest de schakel tussen gezin en soldaten zo gesloten mogelijk blijven. Ook voor journalisten was het niet altijd mogelijk om nieuws te vergaren en door te sturen. De Nederlandse autoriteiten probeerden (ook al was het met kleine middelen) de berichtgeving te beïnvloeden. In Indië was sprake van selectieve censuur. Slechts op bepaalde momenten, zoals tijdens een 'Politionele Actie', werd er tot censuur overgegaan.

In deel III van dit hoofdstuk 5 is het beleid ten aanzien van fotomateriaal gebruikt om te tonen hoe makkelijk de werkelijkheid gemanipuleerd kan worden. Zoals we hebben gezien uit het fotomateriaal was de geschapen werkelijkheid niet altijd de 'echte' werkelijkheid. Nederland had snel door hoe sterk beelden werken en liet alleen foto's door die een positief beeld gaven van de situatie in Indië. Foto's waarop militair geweld te zien was kwamen er niet door. Zeker tijdens de Tweede Politionele Actie was het beleid ten aanzien van foto's aangescherpt. Er werd zelfs gesteld dat (militaire) fotografen er voor moesten kiezen 'sommige foto's maar helemaal niet te nemen.' De 'werkelijkheid' kon door middel van foto's getoond worden omdat journalisten het oorlogsgebied niet inkwamen. Ten opzichte van Nederland heeft fotografie als propagandamiddel dus wel degelijk gewerkt. Er bestaat geen collectief bewustzijn van een oorlog in Indië waarbij (mogelijk) 300.000 Indonesiërs zijn gestorven. Dat is mede veroorzaakt door de pacificerende werking van de doorgestuurde foto's.

Terugkijkend op voorgaande hoofdstukken kunnen we concluderen dat de journalistiek in Indië aan banden lag en een weinig kritisch geluid heeft weten te produceren. Kijken we echter naar de journalistieke traditie van de Eerste en Tweede Wereldoorlog dan zien we een persapparaat dat volledig in het militaire apparaat is opgenomen. Zowel aan Duitse als aan Amerikaanse zijde vonden censuur en propaganda plaats. De kritiekloze rol van de Nederlandse pers tijdens het koloniale conflict in Nederlands-Indië ligt in dat opzicht genuanceerder. Het is duidelijk geworden dat er tijdens een conflict op vele fronten gestreden wordt. Berichtgeving en het bespelen van de publieke opinie nemen daar twee zeer belangrijke fronten in. De rol van de media als nieuwsmaker moet tijdens gewapende conflicten echter worden bijgesteld. Het lukte de Nederlandse voorlichtingsapparaten om het beeld dat Nederland bereikte grotendeels te beïnvloeden.

LITERATUURLIJST

Boeken:

- Allen, Stuart and Zelizer, Barbie, *Reporting War, Journalism in Wartime* (New York / London 2004) (Citaat van de Britse BBC journaliste Katie Adie)
- Altena, Marga, *Visuele strategieën, foto's en films van fabrieksarbeiders (1890-1919)* (Amsterdam 2003).
- Baarda, Frits, *Het oog van de oorlog, fotografen aan het front* ('s-Gravenhage/Amsterdam 1989).
- Buiter, Hans, *Nederlands-Indië (1830 – 1949) een kolonie in ontwikkeling* (Utrecht 1993).
- Elands, Martin, 'Politionele acties of Nederlands-Indonesische Oorlog?', *Spiegel Historiael* (november/december 2000) 492-496.
- Evans, Harold, *Pictures on a page, photo-journalism, graphics and picture editing* (London 1997).
- Glissenaar, Frans, *Indië verloren, rampspoed geboren* (Hilversum 2003).
- Hitler, Adolf, *Mein Kampf* (Landsberg am Lech 1924) (Engelse vertaling).
- Holzer, Anton (ed.), *Mit der Kamera bewaffnet, Krieg und Fotografie* (Marburg 2003).
- Houwer, A.C.M., *Propaganda en politiek, De Regeringsvoorlichtingsdienst in Nederlands-Indië 1945-1950* (Doctoraalscriptie Universiteit van Utrecht (Utrecht 1986).
- Imandt, Florence, 'De onverbloemde waarheid?' *Interne legervoorlichting met betrekking tot Indonesië 1945-1950, en de relatie met moreel*, Doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam (Rotterdam 1988).
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11b tweede helft (Leiden 1985).
- Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12, epiloog, tweede helft (Leiden 1988).
- Karskens, Arnold, *Pleisters op de ogen, Pleisters op de mond, De Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001).
- Keegan, John and Knightley, Philip, *Geschoten, oorlog in beeld. Verslagen en foto's van het front* (Vianen/Antwerpen 2004).
- Kester, Bernadette, Roozenbeek, Herman & Groot, Okke, *Focus op Korea, de rol van de Nederlandse pers in de beeldvorming over de Korea-oorlog 1950-1953* (Den Haag 2000).
- Kester, Bernadette & Wijfjes, Huub, 'Media en Oorlog', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2 (1999) 3-15.

- Knightley, Philip, *The first casualty, from the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker* (London 1989).
- Kruyt, Laurens, "Over Soekarno zwijgen", *De voorlichting over de dekolonisatieperiode van Nederlands-Indië in de periode 1945-1947*, doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam (Amsterdam 1988).
- Lewinski, Jorge, *The Camera at War, A history of war photography from 1948 to the present day* (New York 1978).
- Lijphart, Arend, *The trauma of decolonization, the Dutch and West New Guinea* (London, 1966).
- Maslowski, Peter, *Armed with cameras, the American military photographers of World War II* (New York 1993).
- Miroir, Andre and Picque, Charles, *Oorlog en propaganda, of wapens voor de opinie* (Brussel 1983).
- Morris-Suzuki, Tessa, *The past within us: media, memory, history* (London/New York 2005).
- Rouck, Marijke de, *Journalistiek tijdens gewapende conflicten: een verloren strijd?* Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, Universiteit Antwerpen (Antwerpen 2000).
- Scagliola, Stef, *Last van de oorlog, de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*, (Amsterdam 2002).
- Schoonoord, D.L.C., *De mariniersbrigade 1943-1949, wording en inzet in Indonesië* ('s-Gravenhage 1988).
- Sontag, Susan, *Regarding the pain of others* (New York 2003).
- Taylor, John, *Body Horror, photojournalism, catastrophe and war* (New York 1998).
- Verstraaten, Hans, 'De oorlogsverslaggeving van 1947', *Vrij Nederland*, Bijvoegsel Vrij Nederland 27, (5 juli 1980) 3-26.
- Vos, Chris, 'Een open zenuw, televisie over de koloniale oorlog in Indië 1945-1950', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 2 (1999) 69-99.
- Voss, Frederick S., *Reporting the war, The journalistic coverage of World War II* (Washington 1994).
- Wagenaar, Marja, *De Rijksvoorlichtingsdienst, Geheimhouden, toedekken en openbaren, promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit Leiden* (Leiden 1997).
- Wesseling, H.L., 'Lange geschiedenis van een schrikbeeld: Nederland als geamputeerde, ineengeschrompelde natie', *Vrij Nederland* 49 (13 augustus 1988) 11-12.
- Winkler, Allan, *The politics of propaganda, the Office of War Information 1942-1945* (New Haven / London 1978).
- Zwaan, Jacob, Groen, Petra M.H., Heshusius, C.A., *Oorlog en verzet in Nederlands-Indië 1941-*

1949, en de voorlichting aan de naoorlogse generaties (Amsterdam 1989).

Zweers, Louis, *Agressi II: Operatie Kraai, de vergeten beelden van de tweede politionele actie* (Den Haag 1995).

Zweers, Louis, *De crash van de Franeker. Een Amerikaanse Persreis naar Nederlands-Indië in 1949* (Amsterdam 2001).

Zweers, Louis, *Front Indië. Hugo Wilmar, ooggetuige van een koloniale oorlog* (Zutphen 1994).

Zweers, Louis, *Indië voorbij* (Zutphen 1998).

Zweers, Louis, *Strijd om Deli, verboden foto's van de eerste politionele actie op Sumatra* (Zutphen 1997).

Kranten:

Rotterdams Dagblad, 6 juni 2002, Zij kwijnen, zij sterven.

De Groene Amsterdammer, 16 augustus 1995, Mark van Dongen, 'Werkte Paul de Groot voor de CIA?'.

Fotoboeken:

Nicolas, C.B. (samensteller), *De Mariniersbrigade te kiek* (Amsterdam 1986).

Oorthuys, Cas, *Een staat in wording, foto-reportage over het Indonesië van heden* (Amsterdam 1947).

Poll, Willem van de, *Kerels van de daad, onze oorlogsvrijwilligers in Malakka en Indië* ('s-Gravenhage 1947).

Soldaat overzee (Hengelo 1947).

Stevens, J.A., met brieven van Grevedamme, Ben, *Vrij*.

Voorlichtingsdienst Mariniersbrigade, *"Desnoods te voet", een fotoreportage van de zuiveringsacties ondernomen door de mariniersbrigade 19 dec – 31 dec 1948*.

Voorlichtingsdienst Mariniersbrigade, *"Ik zal handhaven", extra foto-editie acties Oost-Java 21 juli t/m 4 aug 1947*.

Foto's

Fotocollectie Mariniersmuseum Rotterdam.

Fotocollectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Internetpagina's

http://www.nationaalarchief.nl/indie/html/NedInd_cultuur8.html (november 2007)

<http://www.verouden.pijnackerweb.nl/homepage/show/pagina.php?paginaid=49158> (februari 2008)

<http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/2876809/items/2876849/> (oktober 2007).

www.njbg.nl/?id=45 (februari 2008).

Archieven:

Inventaris van het archief van de Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij Gedeponeerde Archieven 1942-1959. Nummer toegang 2.10.14.

Inventarisnummer 4180.

Inventarisnummer 4190.

Inventarisnummer 5387.

Inventarisnummer 5459.

Inventarisnummer 3807

Inventarisnummer 4198

Inventarisnummer 4191.

Inventarisnummer 3808.

Inventarisnummer 4212.

Inventarisnummer 5490.

Inventarisnummer 5399.

Inventarisnummer 5383.

Inventaris van het archief van de Dienst voor Legercontacten (DLC) Indonesië, 1946-1950. Nummer toegang 2.10.53.02.

Inventarisnummer 104.

Inventarisnummer 108.

Inventarisnummer 107.

Inventaris van het Archief van de Directie Verre Oosten te Batavia van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, (1944) 1947-1950 (1955). Nummer toegang 2.05.52.

Inventarisnummer 8.

Inventarisnummer 579.

Inventarisnummer 551.

Ministerie van Defensie, Collectie archieven Strijdkrachten in Nederlands-Indië (1941-1957).

Nummer toegang 2.13.132.

Inventarisnummer 1332.

Inventarisnummer 1198.

Inventarisnummer 1200.

Inventarisnummer 1199.

Inventarisnummer 1385.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Indisch Archief, Serie V, 1945-1950.

Nummer toegang 2.10.36.15.

Inventarisnummer 1.

Inventarisnummer 3.

Inventarisnummer 5.

Inventarisnummer 7.

Inventarisnummer 62.

Inventarisnummer 50.

Inventarisnummer 2.

Inventarisnummer 82.

Bijlage 1:

Artikel uit Ik zal Handhaven van 17 april 1948, waarin melding wordt gemaakt van een journalistenreis die de mariniersbrigade heeft aangedaan. Dit artikel geeft goed weer hoe een dergelijke reis werd voorbereid en wat de journalisten te zien en horen kregen. Er werd verteld welk goed werk de Mariniersbrigade verrichtte. Tijdens een georganiseerd bezoek aan de mariniers te velde woonden de journalisten een demonstratie van een amfibisch wapen bij en maakten een rondvaart met een amfibische tractor. Later bezochten de journalisten de genie die een brug repareerden. Helaas kon door vermoeidheid een bezoek aan een veldhospitaal niet doorgaan.

Uit dit korte verslag lezen we hoe Nederland probeerde de journalisten te laten zien welk goed werk er werd verricht. Tijdens het praatje komt het humanitaire karakter van de missie naar voren en het bezoek te velde was erop gericht dit in beeld te ondersteunen. Tijdens het bezoek aan het veldhospitaal hadden de journalisten waarschijnlijk gezien dat er goed voor gewonde mariniers gezorgd werd en de moraal onverminderd hoog bleef.

Ik zal handhaven

Weekblad van de Mariniersbrigade

Onder leiding van de Lt. Kol. Waringa, Hoofdofficier, toegevoegd aan de generale staf, maakt een gezelschap, dat uit vijftien journalisten en een fotograaf bestaat, op uitnodiging van de Min. van Oorlog en Marine a.i., een rondreis door de Archipel.

geheten in het hol van de Mariniers, het Korps in voor-oorlogse jaren, toen het nog slechts klein was en een ondergeschikte en onbeduidende plaats innam in de Nederlandse Strijdmacht en de Marine zelf. Moest er bezuinigd worden, dan was het Korps Mariniers altijd als

heid van het personeel, maar in het bijzonder aan de prachtige moderne middelen, waarover wij Mariniers beschikken. Het geld, dat dit alles gekost heeft, weegt dus ruimschoots op tegen hetgeen, wat op economisch terrein voor de Nederlandse- en Indonesische gemeenschap werd teruggewonnen. We zien hier dus een typisch voorbeeld van het Hollandse gezegde „de kost gaat voor de baat uit“.

Tenslotte wees de Brigade-Commandant de heren journalisten erop, dat deze gunstige economische positie niet bereikt had kunnen worden, als men het Korps Mariniers, gelijk voor de oorlog, bezuinigd en gekortwikt had.

Dit moge een les voor de toekomst zijn.

Hierna was het woord aan het Hoofd van de Mariniersvoorlichtingsdienst, de 2e Luit. d. Marns. W. C. Lemaire. Spreker schetste de geschiedenis van de Brigade van Amerika via Malakka naar Nederlands-Indië, waarbij hij vooral het optreden van de Brigade in Oost-Java onder de loupe nam.

„Zonder ons op de borst te slaan“, aldus Luitenant Lemaire, „en de prestaties van andere militaire eenheden te onderschatten, mogen wij zeggen, dat de Mariniers bij de bevrijding en bezetting van Oost-Java het spit hebben afgebeten. Ze werden steeds als eerste ingezet, dit dan als de enige propaganda, die ik hier voor eigen zaak wil maken en de waarheid te doen wedervaren, waar deze hier en daar wel eens schuil ging“.

Spreker eindigde zijn overzicht met de mededeling, dat ondanks het feit, dat de Brigade een veer heeft moeten laten, de Mariniers in Indië welgemoed verder gaan volgens de richtlijnen, die de Regering hen

(Vervolg op pag. 18)

Nederlandse Journalisten op bezoek bij de Mariniersbrigade

Op 9 April j.l. kwamen de diena- ren van de koningin der aarde op het vliegveld Perak te Soerabaja aan, waar zij verwelkomd werden door autoriteiten van de Vloot, de Mariniersbrigade en de Landmacht.

Een uitgebreid programma was voorbereid, doch vermoedheid was de oorzaak, dat er enige wijzigingen moesten worden aangebracht.

Voor zover de journalisten de gast waren van de Mariniersbrigade volgt hier een uitgebreid verslag.

Officiële ontvangst.

Op Zaterdag 10 April j.l. werd het gezelschap ontvangen door de Commandant van de Mariniersbrigade, de Kol. d. Marns. J.A.J. de Bruijn.

In de gezellige longroom van de Brigadestaf Compagnie waren bij de officiële ontvangst alle Commandanten van zelfstandige onderdelen aanwezig, alsmede de Hoofden van Dienst, voor zover in Soerabaja gevestigd.

Na de eerste begroeting, waarbij Luit. Kol. Waringa de journalisten aan de Kolonel en de andere officieren voorstelde, werd onder het genot van een borrel en een koele dronk het een en ander besproken. Het wel en wee van de Brigade, voor zover het ieder onderdeel betrof, werd door de betreffende officier in een persoonlijk gesprek aan de heren voorgelegd, zodat, toen om kwart over elf de „pers-conferentie“ een aanvang nam, de journalisten, zoals men dat noemt, „ietswat beslagen ten ijs kwamen“.

In zijn openingswoord schetste de Brigade-Commandant, na het gezelschap van harte welkom te hebben

eerste het kind van de rekening omdat wij nu eenmaal geen schepen en vliegtuigen bemannen.

Door de oorlog echter kreeg de Marinier de kans om zijn waarde te tonen. Door het amphibisch karakter der Mariniers toonde het Amerikaans zusterkorps gedurende de oorlog in de Pacific aan, dat hun gemechaniseerde landingen, ook tegen de zwaarst verdedigde kusten, slaagden.

Hun optreden vormde de hoeksteen van de overwinning, hetgeen eveneens zijn weerslag vond op het Korps Mariniers in Nederland. Immers, wat de Amerikaanse Marinier kan, kan de Nederlandse Marinier ook, wanneer hij maar de middelen krijgt. De geest, de bekwaamheid en de energie zijn bij ons aanwezig. Dit hebben bijvoorbeeld de acties om Soerabaja ruimschoots bewezen. Verheugend is daarbij het feit, dat de Volksvertegenwoordiging in Nederland dit heeft onderkend, zodat de wens naar voren is gekomen om aan het Korps Mariniers de plaats en de positie van een apart „wapen“ in de Marine toe te kennen.

Vervolgens besprak Kol. de Bruijn de economische omstandigheden in Oost-Java, die zich in stijgende lijn voortbewegen. Zij mogen in direct verband gebracht worden met de acties van de Mariniers, aangezien juist door het bliksem-snelle optreden van de Brigade vernielingen aan Nederlandse fabrieken en plantages tot een minimum beperkt bleven.

Deze grote actie-snelheid is op haar beurt weer te danken, niet alleen aan de geest en de bekwaam-

Gebrek aan plaatsruimte noopt ons het vervolg op het hoofdartikel van de vorige week „Nederland in de huidige wereldsituatie“ tot de volgende aflevering uit te stellen.

geeft en in de trant van de goede en oude tradities het Korps eigen.

Tenslotte werd aan de journalisten de gegevens over de Brigade, in de ruimste zin van het woord op papier uitgereikt, terwijl door de Kolonel namens de Brigade het gezelschap een blijvende herinnering werd mee gegeven aan dit bezoek, te weten de Mariniers-zak-agenda 1948.

Tegen half één werden de heren met de Lintworm-express naar hun diverse hotels gebracht, nadat zij eerst op het Coenplein de eigen scheppingen van het voormalige Mobat en een kraanwagen-in-actie in ogenschouw hadden genomen.

Bij de Mariniers te velde.

Ook gedurende de Maandag was het gezelschap de gast van de Mariniersbrigade. In de vroege morgen vertrok men naar de Mariniersstellingen te velde, na allereerst in de Kali Soerabaja een demonstratie te hebben bijgewoond van ons amphibisch wapen. Hierbij werden de journalisten in de gelegenheid gesteld om een rondvaart met een amphibische tractor te maken.

Daarna ging de reis over Probolinggo naar Loemadjang, waar men werd ontvangen door de Commandant van het 4e Infanterie-Bataljon, de Luit. Kol. der Marns. H. P. Arends, en waar die journalisten, die reeds Zondag naar hier waren gekomen ter eigen oriëntering, zich bij het gezelschap voegden. In Passirian woonde men een oefening bij van de Artillerie, om tegen het eind van de morgen de Syndicaatweg te bereiken. Aangezien deze weg door een uitbarsting van de Bromo sinds 1938 reeds onbegaanbaar is en ook de Zuid-Smeroeweg doot het opblazen van de brug onderbroken is, is momenteel een genie-onderdeel van de Mariniersbrigade bezig deze oude Syndicaatweg te herstellen. Een uiterst moeilijk en zwaar karwei, dat, voor zover de eerste werkzaamheden reeds zijn gevorderd, door de heren journalisten in ogenschouw werd genomen.

Van hieruit ging men weer terug naar Loemadjang voor het nuttigen van een uitgebreide rijsttafel, om daarna de terugtocht te aanvaarden.

Jammer was, dat het vastgestelde bezoek aan Djatiroto, ter bezichtiging van het veldhospitaal, deels door vermoeidheid van het gezelschap en deels bij gebrek aan tijd geen doorgang kon vinden.

Om kwart over zes, even voor Porrong, stonden onze meegevoerde radiojeeps af op de Radio Omroep te Soerabaja, waardoor men in gelegenheid was het interview, dat 's Zondags in Trêtes tussen een aantal journalisten en Lt. Lemaire op grammofoonplaten was opgenomen, te beluisteren.

Bij terugkomst te Soerabaja dankte de Luit. Kol. Waringa de Mari-

niers voor deze prachtige en interessante tocht om tevens in dit dankwoord het gehele bezoek aan de stad Soerabaja, zowel als gast van

de Marine, als van de A-Divisie te betrekken.

Dinsdag j.l. zijn de journalisten naar Makassar doorgereisd.

Marinier, als je thuis komt....

Op Donderdag 8 April j.l. heeft de 1e Lt. d. Marns. Stapelkamp, die enige weken geleden is thuisgevoerd, zich via de P.C.J.-zender gezicht tot de mariniers in Soerabaja.

Dit praatje dat uitstekend doorkwam, hebben wij in zijn geheel kunnen opnemen, ten behoeve van hen, die niet konden luisteren.

Niet iedereen krijgt de gelegenheid zo plotseling een praatje te maken met zijn oude vrienden van de Brigade, met hen die nog in Soerabaja verblijven. Het is dus logisch dat ik deze kans, toen zij mij geboden werd, aangreep en dat viel in een goed pulletje. En toch, nu ik hier voor deze mysterieuze microfoon zit, en elk woord dat ik zeg, zo rechtstreeks naar het „goede oude Soerabaja“ vliegt, nu zit ik er mee.

Wat moet ik zeggen? Kijk, ieder van jullie snakt natuurlijk naar nieuws vanuit Nederland. Maar wat verstaat men onder Nederland? Voor de een is het Marietje, het mooie blonde dochtertje van de melkboer op de hoek, of zijn vrouw, voor de ander is het zijn moeder, en een derde denkt: hoe zit het toch met die voetbalclub van mij die nu al drie keer verloren heeft. Kijk, dergelijke vragen kan ik hier nu eenmaal niet beantwoorden. Ik moet mij dus beperken tot algemeenheden.

Wat jullie natuurlijk allemaal interesseert is dit: hoe gaat het met onze thuisvaarders? Hoe zijn zij in Nederland ontvangen? En hebben ze het naar hun zin? Dat zijn vragen waarover ik wel het een en ander kan zeggen. De dag van aankomst is natuurlijk een feestdag. Dat begint al in IJmuiden, of bij de Hoek. Familieleden op de kade of op de dijk, spandoeken met „Welkom Kees van Dijk uit Sassenheim“, of dergelijke kreten. Huilende moeders en verloofden, die van zoon of teerbeminde alleen een vage zwaaiende schim zien, maar toch direct al vinden dat hij toch zo mager geworden is.

Op de kade word je het middelpunt van alle belevenissen, je armen vol gestopt met lunchpakketten, papieren, pakjes en andere welkomst-geschenken, en dan in een autobus gestopt, die je rechtstreeks naar huis brengt.

Ik moet zeggen, die regeling is af. Het beste wat je dan kunt doen is: niet tegenspreken, goed luisteren, precies doen wat men zegt.

En dan maar afwachten, totdat je de hoek van jouw straat indraait. Jouw straat, yes Sir, en daar staat jouw huis en pa en ma, enfin, de rest is strikt persoonlijk, dus

„roffell out“. Tsja, het is gek, maar niets is veranderd behalve jezelf. Dat merk je direct aan alles.

Als je de huiskamer binnenkomt roep je „wat is het hier klein“. En geen wonder, overal is een kleedje, een kussen, een kleed, geen plekje is onbenut. Als je dat weer terug vindt, na de huizen van de rust-area op Darmo, of de grote koele veranda's van je Indische Vettchap-vrienden, dan is de overgang wel groot. Alles is hier kleiner, knusser, minder ongedwongen, dan het in je herinnering was. En na twee dagen thuisgezeten te hebben, houd je het niet meer uit. Gegarandeerd!

Ik spreek uit mijn ervaring en dat is ook de ervaring van allen die ik sprak. Je boft als je ouders bezit, die de juiste voorstelling van zaken hebben en je niet direct de deur wijzen, als je je sigarettenpeukje op de vloer uittrapt. Ja, daar moet je mee uitkijken, want er liggen hier ook nog vloerkleden. De meeste ouders snappen het en glimlachen. Maar, zoals ik al zei, de onrust drijft je naar het station. Je wilt erop uit.

Daar is op gerekend. De spoorwegen hebben een regeling getroffen met de ministeries van Oorlog en Marine, zodat je een spoorabonnement krijgt voor de eerste maand. Daarmee kun je vrij reizen, en dat is het juist waaraan de thuisvaarder behoefte heeft. Reizen, familie-bezoek, andere plaatsen zien, kortom, acclimatiseren. En na enige tijd ga je dan naar Voorschoten.

Daar vind je vele maten van je schip terug, je wordt er gekeurd, je krijgt opnieuw een massa papieren in je handen gedrukt, en je komt nog bij een officier die je vraagt „en wat ga je doen?“. Massa's, die dan met de mond vol tanden staan, want je hebt toch heus tijd genoeg gehad om daar over na te denken.

Als je een bepaald plan hebt, als je een bepaald vak wilt kiezen, of de een of andere studie wilt beginnen, ja dan kan men daar proberen je te helpen; je kunt een nutscholing op rijkskosten aanvragen, of een studietoelage of voorspraak van de Marine bij een bepaalde sollicitatie, maar als je helemaal niet weet wat je wilt gaan doen, je begriipt, dan wordt het moeilijk.

Het is dus van groot belang, dat je zelf weet welke richting je wilt kiezen. Denk ook niet, dat men hier met prachtige baantjes op een schaatje voor je klaar staat. Zeker, er is hier werk, maar je zult het meeste zelf moeten fixen. Trek er op uit, solliciteer, doe je best om aan de slag te komen en heus, dan

Bijlage 2:

Bron: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Indisch Archief, Serie V, 1945-1950. Nummer toegang 2.10.36.15. Inventarisnummer 3.

Een lijst met antwoorden op vragen die vanuit de door rekruten gesteld zou kunnen worden. De lijst geeft weer op grond van welke legitimatie Nederland alsmaar meer troepen naar Indië toe stuurde. Puntsgewijs moet de toekomstige militairen duidelijk worden gemaakt dat zij naar Indië toe zouden gaan voor een goede zaak. Er was in Indië wel degelijk een grote groep welwillenden, zij hadden echter te lijden onder de –door de Japanners- opgehitste amokmakers. Deze groep moest aangepakt worden, waarbij werden de Nederlandse troepen geholpen werden door de meerderheid van de Indonesiërs.

HEBBEN WIJ HET RECHT IN TE GRIJPEN IN INDIE ?

[Wij hebben niet alleen het recht in Indie in te grijpen, maar zelfs de plicht. Waarem?

Naar onze Nederlandsche begrippen van recht en menselijkheid heeft een volk of gemeenschap van volkeren recht om zijn eigen bonen te doppen, d.w.z. zichzelf te besturen, als dat bestuur aan bepaalde voorwaarden voldoet.

Deze voorwaarden zijn onderandere:

- er moet een regering zijn, die overeenkomt met de wenssen van de meerderheid van het volk (democratie, geen dictatuur)
- deze regering moet een zeker gezag kunnen uitoefenen, m.a.w. het mag er geen janboel zijn;
- ieder individu moet er in vrijheid kunnen leven, als hij de wetten niet overtreedt en zich als een fatsoenlijk mens gedraagt;
- er moet een vrije meningsuiting zijn, d.w.z. ieder moet het recht hebben om te zeggen hoe hij denkt over de gang van zaken. Waar het heengaat, als deze voorwaarden niet worden vervuld, behoeven wij maar met een woord aan te duiden: DUITSLAND.

Worden in Indie deze voorwaarden vervuld?

In Indie leeft niet een volk, maar een veelheid van volkeren. /s Een deel van deze volkeren werkt uit zichzelf samen met de Nederlanders en heeft juist enkele weken geleden op een gezamenlijke conferentie te Malino beraadslaagd over de toekomstige wijze van regeeren.

In een bepaald deel van Indie n.l. Java en een gedeelte van Sumatra heeft men een "republiek" uitgeroepen, welke regeerders niet met de Nederlanders willen samenwerken.

Voldoet deze republiek aan de voorwaarden, die wij stellen ? Allermint.

- er is een regering, die allesbehalve democratisch is. De President heeft volgens een officiële bekendmaking alle macht aan zich getrokken (datum noemen), welke terminologie ons uit het jaar 1933 (machtsvername Hitler) helaas al te goed bekend is. Van een behoorlijk werkende volksvertegenwoordiging is nog niets te bespeuren.
- de regering der "republiek" kan zich in het geheel niet laten gelden. Stel u voor dat in Nederland de Minister President en zijn medewerkers werden ontvoerd. Toch is zoiets in Indie gebeurd (ontvoering Sjahir Datum). Moord, roof, diefstal zijn aan de orde van de dag en kunnen niet worden verhinderd.
- de vrijheid van het individu in de "republiek" is zo groot, dat als iemand iets doet wat regeerders niet wel gevallen is, hij zonder proces een-voudig wordt aggemaskt. (het xxx als bij ons door de SS).
- de vrije meningsuiting is zover, dat als iemand verkondigt het niet eens te zijn met de republiek hij eveneens zonder meer over de kling wordt gejaagd.

Als in een land dergelijke toestanden bestaan, m.a.w. als de elementaire regeervoorwaarden niet worden vervuld, is het de plicht der beschaafde wereld in te grijpen. Dit geldt overal, niet alleen in Nederland.

Voor Indie ligt die plicht in de eerste plaats bij Nederland.

Indie is een deel van het Koninkrijk. Als het ene deel van Koninkrijk merkt dat het bij het andere deel niet klopt heeft het de plicht zich ermee te bemoeien en als dat niet anders kan, met harde hand.

-----2-----

-----2-----

2/ WAT ZIJN ER VOOR BEWIJZEN DAT DE INDONESIERS NIET VOOR HUN VRIJHEID
VECHTEN OP DIEZELFDE WIJZE ALS WIJ HET TIJDENS DE BEZETTING DEDEN?

Die zijn er te over. Als de Indonesiers voor hun vrijheid vochten, zoals sommigen beweren, dan zou het onmogelijk zijn, dat een groot en zo belangrijk deel der Indonesiers tegelijk met de Nederlanders in een vriendschappelijke sfeer overleg pleegt met de Nederlanders (Malino).

Voor de vrijheid vechten alleen de landen, die onder rechtstreeks invloed van de Japanse propaganda hebben gestaan.

Anderen weten dat Nederlanders redelijke mensen zijn.

Een volk dat voor zijn vrijheid vecht, zal niet onschuldige vrouwen en kinderen martelen en doden. Dit kwam in Nederland ook niet voor. In Indië gebeurt het dagelijks, zowel met blanke als met gekleurde vrouwen en kinderen. Denk aan de Chinezenmoord in Tangerang.

Onder de Nederlandsche troepen bevinden zich vele verzetsmensen die zich met hand en tand tegen de Duitschers hebben verzet. Er is nog geen een die de strijd tegen de Indonesiers ziet als een strijd tegen geestverwanten.

Wat zij wel zien is het volgende: op Java en Sumatra is een kleine groep, merendeels jongelui van hetzelfde slag als in Nederland de Nationale Jeugd Storm was. Deze hebben nog nooit geleerd om als een behoorlijk mens voor hun brood te werken. Zij vechten, omdat zij teneerste door de Japanners systematisch zijn opgehitst (net als de Duitschers geprobeerd hebben ons tegen de Engelsen op te zetten) en omdat zij weten dat terugkeer van orde en rust het eind van hun roversbestaan betekent.

Tussen de z.g. vrijheidsstrijders, die onze troepen tegenover zich vinden, worden regelmatig Japanners aangetroffen, meestal officieren, die een leidende rol spelen.

3/ WAAROM ONDERHANDELT DE REGERING MET VERTEGENWOORDIGERS DER
REPUBLIEK ?

Op het grondgebied der republiek bevinden zich ook vele goede nationalist, die liever de anderen de wapens zouden willen doen strekken om hun land weer op te kunnen bouwen. De regering wil het contact met hen niet los laten, al zien zij geen kans direct een vrede te verwezenlijken.

De "republiek" is geen homogeen geheel.

Er zijn goede elementen, die ernstig willen streven naar een goede democratische regeering, die voldoet aan de in het begin van de tekst gestelde voorwaarden. Er zijn ook kwade elementen, die een soort van Japanse dictatuurregering wensen.

Met de eerste probeert de regering het contact te handhaven. Sharif is een van hen. Hij bood weerstand tegen de Japanners. De anderen zullen met harde hand tot rede gebracht moeten worden. Daarvoor zijt gij aangewezen.

4/ WAAROM ZENDT DE REGERING MEER TROEPEN DAN ER OP HET OOGNBLIK
ZIJN?

De troepen, die er nu zijn, zijn in aantal zowel als in bewapening onvoldoende om de kwade elementen tot rede te brengen. De huidige troepen hebben een zeer zware dienst. Het is nodig dat er kameraden uit Holland komen om hen te versterken.

Daarvoor zijt gij aangewezen.

-----3-----

WAAROM GAAN DE DIENSTPLICHTIGEN NAAR INDIE ? KAN MEN HET NIET MET VRIJWILLIGERS AF ?

Neen. Er zijn op het oogenblik niet genoeg vrijwilligers. Zij zouden misschien wel te krijgen zijn. De regering wenst dit echter niet. Waarom. Niet?

Ons land moet worden opgebouwd, na al de vernielingen die de Duitschers hebben aangebracht. Daarvoor zijn in de eerste plaats goede vaklieden nodig. Nu weet iedereen hoe groot het gebrek overal aan goede vaklieden is.

Onder vrijwilligers vindt men uiteraard vele vaklieden, meestal met een behoorlijke dosis practijk, want zij zijn gemiddeld ouder dan de dienstplichtigen.

De overheid is van oordeel, dat een bankwerker van bijv. 30 jaar, die in zijn bedrijf reeds een zekere leidende positie kan hebben, voor de opbouw minder goed gemist kan worden dan een van 20 jaar, die nog moet beginnen. Bovendien heeft de eerste vrij zeker een gezin, de laatste niet. Daarom zendt de regering jonge dienstplichtigen uit in de plaats van vrijwilligers.

Zolang de oorlog duurde, kon deze handelwijze niet worden gevolgd. Immers kon toen de wederopbouw toch nog niet met kracht ter hand worden genomen, terwijl anderzijds door de toestand van bevolkingsregisters e.d. het oproepen van dienstplichtigen onmogelijk was.

HEEFT DE REGERING HET RECHT DIENSTPLICHTIGEN NAAR INDIE TE ZENDEN?

Ja, dat heeft zij. (Verder laten invullen door de Jur. Afd.)

WAARHEEN GAAN WIJ IN INDIE ? D.W.Z. NAAR WELK DEEL?

Vermoedelijk naar Java, doch daarover bestaat geen enkele zekerheid. De troepen worden daar ingezet, waar de militaire omstandigheden dit nodig maken. Dit kan zijn in de reeds geheel rustige gebieden bijv. voor bewaken van krijgsgevangenen zowel als in de gebieden waar gestreden wordt.

HOELANG BLIJVEN WE WEG?

Daarover kan niets worden gezegd. Het is de bedoeling der regering de troepen over jaar af te lossen, maar het is niemand, ook de regering niet, vergund om in de toekomst te schouwen en te weten hoe de situatie in Indië zich ontwikkelen zal. Daarom is er evenveel kans dat het korter duurt dan langer.

SOLDATEN.. HET GAAT OM DE TOEKOMST VAN NEDERLAND EN INDIE BEIDE, VOOR ONS LIGGEN ANARCHIE, ROOF, PLUNDERING, ARMOEDE OF DOOR UW OPTREDEN RUST, ORDE, VRIJHEID EN WELVAART.

WAT DOET GIJ?

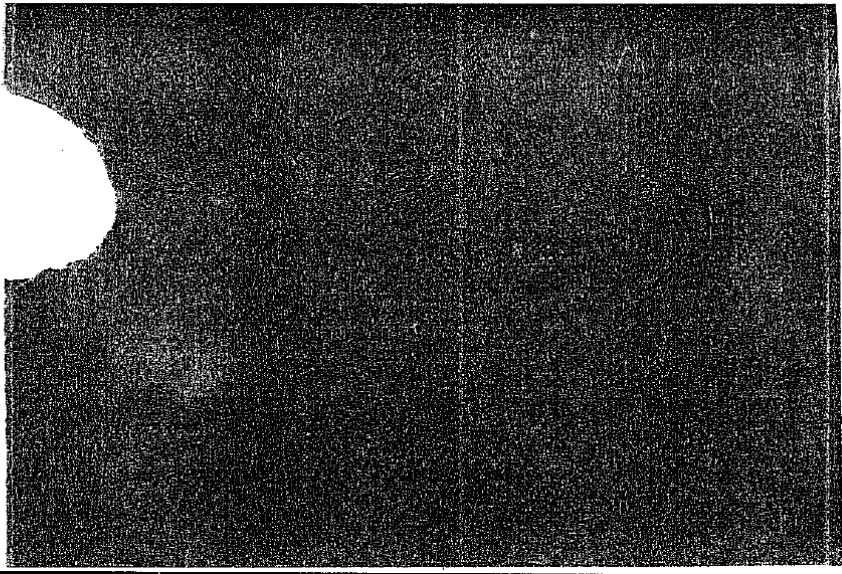
Bijlage 3:

Militaire fotografen voorzagen hun foto's van een kaart waarop datum, locatie en beschrijving van het gefotografeerde vermeld stond. In een later stadium werd op de kaart gezet in welke bladen de foto gepubliceerd was. De onderschriften of 'captions' werden geregeld aangepast. Van deze foto was dat niet het geval. Deze foto is gepubliceerd in het krijgsmachtbrede blad *Wapenbroeders* op 3 april 1947.

Opgenomen door: *W. B. M. J. M. J.*

Plaats: *Modjokerto* Dat.: *8 Februari 47*

Gezonden naar: <i>Marine District</i>	Dat.: <i>14 Mei 47</i>
Geplaatst in: <i>W.B. M. J. M. J.</i>	Dat.: <i>14 Mei 47</i>

Underschrift:

Tijdens een zuivering van Modjokerto vonden de Mariniers een gastvrij onthaal bij de burgers, die de Nederlanders duidelijk hun vreugde lieten blijken over de verdrijving van de T.R.I., A.L.R.I. en Hizboellah.

Opmerkingen:

876

Tijdens de zuivering van Modjokerto vonden de Mariniers een gastvrij onthaal bij de burgers, die de Nederlanders duidelijk hun vreugde lieten blijken over de verdrijving van de T.R.I., A.L.E.I. en Hizboellah.

Bijlage 4:

Instructie voor de fotografen van de Dienst voor Legercontacten. (Batavia, maart 1949)

Dit boekje diende ter instructie van de militaire fotografen. Met de kennis van vandaag kan er enigszins kritisch naar deze instructies gekeken worden. Hoewel er nergens staat vermeld dat er bepaalde zaken niet gefotografeerd mochten worden, wordt het wel duidelijk dat de fotografen volledig waren geaccrediteerd door het militaire apparaat, al hun materiaal moesten opzenden naar Batavia en geen zeggenschap hadden over het door het geschoten materiaal. In Batavia bepaalden de censors welke beelden er naar buiten kwamen. (Deze brochure is door L. Zweers beschreven in *Agressi II* (1995) 11-13.

INSTRUCTIE
VOOR DE FOTOGRAFEN
van de
DIENST VOOR LIEGERCONTACTEN
\$\$\$

INSTRUCTIE VOOR DE BUITENFOTOGRAFEN
van de
DIENST VOOR LEGERCONTACTEN

BEDENK STEEDS:

- 1e. Dat Gij voorlichter zijt,
dat het dus mede van U afhangt welke indruk het Nederlandse Volk en het Buitenland heeft van het Leger in Indonesië. En dat de kwaliteit van "Wapenbroeders" "Saudara Seperdjoeangan" en andere uitgaven mede wordt bepaald door de eigenschappen van Uw werk.
2. Dat Gij persfotograaf zijt;
dat direct na de kwaliteit van Uw opnamen, de actualiteit komt.
3. Dat Gij werkt in een groter geheel,
dat dus de grote belangen voorgaan aan de lokale kleinere.
4. Dat Gij moet medewerken,
de naam van de Dienst voor Legercontacten hoog te houden en op te voeren.

VERGEET NOOIT:

dat Gij militair zijt! Uw houding tegenover Uw meerderen en minderen zal de medewerking beïnvloeden die Gij zult krijgen bij het uitvoeren van Uw werk.

REKEN HET DUS ALS UW Plicht:

1. Te allen tijde met Uw camera klaar te staan;
2. Alle belangrijke gebeurtenissen te verslaan;
3. Voortdurend op kwaliteitswerk bedacht te zijn;
4. Bij Uw opnamen alle mogelijke gegevens zo naauwkeurig mogelijk te noteren.
5. Al Uw werk direct op te zenden naar Batavia.

MATERIAAL:

Draag de vereiste zorg voor Uw camera en de andere hulpmiddelen. Bewaar ze veilig en bewaar ze droog. Vocht en schimmel zijn Uw vijanden (een stopfles met droge thee, die af en toe in de zon wordt gedroogd, is een goede bewaarplaats.) Bedenk, dat U persoonlijk verantwoordelijk bent voor de van Rijkswege verstrekte toestellen.

Wees zuinig met Uw filmen en chemicaliën. De materiaalpositie is nog steeds precar. Geef tijdig een seintje naar Batavia wanneer Uw materiaal voor ontwikkeling, fixage en harding dreigen op te raken.

OPNAME:

Probeer "sprekende" foto's te maken en bepaal U steeds tot de kern van Uw onderwerp. Bekijk Uw object vanuit een andere gezichtshoek dan van waaruit de meeste mensen het zien. Overweeg of "het geval" werkelijk een opname waard is.

ONTWIKKELING:

Ter plaatse kunt U Uw films ontwikkelen (de kleinbeeldfilms uitsluitend met de daartoe voorgeschreven lijnkorrelontwikelaar.) U hebt dus zelf de controle over Uw opnamen en de verzending naar Batavia is vergemakkelijkt. Wacht bij eventuele opnamen niet met ontwikkelen tot Uw gehele film vol is. Bedenk, dat Batavia wacht. Zou U door zelf te ontwikkelen een verzending mogelijkheid verspelen, stuur dan onontwikkeld. Batavia werkt sneller!
Dus: Werk zo snel mogelijk!

AAN EEN OPNAME ALLEEN HEBBEN WIJ NIETS!

Verzamel bij Uw opnamen alle mogelijke gesevers; voorstelling, plaatsnaam onderdeel, juiste namen van personen met event hun voorplaats, straat- en huisnummer in Holland. U kunt dit nog met allerlei andere aardige gegevens aanvullen. Bedenk dat de afd. Journalistiek en de redacties van onze tijdschriften op deze gegevens moeten werken. Laat dus elke zending naar Batavia verzegeld gaan van een volledige lijst met gegevens. Voorziet negatief en gegevens van dezelfde nummers, om verwarring te voorkomen.

HOE BATAVIA VERDER WERKT:

De goede negatieven worden in Batavia afgedrukt en de belanghebbende afdelingen kiezen eruit wat voor hen waardevol is. Uw foto's zullen dan geplaatst kunnen worden in "Mapenbroeders" of andere uitgaven, in de Hollandse Pers, of in de Buitonlandse Pers. U zelf, of liever de tegenwoordiging waarvan U deel uitmaakt, ontvangt een serie genummerde en uitgezochte foto's terug. Naar bekende kunnen aan de hand van deze afdrucken nabestellingen worden gedaan. Deze nabestellingen mogen niet dienen voor privé-doeleinden. Er moet dus steeds opgegeven worden welke bestemming de afdrucken hebben. De negatieven worden in Batavia bewaard.

HOE DE NEGATIEVEN TE VERZENDEN:

Verzend Uw kleinbeeldfilms in stroken van zes, verknip ze niet kleiner. Dit is moeilijk het vergroten zeer. Laat juistig de foutieve opnamen in Uw film. Verpak de negatieven zo goed mogelijk en verzond ze tesamen in één enveloppe met de gegevens.!

CORRESPONDENTIE:

De Legercontact-vertegenwoordiger ter plaatse, aan wie U ondergeschikt bent, voert de correspondentie met Batavia. De brieven en zendingen betreffende fotografie moeten gericht zijn aan het Hoofd v/d Picturale Voorlichting.

TOT SLOT.

Hebt U op enigerlei wijze moeilijkheden van technische aard, aarzel niet via Uw chef Uw licht op te steken in Batavia. Wij zullen U helpen zoveel wij kunnen! Doet Uw uiterste best, veel succes!!

Ns. HOOFD DIENST VOOR LegerCONTACTEN
Het Hoofd Picturale Voorlichting

Batavia, Maart 1949
F. J. DIJST
Res. Maj. K. L.

VERDERE AANWIJZINGEN:

FOTO'S VOOR DE TROEP

Ook de troep stelt belang in onze foto's. Indien vertegenwoordiger, troepencommandant, administrateur of Welzijnsverzorgingsofficier een lijst inzendt vermeldende letters, nummers en aantallen en deze opgeve vergezeld doet gaan van- of laat volgen door het verschuldigde bedrag (9 x 12 FO, 40 - 13 x 18 FO, 75) dan zorgen wij ervoor dat de fotosectie v.d. Dienst Welzijnsverzorging deze order uit kan voeren. Deze laatste dienst doet aanvragers de afgedrukte toekennen. Compensatie over de levering moet na opzending van het verschuldigde bedrag uitsluitend gevoerd worden met deze dienst.

BEGRAFFENIS REPORTAGE'S

Besteed hieraan Uw volle aandacht. Het is het laatste wat godaan kan worden voor de familie van een overleden kameraad. Werk snel, werk goed, wees volledig in de gegevens!

PASFOTO'S

Werk alleen op het materiaal wat U daarvoor ter beschikking wordt gesteld en zend de serie rechtstreeks op aan fotosectie Welzijnsverzorging Batavia.

---K.L.

De meeste K.L.'ers zijn of in Holland of hier reeds in het bezit van een zakboekje met foto.

Vervanging oude pasfoto's moet worden aangevraagd aan A.G. III A & K Zaken.

---KNIL.

Zie betreffende circulaire.

---BURGERS.

Er kan door ons geen medewerking worden verleend aan het maken van pasfoto's voor burgerpersoneel, zolang het KNIL nog niet is gefotografeerd.